

KLEIO

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

Uitgave van de VGN
Jaargang 58 | FEBRUARI 2017

Revolutie in de straten van Berlijn

- Is *Doctor Zhivago* nog bruikbaar in de klas?
- Ook de islam kent *beeldenstormen*
- *James Kennedy* over de verkiezing van Trump

Geachte lezer,

Geschiedenis blijft boeien, onderwijs blijft boeien. Deze *Kleio* is daar een prachtig resultaat van. Patrick Dassen legt bijvoorbeeld uit dat de Duitse revolutie van 1918-1919 niet één enkele gebeurtenis was. De Spartakistenopstand is een van de elementen in deze 'revolutie'. Honderden mensen kwamen om bij de gevechten. Het gevolg van de strijd voor een betere samenleving resulteerde in een schisma binnen de 'linkse beweging' waar Hitler en de zijnen van hebben kunnen profiteren.

Sabry Emam vergelijkt de protestantse beeldenstorm met de beeldenstormen die plaatsvonden in de Arabische wereld en Hans Vermeer legt aan ons (en dus aan de leerlingen) uit welke oorzaken ten grondslag liggen aan de problemen op De Krim.

'Stem voor de Kleio Klasseprijs! Wat is volgens u het best bruikbare geschiedenisboek in de klas?'

Marc van Berkel en Jaap Tanja schrijven over antisemitisme, de een heeft aandacht voor de veranderingen in Polen, de ander probeert het antisemitisme te duiden. Maar er is niet alleen aandacht voor de contemporaine geschiedenis, ook de oudheid wordt niet vergeten: lees het artikel over de gladiatoren van Ramses Peters of het relaas van Tristan Mostert over het ontstaan van Batavia als bestuurscentrum van de Verenigde Oostindische Compagnie.

Ook in 2017 besteden we in *Kleio* uiteraard aandacht aan didactiek: zo leest u in dit nummer over de Stercollecties en wordt beschreven waarom de Didactiekconferentie al jaren een succes is. Last but not least heeft u uiteraard gemerkt dat van hogerhand besloten is het volgepropte havo-examenprogramma te verlichten. Over het waarom en welke keuzes daarbij zijn gemaakt, leest u ook in deze *Kleio*.

Rest mij u een historisch goed jaar toe te wensen en u vriendelijk te verzoeken om te stemmen voor de *Kleio Klasseprijs* (www.vgnkleio.nl); de winnaar wordt bekendgemaakt op het Nationaal geschiedenisonderwijscongres op 10 maart in Den Haag.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

40

22

56

KLEIO

18

26

71

4 Spartakistenopstand verdeelde links

Licht op Verplicht: Spartakistenopstand (1919)

12 Een gruwel in Gods ogen

Ook de islam kent beeldenstormen

16 Te veel en te weinig tegelijk

Reflecteren op geschiedeniscurriculum havo/vwo

22 Chroesjtsjovs cadeau

Territoriale conflicten bevatten vaak dezelfde elementen

26 Batavia, hoofdstad van de VOC

Licht op Verplicht: VOC naar Batavia

30 Polen en de Holocaust

Over een moeizame omgang met het verleden

38 Verleden als spiegel voor het heden

Over de eeuwenlange haat tegen Joden

44 James Kennedy

Over de opkomst van Trump en het falen van de elite

46 Digitaal maatwerk

Stercollecties bieden meer mogelijkheden

50 Verlichting eindexamen havo

Een toelichting bij de moeilijke keuzes die gemaakt zijn

54 Oranje is de kleur van de zon

Swingende rockopera over Rampjaar 1672

60 Euroclio bestaat 25 jaar

Jubileumjaar barstensvol activiteiten

- 9 Boeken
- 10 Gerrit Voerman... en de geschiedenis
- 18 Kleioscoop: Doctor Zhivago
- 35 Kleio Klasseprijs 2017
- 36 Museum: Het Valkhof
- 42 International: Finland
- 48 VGNieuws: Didactiekconferentie 2016
- 56 Uitgelezen: Twee biografieën over Frederik II
- 63 Column: Ton van der Schans
- 64 Recensies
- 70 Colofon
- 70 Column: Jelte Posthumus
- 71 Kleiokrant

Spartakistenopstand

De tweedracht binnen de arbeidersbeweging van de

De sociaaldemocraten en de links-radicalen krachten in Duitsland trokken in hun strijd tegen Hitler niet gezamenlijk op. Een belangrijke verklaring voor de grote verdeeldheid binnen links ligt in de Spartakistenopstand (5-12 januari 1919) en in de manier waarop die werd beëindigd. Over een opstand in zijn historische context.

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrond-informatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrond-informatie bij het verplichte voorbeeld *Spartakus- of Spartakistenopstand (1919)*.

Patrick Dassen is universitair docent bij het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Vorig jaar ontving hij de Arenbergprijs voor Europese Geschiedenis voor zijn boek *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog*.

De revolutie van 1918-19 in Duitsland wordt vaak behandeld alsof het om één enkele gebeurtenis gaat. Maar in werkelijkheid gaat het om verschillende revoluties met uiteenlopende oorzaken, gebeurtenissen en gevolgen: de opstand van de matrozen in Kiel eind oktober 1918, het vreedzame einde van het Keizerrijk op 9 november, de bloedige kerstavond van 1918 (circa 70 doden), de Spartakistenopstand begin januari 1919 (165 doden), de burgeroorlogachtige toestanden in Berlijn in maart (circa 1200 doden) en de oprichting en het bloedige neerslaan van een communistische radenrepubliek in München in april-mei 1919 (circa 600 doden). Het zijn allemaal onderdelen van 'de' revolutie van 1918-1919, maar alle met een ander gezicht, belangen, deelnemers en achtergronden.

Muitende matrozen

Om de Spartakistenopstand van januari 1919 te begrijpen, moeten we terug naar het einde van de Eerste Wereldoorlog. De meeste mensen wilden in het najaar van 1918 nog maar één ding en dat was een einde aan die gruwelijke oorlog die zo veel ellende had gebracht. Dat gold zeker ook voor de soldaten en matrozen. Toen de marineleiding eind oktober de opdracht gaf uit te varen tegen Engeland, kwamen matrozen in Kiel in opstand omdat ze hun leven niet meer wilden geven voor een oorlog waarvan op dat moment duidelijk was dat die voor Duitsland verloren was. De matrozen begonnen te muiten. Vanuit de haven van Kiel werd een revolutie op gang gebracht die ook de soldaten in de garnizoenen en de arbeiders in de stad bereikte. In diverse steden werden arbeiders- en soldatenraden opgericht, die een vorm van democratie 'van beneden af' moesten brengen.

De revolutie verspreidde zich als een veenbrand over Duitsland en bereikte op 9 november ook Berlijn waar soldaten en arbeiders naar de binnenstad trokken. Omdat keizer Wilhelm II nog steeds weigerde om op te stappen, deed kanselier Max von Baden iets revolutionairs: hij verkondigde de troonsafstand van de keizer en droeg de regeringszaken over aan de sociaaldemocraat Friedrich Ebert, die hij vertrouwde wegens diens gematigde standpunten – van hem was de uitspraak 'ik haat de revolutie zoals de zonde'. Het betekende het einde van het bewind van Wilhelm II en van het in 1871 gestichte Tweede Keizerrijk – een ware revolutie. Op diezelfde 9 november riep de SPD-leider Philipp Scheidemann vanaf een zijbalkon van de Rijksdag voor de verzamelde menigte de Duitse republiek uit. Twee uur later riep de 'spartakist' Karl Liebknecht vanuit het Berlijnse Slot de *socialistische* republiek uit, wat – toen al – de splijting van de arbeidersbeweging symboliseerde. ►

Philipp Scheidemann roept de republiek uit vanuit een raam van de Rijksdag. Foto: Deutsches Historisches Museum, Berlijn.

verdeelde links

Weimarrepubliek

De Spartakistenopstand in 1919. Foto: Alfred Grohs.

Links: Karl
Liebknecht. Foto:
G.G. Bain, Library
of Congress.
Rechts: Rosa
Luxemburg.

Radicaal-democratisch

De volgende dag werd de voorlopige regering – de ‘Raad van Volkscommissarissen’ – gevormd, die bestond uit drie vertegenwoordigers van de sociaal-democratische SPD en drie van de USPD, de meer links georiënteerde *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, die zich in april 1917 van de SPD had afgesplitst in haar streven een einde aan de oorlog te maken als voorspel van sociale en politieke hervormingen. Onder leiding van de SPD’er Friedrich Ebert wilde de voorlopige regering nieuwe verkiezingen uitschrijven en orde en rust brengen. Ebert was een ‘revolutionair tegen wil en dank’, die chaos wilde vermijden en vooral een volwaardige parlementaire democratie wilde invoeren. Daarom kan men deze eerste fase van de revolutie, die tot dan toe vrijwel geheel gewelddoos was verlopen, typeren als ‘radicaal-democratisch’. Ebert was fel

democratische ontwikkelingen ‘van beneden af’, die tot uiting kwamen in de inmiddels overal in het land opgezette ‘raden’ – niet alleen van arbeiders en soldaten, maar ook van bijvoorbeeld boeren en kunstenaars. Van 16 tot 21 december was er in Berlijn een belangrijk algemeen Congres van de Arbeiders- en Soldatenraden, met afgevaardigden uit heel Duitsland. Van belang voor de machtsverhoudingen was dat de SPD hier beschikte over een ruime meerderheid: van de 514 afgevaardigden waren er ruim driehonderd SPD-aanhangers, zo’n honderd aanhangers van de USPD, en de rest was links-liberaal of partijloos. De radicaal-linkse Spartakusbond was met slechts een dozijn aanhangers zwaar ondervertegenwoordigd.

Klasseloze samenleving

De Spartakusbond was opgericht in 1915 en werd vernoemd naar de door zijn leden tijdens de oorlog illegaal verspreide *Politieke Brieven* die met ‘Spartakus’ werden ondertekend. Onder leiding van vooral Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg streefde de groep zonder compromis naar een klasseloze samenleving naar bolsjewistisch model. De Spartakusbond sloot zich, onder behoud van haar organisatorische zelfstandigheid, aan bij de oppositionele – maar minder radicale en veel grotere – USPD, maar zonder daar wezenlijk invloed op uit te kunnen oefenen. Eind 1918 had de Spartakusbond niet meer dan zo’n drieduizend leden en vormde dus geen daadwerkelijk gevaar voor de bestaande orde. Op het Berlijnse radencongres in december was de bond dan ook machteloos. Radicale voorstellen die de ‘oude wereld’ moesten ‘vernietigen’ en een ‘nieuwe wereld’ zouden opbouwen, haalden het niet. Bolsjewistisch Rusland, waar op dat moment de Burgeroorlog woedde, werd door de meesten juist gezien als een afschrikwekkend voorbeeld. Op het congres werden dan ook twee belangrijke beslissingen genomen. Ten eerste werd een ‘zuiver radensysteem’ afge-

‘SPD’er Friedrich Ebert vreesde een bolsjewistische revolutie; hij zocht daarom samenwerking met de oude conservatieve machthebbers, zoals het leger’

gekant tegen een revolutie naar bolsjewistisch model, omdat er naar zijn oordeel niets dan chaos en onrechtvaardigheid van te verwachten viel én het binnentrekken van de geallieerden: die zouden immers alleen met een legitieme regering willen samenwerken. Al op 10 november sloot hij een belangrijk verdrag met de net benoemde generaal Wilhelm Groener, het ‘Ebert-Groener-pact’. Hierin kreeg Ebert de loyale steun van het leger toegezegd om de wet en de orde te handhaven en revolutionaire opstanden de kop in te drukken. Het zou grote gevolgen hebben.

Aan de ene kant waren er deze ontwikkelingen op overheidsniveau, aan de andere kant waren er ook

wezen vanwege het gevaar van de omslag in een dictatuur. En ten tweede werd besloten dat er al snel verkiezingen zouden moeten komen voor een constituerende Nationale Vergadering, en wel op 19 januari 1919 – verkiezingen die er ook daadwerkelijk zouden komen. Beide besluiten betekenden een grote steun in de rug voor Ebert, die streefde naar een nieuwe, democratisch gelegitimeerde regering.

Wantrouwen

Waarom ging het dan toch mis? Cruciaal is dat binnen de Duitse arbeidersbeweging de voorgaande maanden en jaren al te veel onderlinge verdeeldheid en wantrouwen waren ontstaan. Gematigde en op orde ingestelde sociaaldemocraten stonden tegenover socialistische die veel verdergaande veranderingen wilden. Die laatste groep bestond niet alleen uit spartakisten maar ook uit USPD-aanhangers. Ebert en andere SPD'ers vreesden een bolsjewistische revolutie, een gevaar dat werd overschat, maar dit leidde er wel toe dat Ebert samenwerking zocht met de oude conservatieve machthebbers, zoals het leger.

Vlak voor Kerstmis 1918 ging het voor de eerste keer echt mis. Na twee vrijwel geheel geweldloos verlopen maanden nam de revolutie een bloedige wending. Het bleek het voorspel van de Spartakistenopstand in januari. De 'Berliner Weihnachtskämpfe' vormden het dramatisch dieptepunt van een al twee weken durend conflict over onder meer de hoogte van de soldij van de zogenaamde *Volksmarinedivision*. Deze matrozen hadden oorspronkelijk de opdracht de voorlopige regering te beschermen, maar hadden nu uit protest het Berlijnse Stadsslot bezet. Op 23 december namen de rebellerende matrozen de regering gevangen en gijzelden zij in de vorstelijke paardenstallen de Berlijnse stadscommandant Otto Wels (SPD). Toen trad het Ebert-Groener-pact in werking. Op kerst-

avond ontstond rond het Stadsslot een bloedige strijd tussen de regeringstroepen en de mariniers, die door de laatsten gewonnen werd. Het was een smadelijke nederlaag voor de regering, en de mariniers kregen hun soldij. Bij de strijd waren zo'n zeventig doden gevallen, vooral aan de kant van het regeringsleger. De strijd op kerstavond had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste wantrouwde Ebert sindsdien het hoofd van de Berlijnse politie, Emil Eichhorn, die geweigerd had op bevel van de drie SPD-volkscommissarissen troepen in te zetten tegen de Volksmarine-divisie – met grote gevolgen in januari. Ten tweede stapten op 28 december de drie USPD-leden uit de Raad van Volkscommissarissen uit protest tegen het schietbevel van Ebert en de dodelijke slachtoffers op kerstavond. Het betekende het einde van de regeringscoalitie SPD-USPD. Onder anderen Gustav Noske werd nu in de Raad opgenomen. Deze SPD'er gelastte vanwege de nederlaag van de regeringstroepen de versterking van de inzet van vrijkorpsen, dat wil zeggen paramilitaire troepen onder leiding van voormalige legerofficieren, om binnenlandse opstanden de kop in te drukken.

Op 30 december werd in Berlijn de KPD opgericht, de communistische partij van Duitsland, die voortkwam uit de Spartakusbond en de *Internationale Kommunisten Deutschlands*. De stemming tijdens de partijdagen van de KPD was zeer radicaal en anti-parlementair; Rosa Luxemburg probeerde om het voorstel tot de boycot van de verkiezingen in januari tegen te houden – vergeefs.

Opstand

Op 4 januari werd Emil Eichhorn, die tot de linkervleugel van de USPD behoorde, ontslagen vanwege zijn weigering de regering op 24 december te beschermen. Nog dezelfde avond besloot het bestuur ►

SPD'er Gustav Noske inspecteert contrarevolutionaire troepen, januari 1919.
Foto: Bundesarchiv.

Het lichaam van Rosa Luxemburg wordt bijgezet op begraafplaats Berlin-Friedrichsfelde, juni 1919. Stoet van rouwende communisten in Berlijn. Haar dode lichaam, dat op 15 januari in het Landwehrkanal was geworpen, werd pas gevonden op 31 mei. Foto: Bundesarchiv.

van de Berlijnse USPD samen met de KPD en andere revolutionairen om de volgende dag een demonstratie tegen het ontslag van Eichhorn te organiseren. Het bleek het begin van de Spartakistenopstand (waarvan de naam eigenlijk niet helemaal klopt omdat ook vele anderen dan spartakisten eraan deelnamen). Het aantal deelnemers aan de demonstratie op 5 januari overtrof ruim de verwachtingen. Al snel verloor men de controle: demonstranten die wapens hadden weten te bemachtigen, bezetten de drukkerijen van de sociaaldemocratische krant *Vorwärts* en het links-liberale *Berliner Tageblatt*, maar ook de uitgeverijen van bijvoorbeeld Mosse en Ullstein. Toen het verhaal (ten onrechte) de ronde deed dat soldaten overal bereid zouden zijn de opstand te steunen, riep te midden van de revolutionaire euforie Karl Liebknecht op om de regering Ebert-Scheidemann

ten val te brengen – een oproep tot niets minder dan een staatsgreep dus.

De doelen van de revolutionairen waren de oprichting van een communistische radenrepubliek en de verhindering van de aanstaande parlementsverkiezingen. Na mislukte onderhandelingen van de regering met de opstandelingen begonnen op 8 januari onder opperbevel van Gustav Noske regeringstroepen met het neerslaan van de opstand. Noske sprak toen zijn berucht geworden woorden: 'Voor mijn part! Iemand moet de bloedhond zijn, ik loop niet weg voor de verantwoordelijkheid.' Noske was vastbesloten een voorbeeld te stellen, orde ging voor hem boven alles. Zijn optreden was meedogenloos. Samen met de ultrarechtse vrijkorpsen werden de opstandelingen keihard aangepakt. Noske droeg de grootste verantwoordelijkheid voor de excessen van geweld. De revolutie was zijn tweede, gewelddadige fase ingegaan. Er werd vooral hevig gevochten in de door de spartakisten bezette 'krantenwijk'. De slecht voorbereide opstand was alweer voorbij op 12 januari. Er waren 165 dodelijke slachtoffers te betreuren.

Breuk

Maar de gifbeker bleek nog niet helemaal leeg. Drie dagen later vielen de spartakistenleiders Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg ten prooi aan het contrarevolutionaire geweld van de vrijkorpsen. Zij werden op gruwelijke en laffe wijze vermoord. De officieren die bij de moord betrokken waren, werden in mei 1919 vrijgesproken. Het gerechtelijk vonnis was ondertekend door Noske. Liebknecht en Luxemburg zouden de martelaren worden van radicaal-links. En ook na de Spartakistenopstand trad Noske met het leger en vrijkorpsen onverbiddelijk op tegen linkse opstandelingen, demonstranten of revolutionairen die een radenrepubliek wilden stichten. Zo kwamen bij een demonstratie in Berlijn in maart 1919 niet minder dan 1200 mensen om het leven – Duitsland leek ten prooi te vallen aan een burgeroorlog. Tussen 1919 en 1923 werden in de door en door gepolariseerde Weimarrepubliek door extreemrechtse groepen 354 politieke moorden gepleegd, dat wil zeggen gemiddeld een moord in de vier dagen.

De betekenis van de Spartakistenopstand kan nauwelijks worden overschat. De opstand en de manier waarop daaraan een einde was gemaakt betekende een definitieve breuk binnen de arbeidersbeweging van de Weimarrepubliek. Er volgde een jarenlange verbitterde strijd tussen gematigde sociaaldemocraten en radicale socialisten. Het was een immense last voor de toch al zo zwaar belaste Weimarrepubliek, niet alleen omdat de communisten er alles aan zouden doen deze ten val te brengen, maar vooral ook omdat de sociaaldemocraten en de communisten niet gezamenlijk zouden optrekken in hun strijd tegen Hitler en de NSDAP. Het was een van de meest fatale – en tragische – factoren van de ondergang van de Weimarrepubliek. ■

Literatuur

P. Dassen, *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 2014).

E. Kolb, *Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918-1919* (Düsseldorf 1962).

C. Stern & H.A. Winkler (eds), '1918/19: Die steckengebliebene Revolution', in: *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990* (Frankfurt am Main 1994), p. 99-125.

E. Weitz, E., *Weimar Germany. Promise and Tragedy* (Princeton & Oxford 2007) m.n. H I, p. 7-40.

H.A. Winkler, *Die Sozialdemokratie und die Revolution von 1918/19. Ein Rückblick nach sechzig Jahren* (Bonn 1979).

Interessante primaire bronnen

E. Bernstein, *Die deutsche Revolution von 1918/19. Geschichte der Entstehung und ersten Arbeitsperiode der deutschen Republik*, H.A. Winkler (ed. en inl.) (Bonn 1998 [1921]).

G. Noske, *Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution* (Berlijn 1920) (online op: <http://tinyurl.com/jqn7bb6>).

Een meisje loos*Ton van der Lee*

Spannend jeugdboek over een als matroos verkleed meisje dat haar geluk wil beproeven in Batavia. Aan boord van het VOC-schip bevinden zich ook Jan Pieterszoon Coen en zijn vrouw.
Ambo | Anthos | € 19,99

De brandende kampongs van Generaal Spoor*Rémy Limpach*

Het eufemistische begrip 'politie acties' kan definitief worden geschrapt. Er was weinig politieels aan de oorlog in Nederlands-Indië. Het was eerder een smerige oorlog, waarbij Limpach duidelijk maakt dat er veel bloed aan Nederlandse handen is blijven kleven. Genoeg bruikbaar bronmateriaal.
Boom | € 39,90

Juliana. Vorstin in een mannenwereld*Jolande Withuis*

Prachtboek. Vertelt het toch wel treurige leven van Juliana, ooit de 'moeder van Holland', maar in dit boek neergezet als de ongelukkige vorstin die door man en buitenwereld wordt benadeeld. Eenzaam, en vaak alleen.
De Bezige Bij | € 39,99

Het vergeten schilderij*Anke den Duyn*

De ontdekking van het Onbekende Zuidland, door de ogen van een kind! Leuk boek waarin heen en weer wordt gesprongen tussen het heden en het einde van de zeventiende eeuw, en nog gebaseerd op waarheid ook.
Ankedenduy.com | € 15,50

Vrijdenken & humanisme in Nederland. 40 plekken van herinnering*Bert Gasenbeek (red.)*

Handzaam overzicht van alle plaatsen waar vrijdenkers in Nederland zich ophielden. Van Dokkum (Bonifatius; ja, volgens de auteurs een vrijdenker) tot en met Spinoza en de plaats van de eerste crematie in Nederland.
Thoth | € 19,90

Een Zwitsers leven in de tropen. De lotgevallen van Kapitein Elie Ripon in dienst van de VOC (1618-1626)*Leonard Blussé & Jaap de Moor*

Ons woord 'heimwee' komt van de Zwitserse huursoldaten. Zij reisden de wereld over om te strijden, maar hun hart verlangde naar thuis. Ripon vocht in menig oorlog in Azië en vertelt daarover in geuren en kleuren.
Prometheus | € 24,95

Eeuwen des ondersheids.**Een geschiedenis van middeleeuws Europa***Wim Blockmans &**Peter Hoppenbrouwers*

Een ieder die de middeleeuwen behandelt: koop dit standaardwerk. Erg veel informatie en diepgang.
Prometheus | € 49,95

Enfant terrible.**Wim Treub (1858-1931)***Diederick Slijkerman*

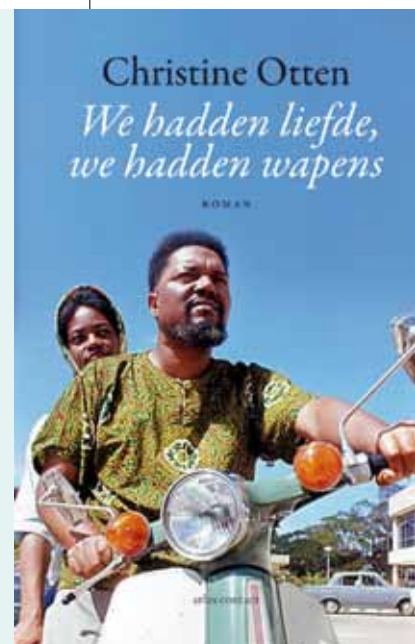
Een beetje vergeten figuur, die Wim Treub. Volkomen onterecht. Zijn invloed in Amsterdam aan het eind van de negentiende eeuw was enorm. Het boek schetst naast een mooi beeld van de man, ook een mooi beeld van zijn tijd.
Prometheus | € 34,95

Het gezicht van een wereldrijk. Groot-Brittannië in portretten*Simon Schama*

Veelschrijver en prachtverteller Schama bespreekt de opkomst en bloei van Groot-Brittannië aan de hand van portretten. Dat levert fraaie inzichten op. Prima bruikbaar in de klas: toon het portret en informeer uw leerlingen, of, nog beter, laat ze met behulp van een portret een beeld geven van een tijdperk.
Atlas Contact | € 39,99

We hadden liefde, we hadden wapens*Christine Otten*

Waargebeurd verhaal over Robert Williams die de VS moet ontvluchten omdat hij de zwarte bevolking aanzet tot radicale acties. Zowel de KKK als de FBI zitten achter hem aan. Via Cuba vlucht hij naar China. Pas na Nixons bezoek keert hij met zijn gezin terug naar North Carolina.
Atlas Contact | € 19,99

Onder redactie van
Ben Vriesema.

Gerrit Voerman

Historicus Gerrit Voerman is hoogleraar Ontwikkeling en functioneren van het Nederlandse en Europese partijstelsel aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij doet onderzoek naar partijcultuur in internationaal perspectief en naar de relatie tussen de Nederlandse partijen en de Europartijen waarvan zij deel uitmaken. Ook werkt hij aan een monografie over de 'Nederlandse populistten'.

Ben Vriesema
is hoofdredacteur
van Kleio.

**Heraclitus, schilderij
van Hendrik ter Brug-
ghen, Rijksmuseum.**

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op de basis- en middelbare school?

Van de lagere school herinner ik me dat over de vaderlandse geschiedenis met het nodige patriottisme werd verteld. Van de middelbare school staan mij nog de lessen van de heer Leih voor de geest, die in de laatste vwo-klassen mijn geschiedenisleraar was. Hij behandelde de politieke stromingen, zoals socialisme, communisme en liberalisme, waarover hij zelf ook boekjes had geschreven voor het onderwijs. Prachtige lessen waren dat. Vol ideeëngeschiedenis, maar ook met aandacht voor de feiten van al te grote ideologische aspiraties.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Het tonen van verbanden in de historische ontwikkeling – let wel: geen wetmatigheden – en aandacht voor het menselijk tekort. Maar ook het enthousiasmeren van leerlingen en studenten.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Ik ben al een tijd bezig met een boek over de Socialistische Partij, maar het lukt me niet om dat af te krijgen; er komen steeds andere projecten tussendoor.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

De oorlogsgraven in Vlaanderen en Noord-Frankrijk, maar ook de kleine monumenten die in elk dorp of stad in die streek bij de kerk of op het plein staan, met de namen van de soldaten die zijn omgekomen.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

De geschiedenis wijst ons op de betrekkelijkheid van alles: 'Panta rhei', zoals de Griekse filosoof Heraclitus heeft gezegd. 'Alles stroomt, alles verandert.' Dat wil bepaald niet zeggen dat de bestudering van de geschiedenis zonder nut is: van het verleden weten we dat het riskant is wanneer de erkenning van het betrekkelijke, het relatieve, het zoekende wordt ingeruild voor absolute zekerheden en waarheden.

Welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

De romans van Pat Barker over de Eerste Wereldoorlog – de Regeneration-trilogie – die over de psychologische gevolgen van het oorlogsgeweld gaan voor de soldaten, over hun trauma's, en daarmee ook de zinloosheid van de oorlog laten zien. Eén deel las ik toen ik in Flanders' fields wandelde met al die begraafplaatsen van veelal jonge mannen – heel indringend, net als het gelijknamige museum in Ieper. En ik las laatst Het tumult van de tijd van Julian Barnes, die aan de hand van de componist Sjostakovitsj prachtig schrijft over het morele geschipper in een totalitaire staat.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Recentelijk zag ik *Das Leben der Anderen*, op dvd. Die film gaat over een Stasi-officier in de DDR, die een echtpaar moet af luisteren maar zich langzaam realiseert dat hij voor een misdadig regime werkt.

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Karl Popper en zijn falsificatiebeginsel. Hij stelde dat een theorie falsifieerbaar moet zijn; in plaats van voorbeelden te zoeken die haar ondersteunen, moet je naar tegenvoorbeelden kijken die niet passen, waarna de theorie weer kan worden aangepast. Tijdens mijn geschiedenisstudie moesten we zijn boekje *De armoede van het historicisme* lezen. Van het denken in historische wetmatigheden moest Popper niets hebben; dat kon leiden tot totalitarisme.

Wat is de meest bijzondere 'historische sensatie' die u hebt gehad?

Aan het begin van de jaren negentig, na de ondergang van de Sovjet-Unie, deed ik onderzoek in de net geopende archieven van de Communistische Internationale (komintern) in Moskou. Ik heb daar toen telegrammen bekeken tussen de CPN en het hoofdkwartier van de Komintern ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Die telegrammen zaten merendeels in mappen die waren verzegeld – ik was de eerste die ze na zo'n vijftig jaar las. Dat was wel een bijzondere ervaring.

'Van het verleden weten we dat het riskant is wanneer de erkenning van het betrekkelijke, het relatieve, het zoekende wordt ingeruild voor absolute zekerheden en waarheden'

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

De twintigste eeuw, omdat die periode mijn 'werkkerrein' is – politieke partijen zijn in Nederland immers aan het einde van de negentiende eeuw ontstaan – maar ook omdat het de eeuw is van de grote ideologieën en de pogingen de daaraan ontleende blauwdrukken in praktijk te brengen. Dat is ook mijn fascinatie voor de Sovjet-Unie en het 'reëel bestaande socialisme' in Oost-Europa: politiek heb ik er niets mee, maar de pretentie een rechtvaardige samenleving te verwezenlijken die vervolgens in een totalitaire maatschappij ontaardt, vind ik fascinerend en tegelijk droevig stemmend wanneer je ziet met hoeveel slachtoffers dat gepaard is gegaan. ■

Muitende soldaten tijdens de Februari-revolutie in Rusland, 1917.

Een gruwel in Gods ogen

Ook de islam kent beeldenstormen

De Beeldenstorm in de Nederlanden in 1566 is niet uniek in de geschiedenis. Binnen de islam heeft een dergelijk proces zelfs meerdere malen plaatsgevonden vanuit identieke motieven. De vernietiging door IS van alle beelden die niet stroken met hun religieuze opvattingen is daar het laatste voorbeeld van.

Sabry Emam is docent Arabische taal en geschiedenis.

De Beeldenstorm in de Nederlanden was een actie van calvinisten 'die zich wilden verzekeren van locaties voor prediking en eredienst, gezuiverd van altaren en beelden'.¹ Op verschillende plekken stonden deze beeldenstormers onder leiding van een predikant die soms persoonlijk deelnam aan de vernielingen. De verering van beelden werd door hen beschouwd als afgoderij. In de Heidelberger Catechismus staat daarover te lezen: 'Wij moeten niet wijzer zijn dan God, dewelke Zijne Christenen niet door stomme beelden, maar door de levende verkondiging van Zijn Woord wil onderwezen hebben.'² Het 'religieuze' doel van de Beeldenstorm was kortom het zuiveren van de kerken, kapellen, abdijen en kloosters van afgodsbeelden, 'een gruwel in Gods ogen'. De calvinisten wilden die godshuizen geschikt maken voor de uitoefening van hun hervormde versie van het christendom. Daarnaast verlangden ze naar de terugkeer van de tijd waarin volgens hen beelden en priesters als tussenpersonen tussen God en gelovigen niet aanwezig waren.

Beeld als bemiddelaar

Ook in het Midden-Oosten vonden verschillende beeldenstormen plaats. De eerste werd persoonlijk door Mohammed in gang gezet. Toen de profeet omstreeks 630 Mekka overde, was een van zijn eerste acties het vernietigen van honderden godenbeelden rondom de Kaäba. De bewoners van Arabië waren op dat moment nog grotendeels polytheïstisch. Bovendien geloofden ze dat hun goden niet rechtstreeks te benaderen waren, maar alleen via een 'lage god' in de vorm van een beeld als bemiddelaar. Mohammed wilde benadrukken dat er maar één god is en vernietigde daarom de beelden, waarmee hij tevens afrekende met Mekka als centrum van het oude polytheïstische geloof. Voor Mekka vormde die eerste beeldenstorm een grote economische klap. Het was van oudsher een handelsstad, maar er kwam ook veel geld binnen doordat mensen speciaal naar de stad reisden om daar hun goden te vereren. Mekka verloor door de beeldenstorm dan ook een groot deel van haar inkomsten. Later heeft Mekka haar plek als religieus ►

¹ Zie J. Eijnatten en F. van Lieburg.

² Zie vertaling van J. Scheerder.

‘Mohammed wilde benadrukken dat er maar één god is en vernietigde daarom de beelden, waarmee hij tevens afrekende met Mekka als centrum van het oude polytheïstische geloof’

Een Amerikaanse soldaat filmt de ingang van het Assyrische paleiscomplex in Nimrud in Irak in 2008. De archeologische opgraving is inmiddels voor een groot deel verwoest door IS. Het paleis is met de grond gelijk gemaakt en de beelden zijn kapotgeslagen. Foto: Staff Sgt. JoAnn Makinano, US Army.

Op deze Turkse wandtegel uit de zeventiende eeuw is de Kaäba afgebeeld, met in het Arabisch de aansporing om een pelgrimstocht naar Mekka te maken. The Walters Art Museum, Baltimore, VS.

middelpunt weer terug ingenomen, nu als middelpunt van de islamitische monotheïstische wereldgemeenschap.

'Islam bevrijden'

Een tweede grote beeldenstorm binnen de islam werd geïnitieerd door het wahabisme in de achttiende eeuw. Deze stroming wilde – net als de reformatische krachten binnen het christendom in de zestiende eeuw – de godsdienst weer terugbrengen naar de basis. De oprichter van deze stroming is Mohammed ibn Abd al-Wahab (1703-1792). Hij baseerde zijn leer op ideologische uitgangspunten die hun basis hebben in de tradities van de geleerde Ibn Taymiya (1263-1328) die een terugkeer naar de islam uit de eerste eeuw predikte. Ibn Abd al-Wahab zag zichzelf als een hervormer. Hij wilde de islam 'bevrijden' van corruptie en alles wat hij vond afwijken van de beginperiode. Maar vooral wilde hij een antwoord geven op de vraag: waardoor is de glorie van de islam verdwenen? Waardoor is de tijd verdwenen van de grote veroveringen in de naam van de ene god, het streven naar één grote islamitische samenleving, de Umma?

Dat kwam volgens Abd al-Wahab onder andere doordat moslims aan afgoderij deden – en daarmee afweken van het rechte pad. In de eeuwen na het overlijden van de profeet en zijn metgezellen zochten moslims volgens hem steun en zegeningen bij de graven van heilige mensen, bij stenen die de eerste generatie moslims ooit had aangeraakt, bij bomen waaronder die eerste generatie moslims ooit had gezeten.

Zelfdiscipline

Om de islam in al zijn glorie te laten herrijzen moesten moslims zich weer gaan richten op de 'jihad' – te vertalen als 'de inspanning gericht op het bereiken van een doel' –, een centraal begrip binnen het wahabisme. Het concept *jihad* kent twee dimensies die zich kort laten samenvatten als streven naar territoriale expansie (de zogenaamde *jihad kabier*) en streven naar zelfdiscipline (de *jihad akbar*). De *jihad kabier* richt zich op de expansie van de *umat*, de islamitische gemeenschap door veroveringen zoals in de tijd van de profeet en zijn eerste opvolgers. De *jihad akbar* richt zich op zelfdiscipline om God te eren. Juist die zelfdiscipline wordt 'de grote inspanning' genoemd omdat

het in de islamitische tradities de zelfdiscipline is die aan de basis staat van de expansiedrift. De wahabieten beschouwden alle moslims die afweken van hun leer als ketters. Om Allah op de juiste manier te eren, moest je je volgens hen keren tegen alle innovaties die niet aanwezig waren tijdens de eerste periode onder profeet Mohammed. De wahabieten richtten hun pijlen daarbij in eerste instantie op de soefi's en de sjiieten. Deze twee stromingen waren er volgens hen de oorzaak van dat moslims afdaalden van het pad van de eenheid van God. Zo verkondigden de soefi's dat je één kon worden met God door je ziel te zuiveren en verkondigden de sjiieten dat de imams onfeilbaar waren.

Beide overtuigingen waren onacceptabel voor de wahabieten. Maar ook bepaalde eerder genoemde gebruiken onder soennitische moslims werden als ketters beschouwd: heiligenverering, het bezoeken van graven en beelden, het zoeken naar steun en zegeningen bij die beelden en het bouwen van heiligenmonumenten. Zelfs het vieren van de geboortedag van de profeet Mohammed en het daarbij horende bezoek aan zijn graf waren volgens de wahabieten een ketters bedenkensel – hoewel de meeste moslims deze dag nog steeds herdenken. De kritiek van de wahabieten op de toenmalige beleving van de islam was dus niet alleen gericht tegen ongelovigen (waarbij geappelleerd werd aan de *jihad kabier*, de territoriale expansiedrift), maar ook en vooral tegen moslims die volgens hen een afwijkende weg kozen (waarbij geappelleerd werd aan de *jihad akbar*, de zelfdiscipline).

Tweede beeldenstorm

Om de mensen tegen zichzelf te beschermen en hen de mogelijkheid te geven terug te keren tot de 'pure' islam en dus om hun *jihad akbar* te

De wahabieten beschouwen soefi's als moslims die afwijken van het rechte pad. Afbeelding van Jalal Al-Din Rumi (vaak kortweg Rumi genoemd), soefi mysticus en stichter van de orde van de Dansende Derwisjen, rechts in de tuin met zijn discipel Husam Chelebi. In het paleis wacht een gezelschap op de twee. Folio uit een zestiende-eeuws manuscript over het leven en de wonderen van Rumi. Bagdad, Irak, zestiende eeuw. Pierpont Morgan Library, New York.

sterken, was volgens de wahabieten een beeldenstorm nodig. Ibn Abd al-Wahab wilde met deze acties teruggaan naar de islam in zijn 'originele vorm' gebaseerd op de Koran en de Soenna (tradities van de profeet). Onder de leiding van Abd al-Wahab vond daarom een tweede beeldenstorm binnen de islam plaats, de 'wahabi-beeldenstorm'. De vergelijking tussen deze beeldenstorm en die van 1566 in de Nederlanden is opvallend. Ook hier ging het de beeldenstormers om het vernietigen van monumenten en beelden. En ook hier werden zij aangespoord door religieuze leiders.

In 1744 ging Ibn Abd al-Wahab samenwerken met Mohammed ibn Saud (de latere stichter van de staat Saudi-Arabië). Het wahabisme heeft zo mede de staat Saudi-Arabië gevormd tot wat die nu is: een politiek bestel waarbinnen de invloed van de religieuze stroming van het wahabisme nog steeds sterk aanwezig is.

Jihadbruiden

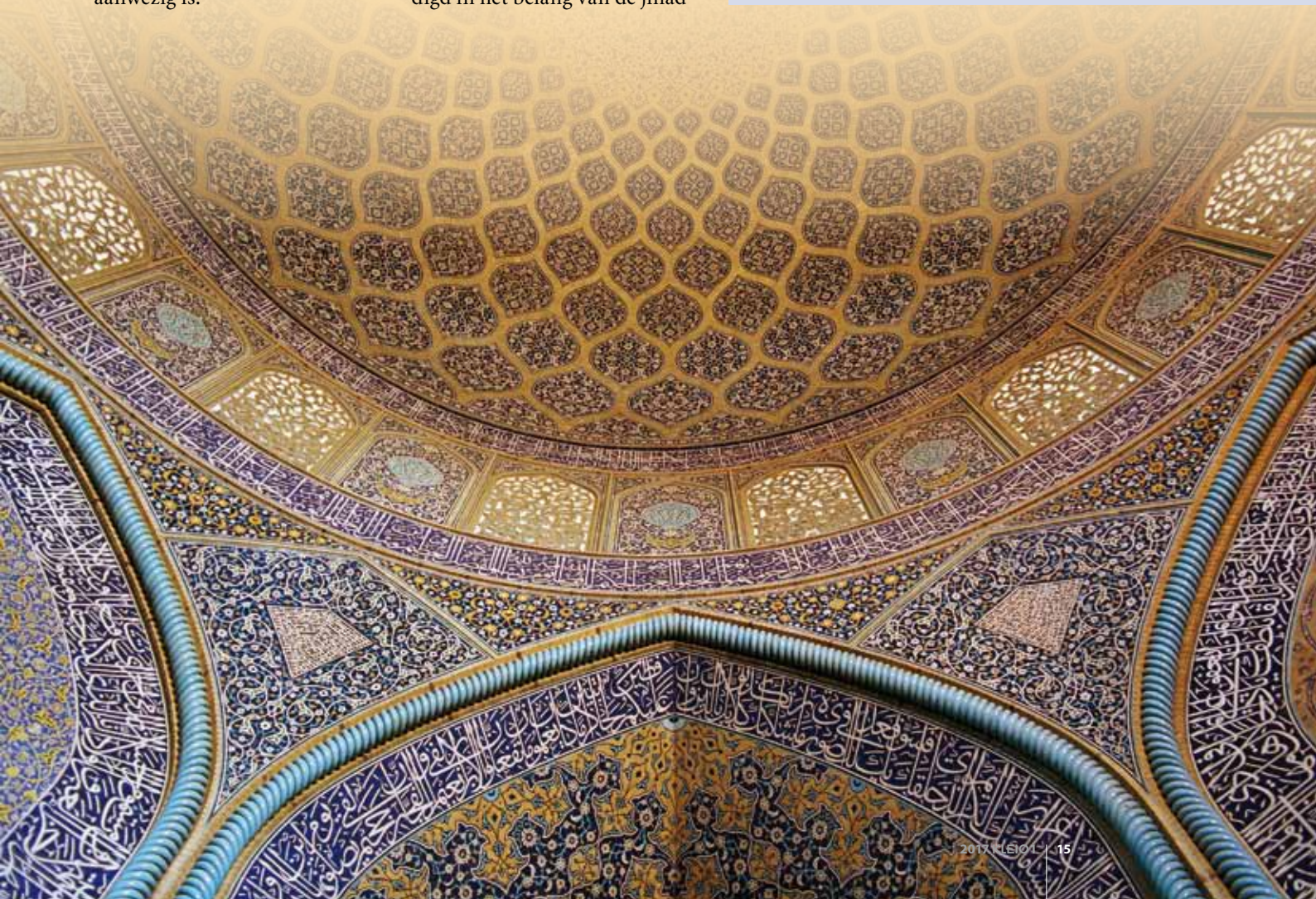
Ook IS baseert zich zeer sterk op de wahabitische leer. Dat verklaart bijvoorbeeld het gedrag van haar aanhangers tegenover alle andere religieuze groeperingen die zij kwalificeren als ketters. Die ketters mogen vervolgens in het kader van de jihad kabier gedood worden als ze geen berouw tonen en terugkeren naar wat de wahabieten het rechte pad beschouwen. Een geboren moslim die zijn geloof verlaat of van ketterij beschuldigd wordt en dus zijn jihad akbar verloochent, verdient in de ogen van wahabieten de doodstraf als hij of zij geen berouw toont. Dit verklaart het onthoofden van tegenstanders omdat dat de straf is die ketters volgens de sharia mogen verwachten. Het verklaart tevens het fenomeen van de zogenaamde jihadbruiden die (tijdelijke) huwelijken sluiten met de strijders. Want ook dit is volgens de wahabitische leer gerechtvaardigd in het belang van de jihad

kabier. En het verklaart ook de derde beeldenstorm binnen de islam: de vernietiging door IS van alle voorwerpen die volgens hen niet met hun radicale visie van de islam stroken omdat die de jihad akbar in de weg zouden staan. Een visie die in het verleden binnen het christendom in andere bevoordingen gedeeld werd met de calvinisten in de zestiende-eeuwse Nederlanden. ■

Onder: In de Koran staat dat het verboden is om afgodsbeelden te laten zien. De interpretatie daarvan is dat er geen levende wezens worden afgebeeld. Detail van het plafond in de Sjeik Lutfallah moskee in Isfahan, Irak. Foto: Phillip Maiwald.

Literatuur

- C. Allen**, *God's Terrorists* (Londen 2006).
- J. Berkey**, *The Formation of Islam* (Cambridge 2003).
- J. van Eijnatten** en **F. van Liburg**, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2006).
- J. Esposito**, *Islam, The Straight Path* (Oxford 2005).
- M. Hodgson**, *The Venture of Islam* (Londen 1974).
- H. Kaptein**, *De Beeldenstorm* (Hilversum 2002).
- I. Lapidus**, *A History of Islamic Societies* (Cambridge 2014).
- G. Mak** (e.a.), *Verleden van Nederland* (Amsterdam 2015).
- J. Scheerder**, *De Beeldenstorm* (Middelburg 2008).
- W. Shepard**, *Introducing Islam* (New York 2014).

Te veel en te weinig tegelijk

Nijmeegse docenten en wetenschappers reflecteren op geschiedeniscurriculum havo/vwo

Sinds het ontstaan en de ontwikkeling van het geschiedenisonderwijs zijn vaker aanpassingen aan het curriculum gedaan, toch was de wijziging in 2007 uniek. Nooit eerder moest het nieuwe examenprogramma zowel voor het basisonderwijs als voor alle niveaus van het middelbaar onderwijs gelden. Wat waren de maatschappelijke en inhoudelijke doelen van dit nieuwe programma en zijn die bereikt? Vierentwintig Nijmeegse docenten geven hun oordeel.

Iris Dracht heeft als afstudeeronderzoek de geschiedenis en de recente vernieuwing van het Nederlandse geschiedenisonderwijs bestudeerd. Momenteel werkt ze bij de Leerstoel Gelderse geschiedenis aan de Radboud Universiteit en bij Erfgoed Gelderland.

Sinds 1857 zijn op alle scholen geschiedenislessen verplicht, waarbij scholen zelf de inhoudelijke invulling en opleidingsduur konden bepalen. Lange tijd was een politieke en chronologisch gerichte aanpak dominant. Omstreeks 1960 vond een verschuiving plaats naar vaardigheden en thema's. In de jaren negentig veranderde de samenleving grondig door globalisering, schaalvergroting en immigratiegolven. Het thematische geschiedenisonderwijs uit de jaren zestig beantwoordde niet langer aan de maatschappelijke eisen. Politiek en samenleving wilden een terugkeer naar een meer chronologisch overzicht en een nieuwe balans tussen kennis, inzicht en vaardigheden.

De overheid wilde geschiedenis expliciet gebruiken ter bevordering van sociale cohesie, nationale identiteit en burgerschapsvorming.

In 2001 presenteerde de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, ook commissie-De Rooy genoemd, in opdracht van de overheid nieuwe kerndoelen en eindtermen voor het schoolvak geschiedenis. De commissie introduceerde een nieuw begrip: 'historisch besef', dat gedefinieerd werd als een combinatie van historische benaderingswijzen, vaardigheden en oriëntatiekennis. Dit laatste element vormde de grote vernieuwing van het adviesrapport. De geschiedenis werd ten behoeve van oriëntatiekennis onderverdeeld in tien tijdvakken, waarbij elk tijdvak bestond uit meerdere kenmerkende aspecten. De commissie bedoelde de oriëntatiekennis als didactisch hulp-

middel bij het aanleren van chronologisch besef. Het hoofddoel was historisch besef bijbrengen, dat wil zeggen leerlingen inzicht bieden in hedendaagse verschijnselen die historisch bepaald zijn en hen helpen tot een meer relativerend en afstandelijk oordeel te komen.

Debat en onderzoek

Het commissievoorstel ontlokte heftige reacties. Wetenschappers hadden inhoudelijke en conceptuele bezwaren. Geschiedenis liet zich volgens hen niet vatten in een dergelijk overzicht, dat te eendimensionaal was. Onderzoeksinstituten hielden tussen 2004 en 2016 pilots en enquêtes om de werkbaarheid, haalbaarheid en functie van het voorgestelde examenprogramma te testen. In 2010 liet de VGN haar leden bevragen. Docenten uitten kritiek op de formulering van de tijdvakken en de gekozen kenmerkende aspecten daarvan. Zij vonden de beschrijvingen te globaal; op het vwo bereikten zij daardoor niet genoeg diepgang en voor havo-leerlingen vonden zij de stofomvang juist te groot.

Negen jaar geleden werd het nieuwe curriculum ingevoerd. Zijn de doelen van de commissie bereikt? Zijn de bezwaren verdwenen of gelden zij onverminderd? Vierentwintig docenten van elf Nijmeegse middelbare en wetenschappelijke onderwijsinstellingen hebben een enquête ingevuld over het geschiedeniscurriculum in de bovenbouw van havo en vwo. Het beeld dat daaruit oprijst is genuanceerd.

Doelstellingen

Historisch gezien is de overheidsbemoeienis met het geschiedenisonderwijs altijd klein geweest. In de negentiende eeuw hebben scholen de inhoudelijke invulling van de geschiedenislessen en de opleidingsduur grotendeels zelf kunnen vaststellen. Dat de Nederlandse staat tegenwoordig de richtlijnen en doelstellingen van het (geschiedenis)onderwijs bepaalt, waardeert een grote meerderheid van de respondenten. Het geeft

samenhang en maakt objectieve landelijke toetsing mogelijk. Net als de overheid wil een meerderheid van de respondenten leerlingen tot kritische burgers opleiden, in de identiteitsvormende doelstelling herkennen zij zich minder. Om die reden geven docenten leerlingen de ruimte hun eigen identiteit te bepalen en beslissen zij zelf in welke mate zij multiculturalisme in hun lessen aanbieden. De canon van vijftig vensters die de overheid om dezelfde redenen zo graag verplicht had willen stellen, wordt nagenoeg niet gebruikt in de bovenbouw van havo en vwo.

Alle respondenten kunnen zich vinden in de doelstellingen van de commissie. Het vak geschiedenis moet leerlingen leren historisch te denken en leren dat geschiedenis een constructie is. Een respondent verwoordt het zo: “Feiten bestaan niet,” roep ik steevast. Zo probeer ik leerlingen bewust te maken van standplaatsgebondenheid en vooroordelen over “domme mensen in het verleden”, omdat “wij” ook ooit zulke idioten uit de geschiedenis zullen zijn. Het streven is verplaatsing in de ideeën (gebondenheid aan tijd, stand en plaats) van mensen vroeger... en nu.’ De terugkeer naar een beter chronologisch overzicht en meer historisch besef ziet een meerderheid van de respondenten als een overduidelijk pluspunt van het nieuwe curriculum. Maar overzicht vereist het maken van keuzes, en dat gaat ten koste van diepgang. Op deze eenzijdigheid en oppervlakkigheid van het programma spitst de kritiek zich toe.

Internationalisering

De respondenten bekrachtigen de bedenkingen die geschiedwetenschappers als Maria Grever en Carla van Boxtel vooraf aangegeven hebben. Van de respondenten vindt 65 procent het oriëntatiekader te westers en te eendimensionaal. De almaar toenemende internationalisering vraagt volgens hen om een wereldhistorisch kader, de huidige samenstelling van onze samenleving om een multicultureel perspectief. Het toevoegen van de historische contexten aan het programma heeft voor docenten meer duidelijkheid gebracht in de te leren stof, maar veertig procent vindt de overige kenmerkende aspecten te vaag omschreven. Daarnaast menen zij nog altijd dat het examenprogramma op het vwo te weinig diepgang kent en geeft vijftig procent aan dat de balans tussen een chronologische en een thematische aanpak zoek is. Het gebrek aan niveauverschil tussen havo en vwo en de te grote stofomvang op de havo worden telkens opnieuw benadrukt. Zoals in het VGN-rapport in 2010 al is geconcludeerd, blijkt ook uit dit onderzoek dat het nieuwe programma ‘te veel en te weinig tegelijk’ is. Het voordeel van meer chronologisch besef wordt teniet gedaan doordat de kennis te oppervlakkig en te westers is. Naast deze aanhoudende

bezwaren betwijfelen sommige docenten of de doelstellingen van de commissie wel gehaald worden. De helft van de respondenten meent dat door het nieuwe programma de leerlingen over meer chronologisch besef beschikken, maar voor de commissie is dit een hulpmiddel en niet het hoofddoel. Een overgrote meerderheid van de respondenten gelooft niet dat de leerlingen nu afstandelijker en kritischer kunnen oordelen en meer inzicht hebben in hedendaagse verschijnselen dan voor de invoering van het nieuwe curriculum.

Onderzoekscolleges

De respondenten bekritisieren dus niet de nationale richtlijnen of de doelstellingen van de commissie-De Rooy, maar de inhoudelijke stofkeuze en de praktische uitvoering van het nieuwe programma. De docenten reiken zelf oplossingen aan. Een duidelijker niveauverschil, meer specificatie, een beperking van de stofomvang en bij dit alles moet het wereldperspectief boven dat van Nederland gesteld worden. Een respondent verwoordt het als volgt: ‘Het zou beter zijn op de havo meer keuzes te maken. En op het vwo zouden onderzoekscolleges georganiseerd kunnen worden om de historische context te verdiepen, met daarbij accenten op wereldgeschiedenis en lokale geschiedenis.’

Voor het nieuwe examenprogramma geschiedenis van de commissie-De Rooy blijken negen jaren niet genoeg om van onderwijsveranderingen onbetwistbare verbeteringen te maken. De commissie zou de ideeën van de docenten verder moeten uitwerken, dan kan van deze vernieuwing ook een succesvolle praktijk gemaakt worden.

Interesse in het gehele onderzoeksverslag? Mail dan de auteur: irisdracht@outlook.com. ■

ILLUSTRATIE:
WIKIHOW

Bronnen

Boxtel, C. van (red.), *Geschiedenis examineren op niveau. Rapport van het pilotproject CHMV-examen geschiedenis havo en vwo 2010* (Amsterdam 2010).

Boxtel, C. van en **M. Kropman**, ‘Het is te veel en te weinig tegelijk’.

Rapportage van de resultaten van de VGN-veldraadpleging over de centrale examinering geschiedenis havo en vwo (Amsterdam 2010).

Dracht, I., *Enquête onder geschiedenisdocenten van de Tweede Fase* (Nijmegen 2016). Zeventien keer ingevuld.

Dracht, I., *Enquête onder medewerkers uit het hoger en wetenschappelijk onderwijs van de opleiding Geschiedenis* (Nijmegen 2016). Zeven keer ingevuld.

Kaap, A. van der en **E. Folmer**, *Monitoring van de invoering van een nieuw centraal eindexamen geschiedenis havo/vwo* (Enschede 2016).

Rooy, P. de (red.), *Verleden, heden en toekomst. Advies van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming* (Enschede 2001).

Wilschut, A., *Beelden van tijd: De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis* (Amsterdam 2001).

Doctor Zhivago

Episch verhaal over de harteloosheid van de Revolutie

Dokter Zjivago, de wereldberoemde roman van Boris Pasternak, geeft een spectaculair beeld van de Russische Revolutie, nu honderd jaar geleden, en de daaropvolgende Burgeroorlog. Maar dat het boek in Italië voor het eerst werd uitgegeven en de film – *Doctor Zhivago* – grotendeels in Spanje en Finland werd opgenomen, zegt veel over het hoogtepunt van de Koude Oorlog. Bij beide onderwerpen zijn scènes uit de film goed te gebruiken in de les.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Boris Pasternak bij zijn datsja in Peredelkino, nadat hij heeft gehoord dat hij de Nobelprijs voor Literatuur heeft gewonnen in 1958. Rechts: Pasternak, in een werkkamp, vraagt aan een medegevangene: 'Ik heb de Nobelprijs voor Literatuur gewonnen. Wat is jouw misdaad?' Cartoon van Bill Mauldin over de toekenning van de Nobelprijs aan Boris Pasternak. 1958, Library of Congress.

Boris Pasternak maakte als zevenentwintigjarige dichter, schrijver en filosoof de Russische Revolutie mee. Zijn ouders behoorden tot de Moskouse bourgeoisie: welvarende, geassimileerde Oekraïense Joden. Zijn vader was de postimpressionistische schilder Leonid Pasternak. Het is deze bevoorrechte, kunstzinnige omgeving waarin ook Joeri Zjivago en zijn geliefde Lara opgroeiden en die in de film prachtig gereconstrueerd is. Zjivago wordt wel gezien als het alter ego van Pasternak zelf: een jonge intellectueel die wordt meegesleurd in het geweldadige verloop van de Russische geschiedenis. Pasternaks gedichten waren een inspiratiebron voor een hele generatie jonge dichters; ook Zjivago groeit door zijn gedichten tijdens de Burgeroorlog uit tot een beroemdheid. De tragische liefdesgeschiedenis, die de rode draad van het verhaal vormt, is gebaseerd op Pasternaks eigen (veel langduriger) buiten-echtelijke relatie.

Gedichten

Na de Russische Revolutie besloot Pasternak, in tegenstelling tot zijn familie en veel van zijn vrienden, in de Sovjet-Unie te blijven. De Burgeroorlog bracht hij in Moskou door. Hij publiceerde in de jaren twintig gedichten waaruit bewondering voor de revolutionairen sprak. Pas in 1927 nam hij voor het eerst afstand van vrienden die de kunst ondergeschikt wilden maken aan de 'noden van de communistische partij'. Vrienden uit de clandestiene literaire kringen waarin hij zich bewoog, werden gearresteerd en geëxecuteerd of pleegden zelfmoord. Zelf ontsprong hij keer op keer de dans, hoe vaak hij zich ook langs de rand van de afgrond bewoog en Stalins hete adem voelde.

Midden jaren veertig las Pasternak al passages uit zijn toekomstige roman *Dokter Zjivago* voor aan zijn vrienden, op bijeenkomsten die door de geheime dienst scherp in de gaten werden gehouden. Duidelijk was dat hij zich niet neerlegde bij

het conformisme van de Sovjet-Unie onder Stalin en de verantwoordelijkheid ervoor terugvoerde op Lenin. Het beeld dat hij in zijn boek schetste van de Revolutie en de Burgeroorlog was niet bepaald heroïsch. Toen hij het in 1956 voltooid had, kon het in de Sovjet-Unie niet worden gepubliceerd. Hij gaf het manuscript mee aan een journalist, een lid van de Italiaanse communistische partij, die van de eveneens communistische uitgever Feltrinelli de opdracht had gekregen nieuwe Sovjetliteratuur te verzamelen voor de westerse markt. Naar verluidt nodigde Pasternak de man uit zijn onvermijdelijke executie te komen bijwonen.

Wereldwijde sensatie

In 1957 verscheen het boek in Milaan, ondanks verwoede pogingen van de Sovjetregering om publicatie te voorkomen. Juist daardoor werd het boek wereldwijd een sensatie. Daar was ook actieve inmenging van de CIA aan voorafgegaan: het verhaal over de rauwe werkelijkheid van de Revolutie en de Burgeroorlog moest de Sovjet-Unie wel in een kwaad daglicht stellen. De CIA zorgde ervoor dat het boek in de originele, Russische versie werd voorgedragen bij de Nobelprijs-commissie, droeg zorg voor de propaganda voor het werk en kocht duizenden exemplaren op om het tot een bestseller te maken. Bovendien werd een in het geheim gemaakte Russische editie in groten getale uitgedeeld aan Sovjetburgers die het Westen bezochten en de Sovjet-Unie in gesmokkeld.

Pasternak won inderdaad in oktober 1958 de Nobelprijs voor Literatuur. Onmiddellijk werd in de Sovjet-Unie onder regie van Chroesjtsjov een anti-Pasternak-campagne gelanceerd, inclusief boze brieven van arbeiders, petitie, geïntimideerde vrienden en 'spontane' demonstraties. Pasternak zelf kreeg te horen dat hij niet meer toegelaten zou worden tot zijn land als hij de prijs zou gaan ophalen. Verslagen stuurde hij een telegram naar de commissie waarin hij de prijs weigerde, maar de intimidaties en grove beledigingen duurden tot aan zijn dood in 1960. Hoewel zijn begrafenis zo onopvallend mogelijk plaatsvond, kwamen er duizenden bewonderaars

Doctor Zhivago

192 minuten. **Regie:** David Lean. **Acteurs:** Omar Sharif, Julie Christie, Geraldine Chaplin, Tom Courtenay, Alec Guinness e.a.

naartoe. Velen reciteerden zijn gedicht *Hamlet*, dat in *Dokter Zhivago* is opgenomen en dat over Pasternak zelf lijkt te gaan.

Natuurlijk kon ook de film niet in de Sovjet-Unie worden opgenomen: de sets werden grotendeels in Spanje nagebouwd. Winterscènes werden daar met marmervoeder en witgespoten bijenwas gecreëerd, de weidse landschappen van Finland en Canada bleken goed voor Russische te kunnen doorgaan. Pas in 1988 werd de roman in de Sovjet-Unie uitgegeven, in 1994 was de film voor het eerst in het nieuwe Rusland te zien. ►

Filmscène:
Yuri Zhivago (Omar Sharif) met Lara (Julie Christie).

Raamvertelling

De film is opgezet als een raamvertelling: KGB-officier Yevgraf Zhivago denkt in de jaren veertig dat hij in de Russische arbeidster Tanya Komarova zijn nichtje heeft gevonden, de verloren dochter van zijn halfbroer Yuri en diens minnares Lara. In zijn hand heeft hij een dichtbundel van Yuri Zhivago, met daarin een foto van Lara. Hij vertelt haar de geschiedenis van haar vermoedelijke ouders.

Yuri Zhivago groeit na de dood van zijn ouders op in Moskou, bij de welgestelde familie Gromeko. We treffen hem aan als twintiger in 1913, als de bourgeoisie nog de dienst uitmaakt en bolsjewistische demonstraties met geweld uit elkaar worden geslagen. Parallel aan zijn levensloop zien we beelden van het getroebleerde bestaan van de zeventienjarige Lara: verleid door de oudere advocaat Viktor Komarovsky en verloofd met de jonge bolsjewiek Pavel Antipov schiet ze Komarovsky uiteindelijk neer, op het kerstfeest waar Yuri zich verlooft met zijn adoptiefzusje Tonya. Dat feest blijkt een soort breekpunt. In de film is het het laatste beeld van het 'oude' Rusland, waarnaar op verschillende sleutelmomenten wordt terugverwezen. Het verhaal wordt jaren later weer opgepakt: Yuri en Tonya hebben een zoon en kijken vanaf hun balkon toe hoe de troepen naar het front vertrekken. Lara is met haar bolsjewiek naar het platteland vertrokken en heeft een dochter.

‘Voor de verfilming werd het originele, uitwaaiierende verhaal sterk ingekort en moesten de filosofische bespiegelingen over het jodendom en het christendom verdwijnen’

Haar man vertrekt in 1914 vrijwillig naar het front, Lara gaat hem later als verpleegster achterna. Daar ontmoet ze Yuri Zhivago, die als arts werkt voor het leger, en zet met hem een veldhospitaal op. Na een halfjaar, waarin de Revolutie uitbreekt en Yuri en Lara verliefd worden, scheiden hun wegen. Lara gaat terug naar de Oeral, in de veronderstelling dat haar man dood is. Die heeft zich echter de naam Strelnikov aangemeten en zaait tijdens de Burgeroorlog dood en verderf als officier van het Rode Leger.

Hartaanval

Terug in Moskou blijkt Yuri's grote huis geconfisqueerd: de bolsjewieken hebben er proletarische gezinnen in ondergebracht. Met zijn gezin en zijn schoonvader mag hij nog slechts één kamer bewonen. Zijn halfbroer, lid van de Tsjecha, komt hem vertellen dat zijn gedichten door de Sovjetregering tot 'gezagsondermijnerend' zijn bestempeld. Met zijn hulp vertrekken ze naar hun datsja in de Oeral, gebied dat door de Witten is ingenomen. Onderweg heeft Yuri een ontmoeting met Strelnikov, die langs de

Bruikbare scènes voor een les over de Russische Revolutie (en Pasternaks visie daarop):

- Een communistische demonstratie wordt neergeslagen, Yuri ontfermt zich over de gewonden en Antipov radicaliseert vrijwel onmiddellijk (0.32.40-0.37.18 en 39.25-41.45).
- Het gezin van Yuri dat zijn huis kwijt is en het licht absurde gesprek met de 'voorzitter van de bewonerscommissie'. Daarna: Yuri voegt zich niet naar de leugens van de nieuwe machthebbers en moet vertrekken (1.29.02-1.40.30).
- De verwoestingen door het Rode Leger; Yuri die met de gevreesde Strelnikov in discussie gaat, maar het overleeft omdat hij naar het cruciale kerstfeest verwijst (1.49.27-1.54.00 en 2.04.18-2.09.24).
- De partizanen die wreed, platvloers en gevoelloos blijken en zonder onderscheid om zich heen moorden (2.29.41-2.38.20).

spoorlijn een kilometerslang lint van verwoesting en menselijk lijden heeft achtergelaten, en blijkt dat zij elkaar op het beslissende kerstfeest hebben gezien. Hij vertelt Yuri dat Lara zich een dorp verwijderd van diens datsja bevindt. Deze is door het Sovjetregime afgesloten. Yuri en zijn gezin trekken in de kleine boerderij op het terrein en redden zich zo goed en zo kwaad als het gaat. Bij een bezoek aan de bibliotheek in het volgende dorp treffen Yuri en Lara elkaar, waarmee een hartstochtelijke affaire begint. Tonya raakt zwanger. Als Yuri naar het dorp gaat om zijn relatie met Lara te verbreken, wordt hij door communistische partizanen gedwongen mee te gaan naar het front. Na twee jaar keert hij, uitgeput en halfbevoren, terug in de woning van Lara en blijkt zijn gezin te zijn vertrokken om te worden gedeporteerd naar het buitenland. Yuri en Lara hervatten hun relatie. Ze horen van Komarovsky dat de Tsjecha hen op het spoor is vanwege Yuri's contrarevolutionaire gedichten en desertie. Ze trekken zich terug in de Gromeko-datsja, waar Yuri zijn 'Lara-gedichten' schrijft. Komarovsky komt nog een keer langs, nu met de mededeling dat Strelnikov, op weg naar Lara, zelfmoord heeft gepleegd. Zij blijkt alleen met rust gelaten om hem uit zijn schuilplaats te lokken. Yuri

Scène uit *Doctor Zhivago*. De kozakken vallen een vreedzame demonstratie aan. Linkerpagina: Kaartje voor de film in Londen, 1966.

laat Lara en haar dochter met Komarovsky vertrekken en blijft zelf achter. Jaren later ziet hij vanuit een tram in Moskou Lara lopen. Nadat hij zich de tram uit heeft geworsteld, sterft hij op straat aan een hartaanval, nog voor hij haar aandacht kan trekken.

Zijn halfbroer vertelt Tanya Komarova dat de begrafenis druk bezocht werd, hoewel Zhivago's gedichten destijds officieel verboden waren. Lara vertelde hem daar dat ze haar achtjarige dochter was kwijtgeraakt: vergeefs hielp hij haar zoeken. Daarna werd niets meer van Lara vernomen. Waarschijnlijk kwam ze om in een werkkamp tijdens Stalins grote zuivering van de jaren dertig.

Romantiek

Voor de verfilming werd het originele, uitwaaiende verhaal sterk ingekort en moesten de filosofische bespiegelingen over het jodendom en het christendom verdwijnen. Zo kwam de nadruk op het liefdesverhaal te liggen, en hoe rauw de scènes over de Burgeroorlog ook zijn: met alleen de film voor ogen is het moeilijk voorstelbaar waar de woede van de Sovjetregering zich destijds op richtte. Het is Pasternak wel verweten dat hij persoonlijk geluk, burgerlijke liefde en romantiek boven de communistische idealen stelde, en dat valt lastig te ontkennen. In de film zegt Strelnikov tegen Yuri Zhivago: 'Het persoonlijke leven in Rusland is dood. De geschiedenis heeft het vermoord' – een scène die moeilijk anders kan worden uitgelegd dan als kritiek op de harteloosheid en wreedheid van de Revolutie. Duidelijk blijkt uit boek en film dat de Burgeroorlog de levens van onschuldige mensen totaal ontwrichtte.

De film bevat een aantal scènes waarin bovendien de absurditeit en roekeloosheid van de nieuwe regels onverbloemd naar voren komen. Pasternak typeert niet alleen de laatste tsaar als een zwakke heerser

die met willekeur regeerde, maar is ook over de bolsjewieken niet mals: 'voor de inspiratoren van de Revolutie blijkt de chaos van alle verbeteringen en omgooiingen hun enige natuurlijke habitat te zijn'. Pasternaks vrienden en westerse recensenten waren niet onverdeeld positief over het boek, dat verwarrend en melodramatisch zou zijn, maar namen het in de periode na publicatie wel voor Pasternak op – al waren er ook 'vrienden' die hem uit angst voor hun eigen lot lieten vallen.

De film trok wereldwijd gigantische aantallen bezoekers, maar werd ook zeer kritisch ontvangen. De Revolutie zou erin geromantiseerd worden, of erger nog: door het liefdesverhaal zo'n prominente plaats te geven, leken de wreedheden van de Revolutie en de Burgeroorlog gereduceerd tot een serie ongemakken. De discrepantie tussen het uitgangspunt van het boek en dat van de film zou bovendien te groot zijn. De 'originele' Zhivago liet zich weliswaar negatief uit over het verloop van de Revolutie, maar was het eens geweest met het uitgangspunt ervan. Vooral in die Zhivago valt Boris Pasternak, die ervoor koos in zijn geliefde vaderland te blijven, samen met zijn alter ego. ■

Verder lezen

Boris Pasternak, *Dokter Zhivago*. Vert. Aai Prins (Amsterdam 2015).

Boris Pasternak, *Gedichten*. Vert. Margriet Berg en Marja Wiebes (Amsterdam 2016).

Petra Couvée, Peter Finn, *The Zhivago Affair* (Londen 2015).

Michel Krielaars, recensie van de nieuwe vertaling van de roman, (*NRC.nl*, 19 februari 2016), tinyurl.com/hudxng4.

G. Middag, recensie van Boris Pasternaks *Gedichten* (*NRC Handelsblad*, 16 december 2016, pp. 8-9).

Biography.com, tinyurl.com/j8jyh43.

Chroesjtsjovs cadeau

Territoriale conflicten bevatten vaak dezelfde elementen

Territoriale aanspraken zijn van alle tijden en plaatsen. Sommige hebben het verleden niet overleefd, zoals de Belgische claims op 'ons' Zeeuws-Vlaanderen en Limburg in 1919. Andere zijn vrij recent, zoals die van verschillende Aziatische landen op de Spratly-eilanden in de Zuid-Chinese Zee. En er zijn aanspraken die zeker nog gaan komen, zoals die op de Noordpool. Aard en achtergronden zijn steeds anders. Toch zien we een bepaald patroon, waarin dezelfde elementen een rol spelen. Zo ook in het conflict rondom de Krim.

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

Op de kaart lijkt de Krim vast te liggen aan zowel Oekraïne als Rusland, maar dat is schijn. De landengte Perekop verbindt de Krim wel direct met Oekraïne, maar tussen de Krim en Rusland ligt de Straat van Kertsj. De bouw van de brug over deze zeestraat is toebedeeld aan Arkadi Rotenberg, een jeugdvriend van Poetin. Kaart door Maximilian Dörrbecker.

Elke partij in het conflict zoekt allereerst een basis bij de eigen bevolking, waarbij vaak de kaart van het nationalisme wordt uitgespeeld. Een ander element wordt gevormd door de verschillende motieven die partijen aandragen ter rechtvaardiging van de claim. Daarbij is het ook zo dat het eerder regel dan uitzondering is dat de partijen zich *niet* uitspreken over geopolitieke motieven, waarschijnlijk omdat die vaak heel wat banaler of aardser zijn dan de wel uitgesproken motieven. En dan is er vaak nog een opvallend en graag gehanteerd element: het referendum. Waarvan de uitslag meestal achteraf wordt toegevoegd aan de motieven en dan gezien wordt als de ultieme rechtvaardiging van de claim. In dit artikel laat ik bovenstaande patroon zien aan de hand van het conflict rondom de Krim.

Krimgoud

Het Allard Pierson Museum (APM) in Amsterdam is al ruim twee jaar ongewild partij in het conflict rondom de annexatie van de Krim door Rusland. Dat conflict beheerste in 2014 het nieuws en juist op dat moment toonde het museum kunstvoorwerpen afkomstig uit een viertal musea op de Krim. Daardoor werd het APM in een moeilijke positie gebracht omdat sindsdien zowel de Krimse musea als Oekraïne aanspraak maken op die voorwerpen. Het APM koos voor de veilige weg en laat het oordeel over aan de rechter. Die deed in december 2016 een (voorlopige) uitspraak: de kunstschatten moeten naar Kiev worden vervoerd en daar moet een Oekraïense rechter bepalen wie de rechtmatige eigenaar is. Als dit vonnis in hoger beroep stand

houdt en de schatten gaan naar Kiev, dan is het oordeel van de betreffende rechter voorspelbaar. Want zowel de Nederlandse rechter als de rechter in Oekraïne zal de motivering van beider vonnis baseren op het internationale recht. Dat recht is puur gebaseerd op redelijke, verstandelijke uitgangspunten. En dat stelt heel simpel dat de Krim op het moment van uitlening van de kunstschaten bij Oekraïne hoorde en dat die dus eigendom zijn van dat land.

Maar zoals elke jurist kan uitleggen, is recht niet altijd hetzelfde als rechtvaardigheid en het zal duidelijk zijn dat veel bewoners van de Krim dit oordeel van de rechter ook zo ervaren. Vanuit historisch perspectief vinden zij dit oordeel onjuist.

Russische kentekens

Een aanspraak vanuit historisch perspectief is natuurlijk de achilleshiel van elke territoriale claim omdat ze altijd aanvechtbaar is. Want tot wanneer in het verleden ga je terug? Wat betreft de Krim zouden vanaf de middeleeuwen Tataren, Russen en Oekraïners daar aanspraak op kunnen maken. De Tataren, omdat de Krim vanaf 1402 een kanaat is geweest, schatplichtig aan het Ottomaanse Rijk – misschien volgt er in de toekomst nog wel een claim van Turkije! Rusland, omdat de Krim sinds 1783 onder Catharina de Grote bij Rusland hoorde. En

Oekraïne, omdat Chroesjtsjov de Krim in 1954 cadeau deed aan zijn geboorteland, een vriendschappelijke geste aan een broedervolk dat toen nog behoorde tot de USSR-familie.

Het territoriale conflict rondom de Krim tussen Oekraïne en Rusland ontstond pas na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991. De Krim heeft zich sindsdien verschillende keren uitgesproken vóór aansluiting bij Rusland, eerst in 1991, daarna nog een keer in 2014.

Dus zie hier het dilemma: wat te doen met een gebied dat volgens het internationale recht onwettig geannexeerd is, maar waarvan de bevolking dat juist *wil*? Wat te doen met een gebied waarvan een verslaggever ooit zei dat er geen enkele plek is waar een Oekraïner zich zo'n vreemde in eigen land kan voelen als op de Krim.

Veel mensen op de Krim en in Rusland zullen de (voorlopige) toekenning van het Krimgoud aan Oekraïne als onrechtvaardig ervaren en dat geeft weer aanleiding tot een versnelde russificatie van het schiereiland. Was het daar voor de aansluiting nog twee uur vroeger dan in Moskou, nu is dat al gelijkgeschakeld. Binnenkort zal er betaald worden met Russische roebels, zal er Russisch recht gelden en zullen auto's Russische kentekens hebben. En over niet al te lange tijd zal een negentien kilometer lange brug over de Straat van Kertsj klaar zijn waardoor een rechtstreekse verbinding met Rusland een feit is. ►

Van de vijftiende tot de achttiende eeuw heersten de Tataren over de Krim en delen van Oekraïne. Tijdens het daaropvolgende Russische bewind over die gebieden werden zij steeds meer sociaal en economisch gemarginaliseerd. Na WO II werden de Krim-Tataren op bevel van Stalin gedeporteerd naar Oezbekistan en Oost-Rusland vanwege hun vermeende collaboratie met de Duitsers tijdens de oorlog. Op de foto Tataarse vrouwen tussen 1890 en 1900. Foto: Library of Congress, VS.

Slagveld

Na de officiële goedkeuring van de Doema op 18 maart 2014 om de Krim op te nemen in de Russische Federatie, sprak Poetin over de Krim als 'heilige grond' en 'bakermat van de Russische beschaving'. Dat gevoel deelt hij met vele landgenoten en hij kan wat betreft de annexatie van de Krim dan ook rekenen op grote sympathie bij de eigen bevolking. De Krim is voor veel inwoners immers bekend gebied, onder andere omdat het in de Sovjettijd een geliefd vakantieoord was. Maar bovenal kennen de Russen de Krim omdat het een belangrijke plek inneemt in hun geschiedenisboeken, een plek die volgens de Russen in het Westen niet op waarde wordt geschat. De Krim is door de eeuwen heen een slagveld geweest waar veel Russisch bloed is vergoten.

'Zeeman en soldaat', monument voor 'de heldhaftige verdedigers van Sebastopol'. Foto Aleksander Kaasik.

Alleen al in de stad Sebastopol staan ruim 2300 oorlogsmonumenten die herinneren aan die bloedige perioden in de geschiedenis van de Krim met als hoogte- of dieptepunt twee lange belegeringen die de stad moest ondergaan. Veel monumenten refereren aan de eerste belegering tijdens de Krimoorlog (1853-1856). Maar meer recente verwijzen naar de tweede langdurige belegering tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daar werd van eind oktober 1941 tot juli 1942 een enorme strijd geleverd, een strijd die in dezelfde categorie thuishoort als de Slag om Stalingrad die enkele maanden later zou plaatsvinden. Bij de strijd rond Sebastopol werd door de Duitsers het zwaarste geschut ingezet waarover ze beschikten. De verwoestingen op de Krim en bij Sebastopol in het bijzonder waren dan ook enorm. Churchill en Roosevelt waren diep onder de indruk toen zij in februari 1945 over het schiereiland vlogen op weg naar hun ontmoeting met Stalin in Jalta en met eigen ogen de puinhopen zagen.

Deze Slag om Sebastopol (en de Krim) heeft in het Westen altijd veel minder aandacht gekregen dan de Slag om Stalingrad. Misschien omdat deze belegering eindigde in een Duitse overwinning en daardoor niet (zoals Stalingrad) als keerpunt in de oorlog werd ervaren. Maar in Rusland hebben Stalingrad en Sebastopol dezelfde status.

Zwarte Zeevloot

En met Sebastopol komen we aan bij het geopolitieke motief van Rusland om de Krim te annexeren: het enorme strategische belang van Sebastopol voor Rusland. Deze stad is voor Rusland de enige haven die het gehele jaar door ijsvrij is, maar bovenal is het de stad die sinds 1804 de thuishaven vormt van de Zwarte Zeevloot. Die vloot maakt het bijvoorbeeld voor Rusland mogelijk om een belangrijke rol te spelen op het strijdtonel in het Midden-Oosten.

De vloot heeft ook economisch belang omdat het helpt bij de aanleg van een grote gaspijpleiding voor Russisch gas naar Europa waardoor Oekraïne gemeden kan worden. Door de annexatie van de Krim is het nu mogelijk om een deel van die leiding over land aan te leggen, wat veel goedkoper is dan het alternatief in zee. Gas vormde sowieso voor Rusland een belangrijk geopolitiek motief om tot annexatie van de Krim over te gaan. Want nu kan dat land claims laten gelden op mogelijke gasvoorraden in de Zwarte Zee. Niet onaardig als je bedenkt dat schattingen daarbij uitgaan van zo'n vijfenveertig triljoen kubieke meter.

Referendum

In maart 2014 sprak de bevolking van de Krim zich uit voor een aansluiting bij Rusland. Belangrijk daarbij om te weten is dat het overgrote deel van de bevolking een afspiegeling is van drie bevolkingsgroepen die in het verleden over het schiereiland hebben geheerst: ongeveer zestig procent Russen, vierentwintig procent Oekraïners en twaalf procent Tataren (volgens de telling van 2011). Men beriep zich bij dat referendum op de situatie in Kosovo dat zich in 2008 met westerse steun van Servië had afgescheiden. De uitslag van dat referendum uit 2014 is natuurlijk niet vreemd als je bedenkt dat bijna zestig procent van de bevolking Russisch is. Maar een ander percentage zet wel aan tot twijfel: die aansluiting zou met 96,6 procent van de stemmen zijn goedgekeurd. Terwijl we toch vrij zeker weten dat de Oekraïners – en zeker de Tataren – behoorlijk anti-Russisch zijn! Die waarschijnlijk gegronde twijfel is een van de redenen waarom het Westen het referendum niet erkent. Dat is natuurlijk een legitiem maar niet al te sterk argument, want mét westerse waarnemers erbij zou de uitslag hoogstwaarschijnlijk hetzelfde zijn maar dan met een minder hoog percentage voorstanders. Bovendien wijst Rusland misschien niet ten onrechte naar gelijksoortige

voorbeelden aan westerse zijde. Want verschuilt bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk zich óók niet achter referenda onder de bevolkingen van de Falklands en Gibraltar om hun annexaties in stand te houden? Volgens Rusland het zoveelste bewijs dat het Westen boter op het hoofd heeft en met verschillende maten meet.

In de klas

Bovenstaande casus met betrekking tot de Krim kunt u in uw klas gebruiken als voorbeeld van een territoriaal geschil. Op de website van *Kleio* vindt u de tekst van dit artikel zonder de inleidende en afsluitende passages. Die tekst kunt u voorleggen aan uw leerlingen en gebruiken als uitgangspunt voor een klassengesprek. In dat geval beperkt u zich tot een bespreking van de motieven die de verschillende partijen hebben aangedragen.

U kunt ook een stapje verdergaan en uw leerlingen een oordeel laten vellen over de casus. Zijn zij het eens met de uitspraak van de Nederlandse rechter? Wat verwachten zij dat de rechter in Oekraïne zal gaan beslissen? Wat vinden zij van het verleggen van het probleem naar een rechter in Oekraïne? Vraag uw leerlingen om de casus rondom het Krimgoud te volgen in het nieuws en kom regelmatig op dit onderwerp terug. Op het moment van schrijven is nog niet bekend of de musea op de Krim in hoger beroep gaan tegen de uitspraak. Mocht dat wel het geval zijn, dan moet er uiterlijk half maart 2017 een definitief vonnis van de Nederlandse rechter liggen. Daarna volgt waarschijnlijk het transport naar Kiev en het proces aldaar.

U kunt ten slotte de casus ook breder trekken en de Krim gebruiken als uitgangspunt om uw leerlingen onderzoek te laten doen naar soortgelijke conflicten. Laat ze bijvoorbeeld in groepjes de geschillen onderzoeken rondom Gibraltar, de Falkland-eilanden en de Spratly-eilanden in Zuidoost-Azië. Daarbij zouden de volgende vragen centraal kunnen staan:

1. Welke landen maken aanspraak op dat gebied?
2. Wanneer is dit conflict ontstaan en waarom?
3. Bestaan er verdragen waaraan beide partijen gebonden zijn?
4. Hoe is de huidige samenstelling van de bevolking in dat gebied?
5. Waar wil de bevolking van dat gebied zelf bij horen?
6. Welke uitgesproken motieven voeren de partijen aan als rechtvaardiging van hun claim?
7. Welk onuitgesproken (geopolitiek) motief speelt een belangrijke rol bij de claims?

Als verwerking kunt u de leerlingen een rollenspel laten spelen. Daarbij vormen drie leerlingen een jury van het Internationaal Gerechtshof. De leerlingen binnen elk groepje verdelen zich over de strijdende partijen waar het bij hun casus om gaat. Elke strijdende partij binnen een casus voert voor de jury motieven aan waarom haar claim juist is. De jury luistert naar de motieven van de strijdende partijen en komt ten slotte tot een eensluidend oordeel mét motivering. ■

Boven: Sevastopol is na de oorlog verheven tot 'heldenstad', een status die is toegekend aan slechts tien andere steden (waaronder natuurlijk Stalingrad) en één fort. Foto: VascoPlanet Crimea Photography. Hieronder: Een gevecht tussen Russische kozakken en Krim-Tataren, schildrij door Jozef Brandt, ca. 1890.

Op www.vgnkleio.nl vindt u websites met goede informatie over het conflict op de Krim.

Batavia,

Al enkele jaren na de oprichting van de VOC ontstond bij VOC-admiraal Matelieff het idee om in de koloniën in de Oost een hoofdkwartier te stichten om het bestuur van handelsactiviteiten makkelijker te maken. Het vestigen van zo'n bestuurscentrum ging echter niet zonder slag of stoot.

hoofdstad van de VOC

Hoe Coen van een Javaanse stad een nieuw bestuurscentrum maakte

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Coen verplaatst het bestuurscentrum van de VOC naar Batavia (1619)*.

Op 28 mei 1619 arriveerde de kersverse gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen met zijn vloot voor de belegerde VOC-factorij in Jacatra. Het was vier maanden geleden dat hij de post voor het laatst had gezien. Toen werd deze belegerd door een grote Jacatraanse overmacht, die bovendien steun kreeg van de Engelsen. Laatstgenoemden waren met een vloot voor Jacatra verschenen en Coen had de factorij verlaten om de tegenaanval op zee te leiden. Na een kleine schermutseling met de Engelse vloot had hij zich moeten terugtrekken. De VOC-vloot had Jacatra aan haar lot overgelaten om versterkingen te halen in de Molukken. Nu was Coen terug, aan het hoofd van zeventien schepen met daarop meer dan duizend soldaten. Door rivaliteit en slechte samenwerking tussen de verschillende belegeraars had de post in de tussentijd standgehouden. Met een groot leger onder zijn bevel zag Coen zijn kans schoon om het VOC-hoofdkwartier dat hij al een tijd voor ogen had nu eindelijk te stichten. De dag daarop zetten ze de aanval op Jacatra in, om het Javaanse stadje te veroveren en onder VOC-heerschappij te brengen.

Hoofdkwartier

Het idee dat er een VOC-hoofdkwartier in Azië moest komen, werd voor het eerst geopperd door Cornelis Matelieff. Deze VOC-admiraal had van 1605 tot 1608 leidinggegeven aan een vloot in Azië, en keerde terug naar de Nederlanden met een aantal ideeën over hoe de operatie van de VOC in Azië verbeterd kon worden. Tot dan toe voer elke VOC-vloot uit

Tristan Mostert is promovendus aan de Universiteit Leiden en doet onderzoek naar de conflicten tussen de VOC en het sultanaat Makassar in de zeventiende eeuw.

Het kasteel van Batavia, Andries Beeckman, ca. 1661. Het centrum van de VOC-macht in Azië was het 'kasteel' van Batavia, rechts op de achtergrond. De voorgrond toont een diverse bevolking: Chinese en Javaanse kooplieden, een Europese man met zijn Aziatische vrouw, vrijgelaten slaven (mardijkers), herkenbaar aan hun gestreepte kleding. Andries Beeckman was als een van de weinige Nederlandse schilders zelf in Azië geweest. Hij maakte dit schilderij op basis van schetsen, na zijn terugkeer naar Amsterdam in 1658. Rijksmuseum, Amsterdam.

Portret van Jan Pieterszoon Coen uit de tweede helft van de achttiende eeuw, kopie van een schilderij uit de zeventiende eeuw. Onderdeel van een reeks van kopieën naar portretten van de gouverneurs-generaal van het voormalige Nederlands Oost-Indië, waarschijnlijk afkomstig van de Verenigde Oostindische Compagnie. Rijksmuseum, Amsterdam.

onder een eigen admiraal, zonder dat er enige vorm van centraal bestuur in Azië was. Om de VOC echt goed te kunnen leiden, zo stelde Matelieff, moest er in Azië zelf een regering komen, onder leiding van een gouverneur-generaal. Ook moest diens bestuur gevestigd worden in een nieuw te stichten hoofdkwartier, een centrale ontmoetingsplaats voor VOC-schepen van waaruit de VOC zichzelf ook een steeds grotere rol in de handel binnen Azië kon verwerven. Een gouverneur-generaal kwam er in 1609. Het vestigen van een hoofdkwartier, bij voorkeur op een plek waar de VOC ook eigen baas was, was echter minder gemakkelijk. De VOC had in de strijd met de Portugezen en Spanjaarden in de Molukken weliswaar enkele forten gebouwd of veroverd, maar die lagen te ver oostelijk. Idealiter zou het hoofdkwartier op een strategisch punt in het westen van de archipel moeten liggen. Daar dreef de VOC echter vooral handel in grote Aziatische kuststeden, waar ze slechts te gast was, en weinig in de melk te brokkelen had. De eerste gouverneur-generaal, Pieter Both, vestigde zich in 1610 in zo'n stad: Bantam, op het westelijke uiteinde van Java. De VOC moest de handel in deze grote kosmopolitische handelsstad delen met Chinezen, Engelsen en vele anderen. Bovendien moest er over de gedreven handel een flinke tol worden betaald. Net ten oosten daarvan lag Jacatra, een zeer gunstig gelegen stadje aan een baai, beschermd achter een groep eilanden. De handel daar stond echter in de schaduw van het veel grotere Bantam. In Jacatra was

Strijd om Jacatra

In de loop van het jaar 1618 versterkte Coen de vestiging in Jacatra steeds verder, en vergrootte hij stapje voor stapje het garnizoen. Dit was tegen de afspraken met de vorst, die de Nederlanders had verboden een fort in zijn gebied te bouwen. Toen Coen in oktober een redoute, een klein ondersteunend verdedigingswerk, op het eiland Onrust voor de kust liet bouwen, en de muur tussen twee pakhuizen voorzag van een verhoogde geschutstelling, zag de vorst zich genoodzaakt tegenmaatregelen te nemen. Hij bouwde zelf verdedigingswerken rond de Nederlandse factorij en legde de aanvoer van bouwmaterialen naar de Nederlanders stil.

Juist in diezelfde periode escaleerde ook de verhouding met de Engelsen. In de Molukken had de VOC steeds meer succes in het buiten de deur houden van Europese en Aziatische concurrentie, tot frustratie van de Engelsen, die het monopolistische beleid van de VOC als oneerlijk beschouwden. De Engelsen probeerden op allerlei manieren toch toegang te krijgen tot de Molukse specerijen, wat in de afgelopen periode verschillende keren tot botsingen met de Nederlanders had geleid. Hoewel het in Europa vrede was tussen Engeland en de Republiek, verzuurde de sfeer tussen hun beide Oost-Indische Compagnieën meer en meer. Eind 1618, toen de verhouding tussen de Nederlanders en Engelsen op springen stond, besloot Thomas Dale, opperbevelhebber van een Engelse vloot van elf schepen, voor Bantam de eerste klap uit te delen. De Engelsen veroverden een Nederlands schip en voeren door naar Jacatra.

Jacatra wordt Batavia

Daar was de zaak ondertussen uit de hand gelopen, en werd de Nederlandse post door de Jacatranen

‘De stichting van Batavia was een cruciaal moment in de overgang van een puur maritieme handelsonderneming naar een permanente politieke, economische en militaire entiteit die de VOC in haar beginjaren doormaakte’

een prins aan de macht die in naam onderhorig was aan Bantam, maar die in de praktijk zijn eigen koers voer en graag zijn eigen macht ten opzichte van die van Bantam vergrootte. Both wist in 1611 toestemming te krijgen om de bestaande kleine VOC-post in Jacatra sterk uit te breiden. In de jaren hierop verplaatste de VOC een steeds groter deel van haar activiteiten vanuit Bantam naar Jacatra. De vorst van Jacatra, die hierdoor zijn positie en inkomsten zag verbeteren, juichte deze groei van handelsactiviteiten alleen maar toe. In 1618 gaf hij de Engelsen ook toestemming een kleine loge te bouwen. Het succes bracht echter ook risico's met zich mee. Het feit dat de Nederlanders en Engelsen hun activiteiten naar Jacatra verplaatsten leidde tot scheve ogen bij de vorst van Bantam, die hierdoor zijn positie en inkomsten achteruit zag gaan. Daarnaast zag Jan Pieterszoon Coen, die in 1614 als president van de post in Bantam was aangesteld, Jacatra als een steeds serieuzere optie voor het nieuw te stichten hoofdkwartier.

belegerd. De 250 weerbare mannen in de provisorisch versterkte factorij vonden zich tegenover duizenden Javaanse troepen. Juist toen Coen en zijn raad in de ochtend van 30 december vergaderden over de vraag of ze de factorij niet beter konden evacueren, verscheen de Engelse vloot voor Jacatra. Nog diezelfde nacht scheepte Coen zich in om leiding te geven aan de zeven VOC-schepen die deze dreiging het hoofd moesten bieden, maar hij moest zich uiteindelijk terugtrekken naar de Molukken. Strijd en gebrekkige samenwerking tussen de belegers zorgde er echter voor dat de factorij standhield – na een maand, juist toen de verdedigers op het punt stonden hun fort aan de Engelsen over te geven, greep de vorst van Bantam in. Deze wilde voorkomen dat het fort in handen van de Engelsen of de vorst van Jacatra zou vallen, zette de vorst van Jacatra af en ging zelf over tot belegering van de Nederlandse factorij. Afgaande op de Nederlandse bronnen was zijn belegering echter een stuk minder bedreigend.

Toen Coen met zijn vloot aankwam, waren de Bantammers daar nauwelijks op voorbereid. Bang dat Coen ook Bantam zou aanvallen, trokken de troepen zich al snel daarheen terug. Coen wist met verlies van slechts één soldaat de belegers te verdrijven en Jacatra te veroveren en verwoesten. Hij claimde het stadje en een groot omliggend gebied als Nederlands territorium. Het stichten van het hoofdkwartier was hiermee een feit. Coen had gehoopt het hoofdkwartier Nieuw Hoorn te kunnen noemen, naar zijn geboorteplaats. De bewindhebbers voelden echter niets voor een naam die een specifieke Nederlandse stad op een voetstuk zette. Zij gaven de voorkeur aan Batavia.

Chinese middenklasse

De stichting van Batavia was een cruciaal moment in de overgang van een puur maritieme handelsonderneming naar een permanente politieke, economische en militaire entiteit die de VOC in haar beginjaren doormaakte. Naast regeringscentrum, overslaghaven en ontmoetingsplaats voor VOC-schepen werd de stad ook een belangrijke handelsplaats voor onder andere Chinese handelaars, die in steeds grotere aantallen met hun jonken naar de stad kwamen. Coens ambitie met zijn nieuw gestichte hoofdkwartier strekte echter verder dan dat. Hij voorzag een echte hoofdstad in Azië met een grote Europese bevolking en zette alles op alles om dat beeld te verwezenlijken. Hij hamerde er in zijn brieven naar de Republiek op dat er vrije mannen en vrouwen moesten komen om zich er te vestigen. Zijn beleid om van Batavia een Europese vestigingskolonie te maken was uiteindelijk maar beperkt succesvol.

Wel vestigden zich steeds grotere aantallen Chinezen in de stad, die langzamerhand de rol van middenklasse op zich namen. Naast Chinezen en vrije Europeanen kwamen ook steeds meer Javanen en andere groepen naar de nieuwe VOC-hoofdstad. Zo werd Batavia, naast bestuurscentrum, handelspost en overslagplaats, in de zeventiende eeuw ook de eerste grote multiculturele koloniale stad onder VOC-bestuur. ■

Verder lezen

J. van Goor, *Jan Pietersz. Coen (1587-1629). Koopman-Koning in Azië* (Amsterdam 2015).

F. de Haan, *Oud Batavia* (Batavia 1922).

H. Niemeijer, *Batavia. Een koloniale samenleving in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2005).

Ware afbeelding wegens het casteel ende stadt Batavia gelegen opt groot eylant Java anno 1669. Montanus, Arnoldus. 1669. Beeld uit de Historic Maps Collection van Princeton University Library.

Polen en de Holocaust

Over een moeizame omgang met het verleden

Als u op bezoek bent in Auschwitz-Birkenau is het niet verstandig om per vergissing de foutieve aanduiding 'Poolse concentratiekampen' te gebruiken. Sinds enkele maanden is het namelijk in Polen strafbaar om impliciete of expliciete betrokkenheid te veronderstellen van de Poolse staat of van Poolse burgers bij de Holocaust.

Marc van Berkel werkt op de Hogeschool Arnhem en Nijmegen en is lid van de Nederlandse delegatie aan de International Holocaust Remembrance Alliance.

Toen Barack Obama in 2012 sprak over 'Poolse kampen', werd hem dat zeer kwalijk genomen; de Amerikaanse president bood vervolgens excuses aan. In Polen woonden voor de Tweede Wereldoorlog 3,2 miljoen Joden, zo'n tien procent van de totale bevolking. Drie miljoen van hen overleefden de oorlog niet, waardoor de Joodse bevolking in Polen na de oorlog nog slechts vijftig- tot zeventig-duizend personen telde. Ook kwamen tijdens de oorlog nog eens drie miljoen niet-Joodse Polen om het leven.

Buren

Volgens het wetsvoorstel van de zich 'nationaal-conservatief' noemende regering – vertegenwoordigd door de partij Recht en Rechtvaardigheid (PiS) – riskeren degenen 'die ten onrechte denken dat Polen een rol speelden in kampen als Auschwitz en Treblinka' een gevangenisstraf van maximaal drie jaar. Volgens Zbigniew Ziobro, de Poolse minister van Justitie, waren het niet 'onze vaders of moeders die verantwoordelijk zijn voor de misdaden van de Holocaust, die door Duitse en nazicriminelen gepleegd werden op bezet Pools grondgebied' en 'onze verantwoordelijkheid is het verdedigen van de waarheid en waardigheid van de Poolse staat en de Poolse bevolking'.¹ Ook wordt onderzocht of de historicus Jan Tomasz Gross, hoog-

leraar aan Princeton en van Pools-Joodse afkomst, strafrechtelijk kan worden vervolgd. In 2000 veroorzaakte Gross (geboren in 1947) een enorme discussie in zijn geboorteland met de publicatie van het boek *Buren. De vernietiging van de Joden in Jedwabne*.² Gross verhaalt over het stadje Jedwabne, waar Poolse inwoners de Joodse stadsgenoten bijeenreven in een schuur en deze vervolgens in brand staken. In Gross' woorden: 'Op één dag, in juli 1941, vermoordde de ene helft van de bevolking van een klein Oost-Europees dorp de andere helft: zo'n 1600 mannen, vrouwen en kinderen'.³ Gross' publicatie – bepaald niet zijn eerste over dit thema – zorgde in velerlei opzicht voor grote beroering in Polen. Allereerst nuanceerden de conclusies

uit *Buren* het gangbare beeld van veel Polen dat zij slachtoffers waren geweest van de Duitse bezetting en dat het juist deze bezetters waren geweest die de Joden hadden vermoord. Dat veel Polen gretig – en vaak uit eigen initiatief – hadden meegewerkt aan de moord op Joodse medeburgers en zich schuldig hadden gemaakt aan plundering van Joodse bezittingen, was voor velen nieuw en schokkend. Recentelijk gooide Gross nog eens olie op het vuur door in de Duitse krant *Die Welt* te verklaren dat de Polen 'in werkelijkheid meer Joden dan Duitsers hebben vermoord tijdens de oorlog'.⁴

'Gewone misdrijven'

Het Instituut van Nationale Herinnering (IPN), een overheidsorgaan dat werd opgericht

Verdeling van de Duitse vernietigingskampen in 1942. Kaart van Wikimedia.

¹ <http://tinyurl.com/jjbf3me>.

² J. T. Gross, *Buren. De vernietiging van de Joden in Jedwabne* (Amsterdam 2002).

³ J. T. Gross, *Buren. De vernietiging van de Joden in Jedwabne* (Amsterdam 2002), p. 12.

⁴ <http://tinyurl.com/gtvvtvw>.

in 1998 om onderzoek te doen naar misdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog en de communistische periode, heeft deze en andere moorden op Poolse Joden onderzocht. Het IPN-onderzoek wees uit dat Gross' conclusies over het aandeel van de niet-Joodse inwoners van Jedwabne in de moord op hun Joodse medeburgers weliswaar correct was, maar dat het 'hoogst onwaarschijnlijk' is dat er 1600 slachtoffers te betreuren vielen. Het IPN vond bewijs voor tweehonderdvijftig tot driehonderdveertig slachtoffers, terwijl andere historici schatten dat omstreeks zeventienhonderd Joden werden gedood in Jedwabne.

Het IPN heeft nog 22 andere dorpen geïdentificeerd waar vergelijkbare misdaden plaatsvonden als die in Jedwabne. Ook waren er Polen die Joden hebben verraden voor geld.⁵ Het antisemitisme was het sterkst in het oosten van Polen – waar ook Jedwabne ligt – waar Joden vaak werden beschuldigd van collaboratie met de communisten en de Russische bezetters. In het door het IPN gepubliceerde *Na de Shoah* van de Poolse historicus Chodakiewicz werden duizenden Poolse slachtoffers

van de communistische terreur 'vermoord door Joden', terwijl hij de moorden op Joden omschrijft als 'gewone misdrijven', zonder antisemitisch motief.⁶ De nieuwe wet – eigenlijk al aangenomen door de vorige regering – levert onder meer protesten op van talloze Poolse docenten. In een open brief schreven zij: 'We object to any actions that grossly contradict substantiated knowledge and are indicative of an attempt to manipulate historical facts.'⁷ Volgens deze historici en docenten waren Poolse burgers wel degelijk betrokken bij de moord op Joden en komt deze wet gevaarlijk in de buurt van

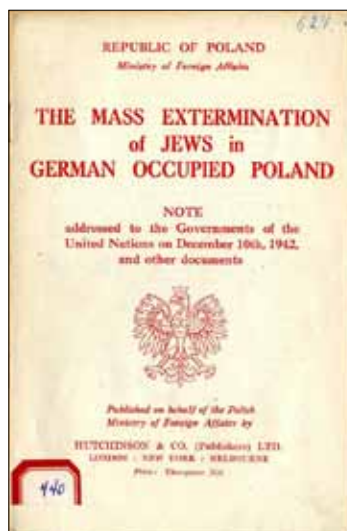
Holocaustontkenning en staatscensuur.

Volgens historicus Piotr Trojański, verbonden aan de Pedagogische Universiteit van Krakau, is het onderwijs over de Holocaust en het Poolse antisemitisme jarenlang veronachtzaamd en daardoor doorspekt met stereotypen. 'Onder het communistische regime bestond de Holocaust niet. Als het al voorkwam in het onderwijs werd het afgedaan als een relatief betekenisloos voorval tijdens de Duitse bezetting van Polen. Toen in 1947 het Staatsmuseum Auschwitz werd opgericht, werd dit vooral gezien als een monument voor de martelaren van de Poolse natie en buitenlandse naties. Joden werden dus gezien als buitenlanders. In de jaren zestig werd officieel vastgelegd dat in Auschwitz veelal Poolse burgers waren gestorven; dit impliceerde dat het niet om Joden ging.'⁸

Emotionele debatten

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog ligt in Polen zeer gevoelig, mede gezien de enorme aantallen slachtoffers en de problematische historische relatie tussen Polen en Joden. Veel Polen menen dat de rol van Polen tijdens de oorlog

Boven: Poolse Joden worden gearresteerd na de opstand in het getto van Warschau in 1943. Ze worden weggeleid door soldaten van de Waffen-SS. Onder: In 1942 waarschuwde de Poolse regering in ballingschap de geallieerden dat er een massamoord op Poolse Joden plaatsvond. De Poolse verzetsstrijder Jan Karski sprak daarover met onder andere president Roosevelt in Amerika.

⁵ In Polen bestaat er zelfs een speciaal woord voor een persoon die er zijn beroep van maakte Joden eerst te chanteren totdat ze alles kwijt waren en ze vervolgens te verraden: *szmalcownik*.

⁶ Volgens de Poolse historicus Marek Chodakiewicz. Zie <http://tinyurl.com/jb2ml9j>.

⁷ 'An open letter from Polish teachers about the manipulation of recent Polish history', juli 2016.

⁸ Interview met Piotr Trojański, november 2016.

verkeerd wordt begrepen en dat de nadruk te veel op de Jodenvervolgeling ligt. De militaire deelname van Polen aan de oorlog, bijvoorbeeld, wordt in het buitenland vaak ondergeëvalueerd, terwijl in Polen deze militairen als oorlogshelden worden herinnerd. Iedereen – zoals Gross – die de Poolse natie voorstelt als dader in plaats van slachtoffer, introduceert daarmee een nieuwe visie op de geschiedenis die meer dan omstreden is. In wezen, aldus Trojński, gaat het hier om een identiteitskwestie: de historicus (en adviseur van de Poolse president) Andrzej Nowak heeft gezegd dat de 'schaamtevolle geschiedenis moet veranderen

'Het imago van het Pools slachtofferschap is diep verankerd in de nationale historische cultuur'

in een glorievolle weergave van het verleden'. In de context van de Holocaust betekent dit dat verhalen van Poolse redders van Joden ('Righteous among the Nations') zullen worden beklemtoond, evenals de twee opstanden in het getto van Warschau.⁹

In deze herziene nationale versie zal de aandacht voor het Poolse ouderschap wellicht verdwijnen. Het gaat hier niet om een geïsoleerde positie van enkele politici, maar om een breed gedragen mening in Polen. De publicatie van Gross leverde nieuwe inzichten op in de geschiedenis van Joods-Poolse verhoudingen voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Ook hier werden bakens verzet, wat leidde tot emotionele debatten over Pools antisemitisme. Na de Tweede Wereldoorlog waren Joodse overlevenden in de door oorlogsschade geteisterde Europese samenlevingen nergens welkom. Maar in het door de nazi's en de sovjets verdeelde en bezette Polen waren er wel

heel weinig mogelijkheden voor Joden om eigen huis en haard terug te vinden.

Volgens Gross hebben ook Poolse historici de geschiedenis van hun Joodse landgenoten stelselmatig gemarginaliseerd. Met betrekking tot de Holocaust betekent dat volgens hem dat er twee geschiedenissen worden verteld: één over Poolse slachtoffers en één over de Poolse Joden. Gross acht deze scheiding onhoudbaar, aangezien voor de oorlog ongeveer tien procent van de Poolse burgers zich als Joods beschouwde. Een derde van de stedelijke bevolking bestond uit Joden.¹⁰

Pogrom in Kielce

De maatschappelijke discussie in Polen is in de afgelopen jaren verhevigd. Gross is veelvuldig bekritiseerd; hij zou willekeurig hebben geciteerd uit de bronnen en zijn methodologie zou gebrekkig zijn. Zo beschrijft Gross in zijn meest recente publicatie *Golden Harvest* hoe de lokale bevolking na de oorlog in de voormalige vernietigingskampen in Oost-Polen op zoek ging naar goud en andere kostbaarheden, maar vermeldt niet dat veel Polen ook opvang boden aan Joodse overlevenden.¹¹ In 2006 had hij al geschreven over de ingewikkelde verhoudingen tussen Polen en Joden in de naoorlogse periode. Overlevenden van de Holocaust waren ook in Polen niet welkom en er kwamen regelmatig antisemitische geweldsuitbarstingen voor. Een tragisch dieptepunt was de pogrom in Kielce op 4 juli 1946, toen na berichten over de vermeende ontvoering van een Poolse jongen door een Joodse inwoner, tussen de veertig en tachtig Joden omkwamen door een burgeropstand.¹² In zijn bespreking van het boek van Gross in *NRC Handelsblad* stelt Paul Scheffer dat in Polen 'de weerzin tegen de Joodse minderheid bijna spreekwoordelijk was', maar dat Gross wel erg weinig aandacht besteedt aan

de bestraffing van de daders van de pogrom in Kielce (negen daders kregen de doodstraf).¹³ Gross gaat uitvoerig in op het antisemitisme binnen de leidende instituten in Polen. De leiding van de Poolse communistische partij probeerde het antisemitisme in te dammen door de daders van de pogrom in Kielce streng te straffen, terwijl lagere ambtenaren en de gewone arbeiders nog steeds virulent anti-Joods bleken. De katholieke kerk komt er ook niet goed van af. Volgens officiële bisschoppelijke verklaringen waren Joden 'niet geliefd, worden zelfs gehaat op het hele grondgebied van Polen'. De reden hiervoor was dat veel Joden actieve communisten zouden zijn, 'terwijl de Poolse natie het communisme niet wil en het met dwang wordt opgelegd'.¹⁴

Morele verantwoordelijkheid

Toen ik enige tijd geleden met Poolse collega's het Anne Frank Huis, de Hollandsche Schouwburg en Nationaal Monument Kamp Vught bezocht, waren zij onder de indruk van de Nederlandse herinneringscentra. Wel werden ze geconfronteerd met het verschil ten aanzien van de Poolse situatie: de Holocaust speelde zich voor een groot (en meest gruwelijke) deel af in hun land, onder de ogen van veel Poolse burgers en niet in ver afgelegen kampen. De vermeende Poolse medeplichtigheid aan deze genocide, de plunderingen van Joodse bezittingen en het

⁹ De opstand in het getto van Warschau vond plaats in april-mei 1943. Daarnaast was er de grote opstand van Warschau in augustus-september 1944. De Joden die daaraan meededen hielden hun Joodse identiteit meestal verborgen omdat die hun leven kon kosten.

¹⁰ J.T. Gross, *Buren. De vernietiging van de Joden in Jedwabne* (Amsterdam 2002), p. 13.

¹¹ J. T. Gross and Irena Grudzińska-Gross, *Golden Harvest* (New York 2012).

¹² J. T. Gross, *Fear. Anti-Semitism in Poland after Auschwitz. An Essay in Historical Interpretation* (Princeton 2006).

¹³ <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/sporen-van-schuld>.

¹⁴ <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/sporen-van-schuld>.

feit dat nog eens drie miljoen niet-Joodse Polen omgekomen zijn, zorgt voor een moeizame omgang met het recente nationale verleden. Volgens Martyna Gradzka-Rejak, onderzoeker aan de universiteit van Krakau, was *Buren* een belangrijk boek omdat Polen nog niet gewend waren het positieve nationale zelfbeeld te corrigeren: 'We hebben veertig jaar verloren onder de Sovjets. De Holocaust of Auschwitz waren onderbelicht of symbool van de Poolse heroïek. De gangbare interpretatie van Auschwitz was tot twintig jaar geleden dat daar slachtoffers van de nazi's en van het fascisme waren gestorven. Soms werd er gezegd dat er miljoenen Polen waren gestorven, onder wie ook Joden'. De laatste jaren is er aan universiteiten veel meer aandacht voor antisemitisme tijdens en na de oorlog. Gradzka stelt dat de discussie niet met de publicaties van Jan Gross begon, maar al in 1987 met de publicatie van een artikel van Jan Błoński.¹⁵ Jan Błoński (1931-2009) was een Poolse literatuurwetenschapper. In het artikel schreef hij over de 'vijandige onverschilligheid' van veel Polen ten aanzien van de Holocaust. Natuurlijk, schreef Błoński, was het niet zo dat de Poolse natie verantwoordelijk kan worden gesteld voor de genocide op de Joden. Maar evengoed was het de verantwoordelijkheid van de Polen, aldus Błoński, dat men zich niet of nauwelijks heeft verzet, net als overigens in Frankrijk, Engeland, Rusland of de rest van de christelijke wereld. Het verschil met de rest van de wereld volgens Błoński is dat er behalve in de Verenigde Staten nergens meer Joden woonden dan in Polen. 'Dat schept een enorme morele verantwoordelijkheid om met de erfenis van het Poolse Jodendom en de historische werkelijkheid om te gaan'.¹⁶

De receptie in Polen van

de kritische publicaties van wetenschappers als Błoński en Gross (en van veel buitenlandse commentatoren) was over het algemeen niet positief. De naoorlogse pogroms in Polen, waarbij tussen de vijfhonderd en vijftienhonderd Joden werden vermoord, werden getypeerd als 'een Holocaust', wat volgens veel Polen misplaatst is.¹⁷ Schrijver Adam Michnik (en hoofdredacteur van *Gazeta Wyborcza*, de grootste krant van Polen) vindt dat veel buitenlandse media Polen ten onrechte afschilderen als een volk dat zich afkeert van het antisemitische verleden: 'Er is waarschijnlijk geen ander land in Centraal- en Oost-Europa dat zo serieus en eerlijk renschap aflegt over de donkere hoofdstukken van zijn geschiedenis [als Polen]'.¹⁸

Historische realiteit

De discussie die in Polen met Błoński begon, zal voorlopig nog niet afgelopen zijn. In dit opzicht is het Poolse onderwijs sinds 1999 aan het veranderen: het schoolvak geschiedenis in de bovenbouw is enkele jaren geleden aangevuld met een onderdeel contemporaine geschiedenis (vanaf 1918), wat daarvoor nog geen onderdeel van het curriculum was. Veel historische gebeurtenissen werden daarbij ontmythologiseerd. Martyna Gradzka-Rejak noemt het voorbeeld van Stalin, die Polen op 17 september 1939 binnenviel, en niet 'zoals ik vroeger leerde, "een helpende hand toestak"'. De opstand in het getto van Warschau wordt niet langer gepresenteerd als een gecombineerde Pools-Joodse actie en daarmee als een Poolse daad van verzet. Zeker sinds paus Johannes Paulus II in het jaar 2000 Yad Vashem bezocht, is de Holocaust een belangrijker onderdeel van het vak geschiedenis geworden (en ook van andere vakken zoals literatuur en kunst). In een van de geschiedenisme-

thoden die ik heb ingezien (*Historia, Czasy Najnowsze*, 2004), kwamen de termen 'Holocaust' of 'Auschwitz' echter niet voor. Navraag leerde dat oorzaken en gevolgen van de Holocaust werden behandeld in het geschiedenisonderwijs, maar niet de gebeurtenissen zelf. Piotr Trojański, die al twintig jaar met de Anne Frank Stichting samenwerkt bij het ontwikkelen van onderwijsprojecten voor Poolse docenten, zegt hierover: 'Poolse historici kunnen nog pas vanaf 1990 openlijk over de Holocaust publiceren. Het aantal slachtoffers in Auschwitz bijvoorbeeld werd jarenlang niet genoemd of lager geschat. En dat negentig procent daarvan Joods was, was al helemaal taboe. Het imago van het Pools slachtofferschap is diep verankerd in de nationale historische cultuur. Pas als we dat beeld durven loslaten, kunnen we de historische realiteit werkelijk onder ogen zien'.¹⁹ ■

- ¹⁵ J. Błoński, 'Biedni Polacy patrzyli na getto' ('The Poor Poles Look at the Ghetto' (voor het eerst gepubliceerd in *Tygodnik Powszechny*, 11 januari 1987). Overigens maakte Claude Lanzmanns film *Shoah* volgens Gradzka ook grote indruk in Polen.
- ¹⁶ Voor een uittreksel van het artikel van Błoński, zie: <http://tinyurl.com/jctnqag>.
- ¹⁷ <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/sporen-van-schuld> (11-8-2006).
- ¹⁸ <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/sporen-van-schuld> (11-8-2006).
- ¹⁹ Interview met Piotr Trojański, november 2016.

Monument voor de pogrom in Jedwabne op 10 juli 1941. Foto: Fczarnowski.

Verder lezen

Anna Bikont, *De misdaad en het zwijgen. Jedwabne 1941, de levende herinnering aan een pogrom in Polen* (Amsterdam 2016).

Docentendag bij het NIOD

Zaterdag 25 maart - Amsterdam

De Commissie Didactiek en Activiteiten nodigt u uit op zaterdag 25 maart voor de docentendag: een nascholing en activiteit voor uzelf of de hele sectie. Ook niet-leden van de VGN zijn welkom. De docentendag vindt plaats bij het NIOD en in Castrum Peregrini.

NIOD

Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies is het landelijk expertisecentrum op het gebied van oorlogsgeweld in de twintigste en eenentwintigste eeuw. Het instituut beheert een enorme collectie. Daarnaast faciliteert het een landelijk Netwerk Oorlogsbronnen (NOB) dat lokaal gearchiveerde bronnen over de Tweede Wereldoorlog ontsluit; prachtig materiaal voor de geschiedenisles.

Castrum Peregrini

Op steenworp afstand van het NIOD staat Castrum Peregrini. In de Tweede Wereldoorlog maakte de kunstenaar Gisèle van Waterschoot van der Gracht dit huis tot een toevluchtsoord voor Joden en andere mensen op de vlucht voor de nazi's. Kunst en poëzie hield de groep op de been. Het huis getuigt van dit indringende verhaal over moed, vriendschap en de hoop die kunst kan bieden en verbindt deze thema's aan een actueel cultureel programma.

Programma

10.00 uur Ontvangst met koffie bij Castrum Peregrini (Herengracht 401, Amsterdam)

■ Rondleiding

■ **Lezing** over de oorlogsjaren in het huis aan de Herengracht 401.

12.00 uur NIOD, (Herengracht 380, Amsterdam)

■ Lunch

■ Workshop

Tessa Free van Netwerk Oorlogsbronnen zal laten zien hoe de enorme collectie oorlogsbronnen ingezet kan worden om de geschiedenis dicht bij leerlingen te brengen. Aan de hand van de casus Gisèle ontdekken de deelnemers de mogelijkheden van de digitale toegang in het onderwijs.

■ Workshop

Volkenmoord is een moeilijk onderwerp. Barbara Boender van het NIOD zal ingaan op het belang van genocide-educatie. Zij zal concrete voorbeelden geven om dit thema zinvol te behandelen.

15.40 uur Einde met uitreiking nascholingscertificaat.

Prijs: 20 euro.

Inclusief: Lunch, koffie, thee.

Aanmelden kan via vgndidactiek@gmail.com.

De onderduiketage van Castrum Peregrini. Foto: Simon Bosch.

Laat uw stem horen!

Welk boek wint de Kleio Klasseprijs 2017?

Welk boek is het best bruikbaar in de klas? Door het lezen van welk boek worden uw lessen nog beter? Met welk boek kunt u de leerlingen nog meer boeien? De *Kleio*-redactie heeft vier boeken geselecteerd die kans maken op de Kleio Klasseprijs 2017. Welk boek verdient volgens u de prijs? Laat het ons weten! Op het VGN-congres op 10 maart 2017 wordt de winnaar bekendgemaakt. De schrijver van dat boek ontvangt een geldbedrag en een oorkonde.

Genomineerd voor de Kleio Klasseprijs 2017:

*Paul
van der Heijden*

Grens van het Romeinse Rijk.
De limes in Gelderland
(Matrijs)
Regionale geschiedenis? In het geheel niet! Met behulp van prachtige afbeeldingen en duidelijke uitleg wordt het verhaal geschetst van de Romeinse invloed in ons land.

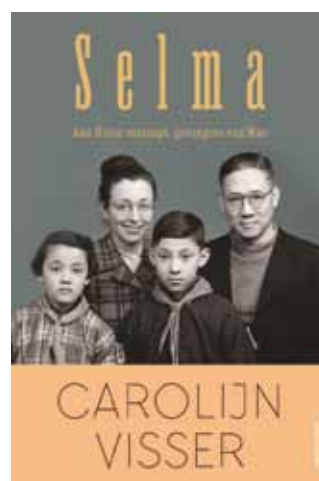
Bram de Graaf

Spion van Oranje.
Het oorlogsverhaal van Engelandvaarder Bram Grisnigt
(Ambo | Anthos)
Spectaculair levensverhaal van de achttienjarige Bram Grisnigt, die vele ontberingen leed. Het leest als een ouderwets jongensboek, vlot geschreven en boeiend tot de laatste bladzijde. Prima boek om stukken uit voor te lezen of leerlingen mee te geven.

Ewald Vanvught

Roofstaat.
Wat iedere Nederlander moet weten
(Nijgh & Van Ditmar)
In de afgelopen eeuwen heeft Nederland nogal wat zwarte bladzijden in de geschiedenis geschreven. Tijd om uw leerlingen te informeren over ons niet zo roemrijk verleden.

Carolijn Visser

Selma.
Aan Hitler ontsnapt, gevangene van Mao
(Atlas Contact)
Bijzonder verhaal van een Joodse vrouw die tijdens het bewind van Mao aan den lijve ondervindt wat het is om een buitenstaander in China te zijn.

Vorige winnaars waren:

2015 Annemieke Houben – *Vieze liedjes uit de 17e en 18e eeuw*
2016 Aant-Jelle Soepboer & Richard Zuiderveld –
Vet Oud! Legendarisch

Stemmen

Welk boek verdient de Kleio Klasseprijs 2017? Tot 9 maart kunt u uw stem uitbrengen via de website www.vgnkleio.nl. Het winnende boek wordt bekendgemaakt op het VGN-congres op 10 maart 2017 in Den Haag.

Helden van het Colosseum

Museum Het Valkhof toont gladiator in brede context

Gladiatoren spreken tot de verbeelding. En op die verbeelding heeft Museum Het Valkhof ingezet met de promotie voor hun tentoonstelling *Gladiatoren. Helden van het Colosseum*. Op affiches die lijken op filmposters prijken twee bebloede gladiatoren die met elkaar de strijd op leven en dood aangaan. Een expositie waarbij het museum duidelijk mikt op een groot en algemeen publiek, maar gaat dat niet ten koste van een degelijke historische inhoud?

Ramses Peters is oud-redacteur van Kleio.

Niets is minder waar. Hoewel fans van grote Hollywoodproducties als *Spartacus* en *Gladiator* zeker aan hun trekken komen, is het uitgangspunt van de spectaculaire tentoonstelling duidelijk: het bredere historische verhaal achter het fenomeen gladiator vertellen. De eerste grote zaal van de expositie herbergt dan ook een meterslange tijdbalk, waarin de opkomst en ondergang van de gladiatorenspelen staan afgebeeld.

Pane et ludens

Livius meldt dat de eerste spelen in Rome in het jaar 264 v.Chr. werden gehouden als onderdeel van een herdenking van een zekere Brutus Pera. De traditie gaat echter terug op Griekse gebruiken die al vier eeuwen eerder werden genoemd. In de late Republiek en het Keizerrijk waren de spelen ongekend populair. Inmiddels was de relatie tot het herdenken van de doden wel vager geworden: de spelen werden meer en meer een politiek middel voor de heersende elite om de gunst van het volk voor zich te

winnen. *Pane et ludens*. Vanaf de vierde eeuw n.Chr. verdwijnen de gladiatoren langzaam uit beeld. De sociale status van een gladiator was complex. De meesten van hen waren krijgsgevangenen uit de diverse delen van het Romeinse Rijk en hadden als slaaf geen burgerrechten. Het vooruitzicht om ter vermaak van een vreemde mogendheid aan je einde te komen moet voor velen verschrikkelijk zijn geweest. Anderzijds kregen gladiatoren, weliswaar ten bate van hun fysieke conditie, goed te eten en kregen zij een goede fysieke verzorging. Bepaalde gladiatoren waren heel populair. Sommigen kregen zelfs hun vrijheid terug en konden als vrije gladiator prima de kost verdienen. De heroïsche uitstraling van het gladiatorenbestaan was zo groot dat ook vrije burgers hun rechten tijdelijk opgaven om als gladiator te vechten. Keizer Commodus, die in de film *Gladiator* tijdens een gladiatorengevecht sterft, betrad in werkelijkheid ook veelvuldig als gladiator de arena.

Oefenzwaard

Met de tentoonstelling wordt getracht, op een wetenschappelijk verantwoorde manier, de voorbijgevoerde wereld van de gladiatoren en hun spelen weer tot leven te wekken, op een manier die verschillende doelgroepen aanspreekt. Illustratief is de manier waarop de zaal van de training van gladiatoren is vormgegeven. Midden in de zaal staat een overblijfsel van een oefenzwaard dat tijdens de gevechtsoefeningen werd gebruikt, voorzien van een uitgebreide toelichting. Op de achtergrond is op een groot scherm een filmfragment van een trainingssessie in een gladiatorenschool te zien. Daarvoor staat een houten paal met oefenzwaard waarop de jonge bezoekers hun gladiatorenvaardigheden kunnen oefenen. Voor de kleinsten zijn in iedere zaal bakjes met kaartjes te vinden, die samen een gladiatorenkwartetstuk vormen. Deze combinatie van originele stukken, uitgebreide al dan niet interactieve achtergronden, filmische interpretaties en een activiteit voor de jongere bezoeker is bij elk thema uit de

Dit kapiteel was het bovenste deel van een zuil in het Colosseum in Rome. Het is versierd met acanthusbladeren en vier Medusahoofden, omringd door slangen. Tweede eeuw n.Chr. Foto: Rógvi N. Johansen, Department of Photo and Media Moesgaard Museum, Aarhus.

tentoonstelling terug te vinden. Mijns inziens heeft deze aanpak gewerkt, zowel mijn zoontje van vijf als ikzelf liep zeer enthousiast het museum uit.

Snacks

Naast de training worden ook deze thema's belicht: de achtergronden van gladiatoren, de verschillende typen met bijbehorende wapenuitrustingen en hoe een dag van gladiatorengevechten eruitzag. Knallende afsluiter is de zaal over het Colosseum waarin alle aspecten van een dagje uit in het grootse amfiteater uit de doeken worden gedaan: van de archeologische resten van de snacks die zijn gevonden tot het zonnescherm waarmee het dak van het Colosseum gelijk de Amsterdam Arena kon worden afgesloten.

De tentoongestelde voorwerpen zijn afkomstig uit verschillende Nederlandse, maar vooral ook Italiaanse musea. Niet alleen wapens, maar ook fresco's, reliëfs, grafschriften waarin naar gladiatoren wordt verwezen, of waar zij op worden afgebeeld zijn tentoongesteld. Eens te meer blijkt hoe belangrijk de tragische uitbarsting van de Vesuvius voor onze kennis van het Romeinse verleden is. De spectacu-

Deze helm werd gevonden in de gladiatorenschool in Pompeï. Hij heeft een karakteristieke, met reliëfs versierde kam. In buisjes aan weerszijden van de kam konden enkele veren worden gestoken. Derde kwart van de eerste eeuw n.Chr. Museo Archeologico Nazionale, Napels. Foto: Rógvi N. Jóhansen, Department of Photo and Media Moesgaard Museum, Aarhus.

lairste stukken van de expositie: originele helmen en beenplaten van gladiatoren en een grafreliëf waarop gladiatorensporten zijn afgebeeld, zijn gevonden in Pompeï. Het materiaal is uitgebreid met een aantal lokale vondsten uit onder meer Nijmegen en Xanten, met als topstuk een groengeglazuurde aardewerken beker waarop de vier bekendste typen gladiatoren staan afgebeeld.

Voor leerlingen zijn de tentoongestelde voorwerpen een goede oefening in de kennismaking met de niet-literaire historische bronnen uit de oudheid en de – soms lastige – interpretatie daarvan. Los van de wapenuitrustingen die deels voor zich spreken, is het noodzakelijk om bij de fresco's, de delen van grafmonumenten de bijschriften goed te lezen, anders blijven het, hoe mooi ze ook zijn, zoals mijn zoontje zei: 'Allemaal mooie stenen en muren, pap!'

Lespakket

Voor het onderwijs zijn er verschillende manieren om meer diepgang aan een bezoek aan de tentoonstelling te geven. Op de website die ter gelegenheid van deze tentoonstelling is gemaakt is een lespakket voor de onderbouw te vinden. Voor wie geen tijd heeft om de maar liefst vier blokuren tellende lessenserie uit te voeren, is de bijbehorende korte film *Het houten zwaard* (zeventien minuten) van harte aan te bevelen. In dit levensverhaal van een Bataafse krijgsgevangene die na een periode als gladiator uiteindelijk een vrij burger en eigenaar van een gladiatorenschool wordt, komen diverse thema's uit de zalen van de tentoonstelling aan bod.

Voor klassieke talen is er een speciaal lespakket ontwikkeld, dat ook voor de geschiedenisles te gebruiken is, maar dan moet uw school wel de methode SPQR in huis hebben. Het is ook mogelijk een rondleiding van een uur te boeken. Aansluitend hierop kunnen leerlingen desgewenst deelnemen aan een schervenworkshop, waarin ze zelf met archeologische bodemvondsten aan de slag mogen. ■

De tentoonstelling *Gladiatoren. Helden van het Colosseum* in Museum Het Valkhof is te bezichtigen tot en met 5 maart 2017.

www.museumhetvalkhof.nl

Links

- gladiatoren.museumhetvalkhof.nl
- www.youtube.com/user/valkhofmuseum

Verleden als spiegel voor

Over de eeuwenlange haat tegen Joden

Antisemitisme, in het dagelijks spraakgebruik een synoniem voor haat tegen Joden, is typisch zo'n onderwerp waarbij de geschiedenis een verhelderende blik kan werpen op het heden. Het kan daarbij geen kwaad om verder terug te kijken dan de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in de jaren veertig van de vorige eeuw. Over Joden bestaan al eeuwenlang allerlei irrationele ideeën en kwaadaardige vooroordelen.

Jaap Tanja is projectleider bij de Anne Frank Stichting.

Op de glas-in-loodramen van de Sint-Michielskathedraal in Brussel is hostieschennis door Joden afgebeeld. Joden doorsteken de heilige hostie, zodat deze gaat bloeden. De kleine Joodse gemeenschap in Brussel die in 1370 van hostieschennis werd beschuldigd, werd vervolgd en heeft het niet overleefd. Foto: Zinneke.

Het begrip 'antisemitisme' is aanmerkelijk jonger dan het fenomeen. De term werd rond 1880 algemeen populair door de artikelen en geschriften van een Duitse Joden-hater, de journalist en agitator Wilhelm Marr. Zijn boek *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum* haalde in korte tijd niet minder dan twaalf drukken en was, zo zou je kunnen zeggen, de eerste bestseller van het moderne antisemitisme. Al is Marr niet de uitvinder van de term – wie dat wel is, is onbekend –, hij ging wel de geschiedenis in als de oprichter van de Antisemiten-Liga en geldt als de stamvader van het moderne antisemitisme.

Deze vorm van afkeer van en haat tegen alles wat Joods was, zou 'wetenschappelijk' zijn en sloot aan bij het in die jaren ook in wetenschappelijke kringen populaire 'rasdenken'. In de ideeën van Marr en de zijnen stond de fundamentele en onoverbrugbare tegenstelling tussen het arische en het semitische (ofwel Joodse) ras centraal. Marr publiceerde zijn anti-Joodse geschriften in een periode waarin velen naar de pen grepen in reactie op de (succesvolle!) emancipatie van Duitse Joden in de pas opgerichte Duitse eenheidsstaat: in 1871 hadden zij gelijke burgerrechten gekregen.

'Mort aux Juifs!'

Het antisemitisme is echter geen Duitse uitvinding of een Duits fenomeen. Anti-Joodse verhalen en legenden deden al in de tweede helft van de negentiende eeuw in veel Europese landen opgeld en waren in landen als Frankrijk en Rusland waarschijnlijk nog sterker aanwezig dan in Duitsland. Niet voor niets komt de term 'pogrom' – een georganiseerde kloppartij die gepaard gaat met plundering en moord – oorspronkelijk uit het Russisch. Daar vond, in dezelfde jaren dat Marr in het Duitse Keizerrijk zijn Antisemiten-Liga propageerde, een aantal zeer bloedige kloppartijen plaats, expliciet gericht tegen Joden. Vooral de pogroms in 1881 waren voor honderdduizenden Russische en Oekraïense Joden reden hun heil elders te zoeken; de Verenigde Staten werden voor velen van hen het beloofde land.

In Frankrijk leidde de Dreyfus-affaire in de laatste jaren van de negentiende eeuw in de hele Franse samenleving tot een golf van anti-Joodse gevoelens. 'Mort aux Juifs!' brulde de meute en schreeuwden de pamfletten.

Verschillen benoemen

Antisemitisme is een complex fenomeen met een heel eigen geschiedenis. Een geschiedenis die nauw verknoopt is met de geschiedenis van de Joodse diaspora, de verspreiding van de Joden over de wereld. Een geschiedenis van pieken en ook dalen, waaronder vervolging, discriminatie, vooroordelen en haat.

De vraag hoe oud antisemitisme is, hangt samen met de vraag op welke wijze dit verschijnsel zich onderscheidt van andere vormen van interetnische vijandschap. Ook hangt het samen met de vraag hoe je het omschrijft of definieert. Kun je voor het hele scala aan negatieve houdingen ten aanzien van Joden door de eeuwen heen wel één woord gebruiken? Vallen de 'etnische' tegenstellingen in de oudheid waarbij Joden waren betrokken, de religieuze rivaliteit en de

het heden

economische uitsluiting van Joden in de middeleeuwen, de pogroms in de negentiende eeuw en de Holocaust in de twintigste eeuw allemaal onder één begrip, 'antisemitisme'? Op deze wijze vormt antisemitisme zich misschien te veel tot een 'paraplubegrip', een term die te onderscheiden zaken te veel op één hoop gooit. Terwijl het voor een goed historisch inzicht juist belangrijk is meer en beter de verschillen te benoemen.

Hostieschenders

Als het om het afbakenen van het begrip antisemitisme gaat, volg ik graag de Canadese mediëvist Gavin Langmuir (1924-2005), in

leven verbonden aan de Amerikaanse Stanford University. Zijn twee boeken over dit onderwerp, *Toward a Definition of Antisemitism* en *History, Religion and Antisemitism*, beide verschenen in 1990 bij de University of California Press, zijn nog steeds het lezen meer dan waard. Centraal in deze boeken staat het idee dat het zinvol is in ruim tweeduizend jaar geschiedenis uiteenlopende vormen van vijandschap ten opzichte van Joden van elkaar te onderscheiden. Anders zou het idee kunnen postvatten dat Joden over negatieve eigenschappen beschikken die uniek en onveranderlijk zijn. En anders kun je ook geen goed onderscheid maken tussen een anti-Joodse mop en de Holocaust, tussen een kwetsende grap en massamoord. Langmuir benadrukte het verschil tussen 1) 'interetnische' vijandschap waar Joden in de loop der geschiedenis het slachtoffer van zijn geweest, 2) religieuze rivaliteit en onverdraagzaamheid (anti-judaïsme) van christenen ten aanzien van Joden, en 3) verhalen en legenden over Joden die eeuwenlang de ronde hebben gedaan – en nog steeds doen.

De eerste twee vormen van 'haat', interetnische vijandschap en religieuze onverdraagzaamheid, zijn in de Europese geschiedenis helaas niet ongewoon en hebben tot heel wat strijd, bloedvergieten en 'etnische' zuiveringen geleid. Maar de derde vorm, de legendevorming rond Joden, is wel bijzonder en tot op zekere hoogte uniek in de

Links: Koning Filips II verdrijft de Joden – met gele ring – uit Frankrijk in 1182. Miniatuur uit een oude Franse kroniek, dertiende eeuw, Koninklijke Bibliotheek Brussel.
Onder: Is een vergelijking tussen het lot van de Joden in de Tweede Wereldoorlog en de Palestijnen nu ongepast en antisemitisch? Pro-Palestina-demonstratie in Melbourne, Australië. Foto: John Englart, 2009.

Tijdens de Egyptische revolutie van 2011 wordt de gehate Egyptische president Mubarak door een van de demonstranten op het Tahrirplein in Caïro afgeschilderd als vriend van de Joden. Foto: Floris van Cauwelaert, 2011.

geschiedenis. Voornamelijk voor deze categorie Jodenhaat wil Langmuir de term ‘antisemitisme’ reserveren. Wat de geschiedenis van antisemitische ideeën in zijn ogen zo apart maakt, zijn de schimmige spookverhalen over de Joden als godsmoordenaars en hostieschenders, en de bizarre ideeën over de Joodse wereldsamenzwering. Veel van die verhalen en legenden zijn ontstaan in de middeleeuwen.

Bloedsprookjes

Het is triest, maar helaas waar. Die oude, en nu ogenscheinlijk bizarre, verhalen over Joden zijn veel meer dan alleen kleurrijke geschiedenis. Neem bijvoorbeeld het zogeheten ‘bloedsprookje’, de legende dat Joden bloed nodig hebben om mazes te kunnen maken – in de middeleeuwen uiteraard bij voorkeur bloed van christelijke kinderen. In die tijd, vooral in de late middeleeuwen, zijn de verhalen dat Joden zich schuldig maakten aan rituele moord op christen kinderen in tal van steden en landen aanleiding geweest voor hun vervolging.

Joden zijn ook vaak beschuldigd van het schenden van hosties; het met messen doorboren van gewijde hosties – symbool van het lichaam van Christus – om op die manier Jezus opnieuw te vermoorden. Kleurrijke verhalen uit de oude doos? Was het maar waar. Varianten van bloedsprookjes zijn in het Midden-Oosten bij islamitische groepen als bijvoorbeeld de Hezbollah,

eeuw in Rusland nieuw leven ingeblazen met de *Protocollen van de Wijzen van Zion*. De geheel fictieve *Protocollen* doen verslag van geheime bijeenkomsten van een anonieme groep machtsbeluste Joden die beraadslagen hoe ze een Joodse wereldregering van de grond kunnen krijgen. Geen enkel ander antisemitisch geschrift heeft zo’n grote verspreiding gehad. In veel Europese landen verspreidde de katholieke kerk vóór de oorlog het geschrift. De bekende autofabrikant Henry Ford, behept met een sterk anti-Joods wereldbeeld, liet in de jaren twintig van de vorige eeuw de *Protocollen* in het Engels vertalen en verspreidde het boek op grote schaal in de Verenigde Staten. En vandaag de dag worden de *Protocollen* in grote oplages gedrukt en verspreid in de Arabische wereld – om nog maar te zwijgen van de verspreiding van dit haatschrift via internet. Nog sterker dan legenden rond bloedsprookjes is het spookverhaal dat Joden het eigenlijk voor het zeggen hebben – in de media, in de financiële sector. Internet en social media faciliteren de razendsnelle verspreiding en uitvergroting van dit verhaal. Veel Joodse Amerikanen weten hoe laat het is als tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 de Republikeinse kandidaat Donald Trump tekeergaat tegen de ‘internationale bankiers’ en ‘the rigged media’ die eropuit zijn de Amerikaanse soevereiniteit te ondermijnen. Of als hij praat over de grote samenzwering tegen hem. Invullen is niet moeilijk: ‘de Joden zitten erachter’. ‘Trump praat en denkt als een antisemiet,’ kopte een vooraanstaand Joods-Amerikaans tijdschrift tijdens de verkiezingscampagne.

‘Belangrijk is om antisemitisme – in de geschiedenis én in de actualiteit – duidelijk aan de orde te stellen als iets wat haaks staat op de menselijke waardigheid’

nog steeds een wapen in de strijd tegen Israël en ‘het zionisme’. Vaak grijpen anti-Israëlcartoons terug op thema’s uit bloedsprookjes. En nog maar iets meer dan tien jaar geleden, in 2005, vroegen vijfhonderd prominente Russische nationalisten – onder wie twintig leden van de Doema – in een petitie om een verbod van alle Joodse organisaties in Rusland, op grond van het feit dat Joden zich schuldig zouden maken aan ‘ceremoniële moordpartijen’. De combinatie van Joden en bloed zorgt zelfs in de eenentwintigste eeuw nog voor antisemitische receptuur.

Wereldheerschappij

‘De Jood als samenzwerver’ is nog zo’n antisemitische klassieker. Hierbij gaat het om het wijdverspreide idee dat ‘de Joden’ uit zijn op wereldheerschappij. De mythe van een ‘wereldwijd Joods complot’ stamt ook uit de middeleeuwen, maar werd in het begin van de twintigste

Langetermijnvoorlichting

Antisemitisme is een veelkoppig monster, ook vandaag de dag. Het is een wapen in de strijd tegen Israël én het is een wapen tegen wat gezien wordt als de wereld van 'het grote geld'. Op internet doen tal van verhalen de ronde dat IS eigenlijk een 'zionistisch complot' is. En tijdens de krediet- en bankencrisis van 2008 was er een stevige toename te zien en te lezen van anti-Joodse uitingen op diverse webfora. Antisemitisme wordt gebruikt door rechts-extremisten, maar ook door lieden ter linkerzijde van het politieke spectrum. Een voorbeeld: binnen de Britse Labourpartij is in de zomer van 2016 een fel debat gevoerd rond de vraag of partijleden ongestraft vergelijkingen kunnen maken tussen Israël en nazi-Duitsland. En of de term 'zio' niet opgevat moet worden als scheldwoord en infame belediging. Een duidelijke afspraak om die vergelijkingen niet te maken en die term niet langer te gebruiken op straffe van schorsing is in dit geval een verstandig besluit. Maar misschien is verbieden niet altijd de oplossing en moet je de vraag hoe je antisemitisme kunt tegengaan eerst iets breder stellen. Je kunt immers mensen – volwassenen, maar ook jongeren, leerlingen – niet altijd verbieden er een mening, hoe abject ook, op na te houden. Maar je kunt wel proberen om mensen c.q. leerlingen op andere gedachten te brengen. Door ze aan het twijfelen te brengen, ze te overtuigen met andere gedachten, door ze te confronteren met de gevolgen van hun opvattingen, ze te overreden met feiten en argumenten. Net als andere vooroordelen en stereotypen zit antisemitisme vooral verstopt in de hoofden van

mensen. Daarom is langetermijnvoorlichting en -educatie eigenlijk het beste – en misschien wel het enige – antwoord op de vraag hoe antisemitisme tegen te gaan is. Als docent kunt u uw leerlingen prikkelen zich te verdiepen in het verschijnsel Jodenhaat. U kunt ze confronteren met beelden en tegenbeelden van antisemitische uitingen, om op die manier het fenomeen te herkennen, te erkennen en tegen te gaan. Als aanvulling op het grote geschiedenisverhaal – de Tweede Wereldoorlog en de moord op zes miljoen Joden – kunt u met een groep leerlingen ook op zoek gaan naar Joodse herinneringen in een bepaalde plaats of streek, naar de oorlogsgeschiedenis in de eigen omgeving. Dat werkt educatief vaak sterk en overtuigend. Belangrijk in educatief verband is om antisemitisme – in de geschiedenis én in de actualiteit – duidelijk aan de orde te stellen als iets wat haaks staat op de menselijke waardigheid. Net als andere vormen van discriminatie, stigmatisering en haat, bijvoorbeeld haat tegen homo's, moslims of Roma ('zigeuners'). Door deze fenomenen in de klas of workshop gezamenlijk en waar mogelijk in onderling verband aan de orde te stellen, door samen met leerlingen op zoek te gaan naar achterliggende mechanismen, overeenkomsten en verschillen, door te leren van persoonlijke ervaringen, kan jong en oud, gevoeligheid bijgebracht worden voor de notie dat deze vormen van haat niet kunnen en niet mogen. ■

Jaap Tanja schreef het boek *Antisemitisme. Geschiedenis en Actualiteit* (Boom, Amsterdam 2016). Informatie over educatieve producten en projecten van de Anne Frank Stichting: www.annefrank.org/educatie.

Overtuigd van een 'Joodse samenzwering'. New York, 11 september 2011, tien jaar na de aanslag op het WTC. Foto: Luigi Novi.

Johanna Bonäs from Finland

Because of the short national curriculum, history teachers in Finland have much freedom in teaching their subject. Johanna Bonäs is of the opinion, that her native country offers the fewest hours of history lessons compared to other European countries. As a result of this, she must plan her lessons efficiently in order to cover a topic thoroughly within a limited time. How do her lessons look like?

How do they teach history in other countries? Editor of Kleio **Lisa Oskamp** tries to figure that out and interviews colleagues from all over the world.

Name, age, teaching experience?

My name is Johanna Bonäs and I am 40 years old. I have been working as a teacher in History and Social Science at Vasa övningsskola (a school with 800 students aged 6-19) since 2003. I teach students aged 16-19 at upper secondary school (a grammar school, academic-based). Vasa övningsskola is also the University of Åbo Akademi, a teachers' training school, i.e. university students who study to become teachers do their supervised vocational training here. I also tutor aspiring History and Social Science teachers.

Which subject is your favourite subject to explain in a lesson? Why?

I guess that every history teacher has got a favorite subject. I have several favorites and one of them is the French Revolution. I think 1789 is one of the most important turning points in Europe's history. It was in 1789 that the people of Europe started their struggle for freedom, justice and equality, a struggle that still goes on today both in Europe and outside Europe. It is hard to understand today's society without knowing anything about the French Revolution. Unfortunately, the national parliament of Finland

does not agree with my view on the French Revolution as it has been removed from our national curriculum (2016). As a result of this, students at the upper secondary school do not have to read about the French Revolution anymore. I believe that Finnish students at the upper secondary school in general read less about history than in other European countries. I am not surprised at all, because Finland is probably the country in Europe that offers the fewest number of hours of history lessons. Students at vocational schools do not read history at all. Students at academic-based upper secondary school are given three history courses. For example, one course takes about 18 lessons of 75 minutes at our school. One course is about Europe's history before 1914, another about Europe's history after 1914. One course is Finland's history, but Finland's history does not start until 1917 when Finland became independent. This is according to our parliament who has approved the new curriculum resulting in a reduced history course by one third. If there are other countries where students have less history classes than Finland, please let me know.

Could you describe an average history lesson?

I try to vary my lessons as much as possible, because of the different ways of learning my students have. Sometimes we read and analyze different kinds of texts, sometimes the students do their own research and write essays. We pay visits to historical places (museums, battlefields etc.) in our own neighbourhood and abroad as much as possible. Sometimes I guide my students and sometimes they guide me during these "outside classroom" lessons.

I also invite guests to our classroom. If we, for example, are talking about the war in Yugoslavia in the 1990s, I try to find someone who has experienced that war and invite him or her to the classroom to tell us about his/her experiences. In this way my students hear a lot of exciting and breathtaking stories told by persons who have actually experienced history themselves. I also encourage my students to read historical novels and watch historical films in their leisure time. When they do, I will reward them with extra credits at tests. This is my way of trying to bring empathy into my history lessons.

My favorite way of teaching though, is to tell about and explain history myself. I believe that a good history teacher must be a good storyteller, because storytelling is one of the most important ingredients of a good history lesson. Children love listening to stories and if you are a good storyteller, they will also remember your stories and perhaps notice that history is one of the most exciting and fascinating things in the world!

Which subject is the favourite subject to a lot of students?

When my students notice that I like a subject (and I like most of them), they like it too.

**Do you use ICT-applications?
In what way?**

Almost every lesson. Every class-room has a computer and a video projector and every student has a laptop at our school. I use the video projector to illustrate my stories with pictures, show films, listen to music, show maps and so on. All tests are also made by computer. The only standardized test in Finland is the matriculation which you take at the age of 18-19 at the end of upper secondary school. That does not mean that we don't test students at all. My students are given homework after every lesson and small tests are given to check whether they have done their homework or not. These tests are provided digitally and the students answer them with their smartphones. I use socrative.com when I make these mini tests. After every module my students will do a bigger digital test based on the whole course. The matriculation is also written by computer.

I also use Skype during my lessons. Through Skype I can invite guests to my classroom. In this way we have been talking to diplomats, journalists abroad and members of both the European and national parliament. It is also very good that every student has his own computer and can use it to do research during a lesson. But I want to emphasise that although every student has got a laptop, I don't allow them to write down notes on their laptops. If I want them to take notes (and that happens quite often) I encourage them to do that old-school i.e. with a pen and paper. According to scientific research, one remembers things better if one writes by hand, and I am willing to believe that too.

Give your own opinion on the importance of teaching history?

History as well as religion, geography and philosophy plays an important role in our culture as it is an indispensable carrier of our cultural heritage. Sometimes it is hard to try to explain to people

why it is important because of its cultural related subjects at school in a world where profit and productivity are seemingly the only things that matter.

It is, however, important that we know who we are and where we come from. That will also help us to know what we are heading for. Rootless people without a history are dangerous. History itself is full of examples of them. Rootless people who do not know their own and other people's history easily fall victim to political manipulation by leaders and parties with obscure goals. Unfortunately that seems to be happening in Europe right now. Also in my own country. That is why I am shocked that the parliament in Finland has recently decided to cut the number of classes in history, religion and geography at upper secondary schools.

What is the average salary of a forty-year-old teacher who works full-time?

I don't know. We have personal salaries based on our personal and individual negotiations with our employer. Our salary differs very much depending on our personal skills, our education and which aged students you teach. I am satisfied with my salary though. It is high compared to teachers' salaries in other European countries. According to statistics the average wage in Finland is € 3,786 a month.

How many hours do you teach when you work full-time?

Depending on what subject you teach, you have to teach a different amount of hours. A history teacher must work for 21 hours a week to gain full salary, while a mother tongue teacher only has to teach 16 hours, for example.

Which training is required to become a history teacher?

You must have a master's degree in history from a university and a separate teacher training education (one year). I have a doctor's degree in history and a master's degree in Political Science.

Is there a subject which is considered controversial to teach in your country?

I would not say that there are any controversial subjects in Finland's history anymore. The civil war in 1918 used to be controversial, but it is hasn't anymore since all those who had participated in that war, are dead. But there are, unfortunately, subjects that the government and parliament find unnecessary and therefore have decided to remove them completely from mandatory courses in history. For example, Finland's history before 1917 and especially Finland's history as a part of Sweden before 1809. I think that excluding history is both stupid and dangerous. It leaves the field wide open to all those who might want to manipulate history.

How many students does an average class have?

I have 25-30 student per class and I guess that is quite common at upper secondary schools.

Do you have an idea for a nice history lesson?

Be happy and try to create a positive atmosphere in your classroom. And tell your students a good story. If you burn for history your students will too!

If we want to learn something about the history of your country, which book would you recommend?

A history of Finland by Henrik Meinander.

Do you have a national curriculum?

Yes, we have a national curriculum, but it is very general and gives us a free hand to form our lessons as we want to. We have a national curriculum, but it mainly consists of a list what must be taught. That list is very short and opens up for many different interpretations and give teachers much freedom to use different kinds of teaching methods. The national government or any other authority does not monitor teachers in Finland. ■

James Kennedy

Over de opkomst van Trump en het falen van de elite

Sinds 20 januari heeft Amerika een nieuwe president, Donald Trump. Zijn verkiezing kwam voor velen als een donderslag bij heldere hemel. Niemand had gedacht dat deze buitenstaander president van de Verenigde Staten kon worden. Hoe kunnen we Trumps opkomst verklaren? Welke rol speelt het populisme? Wat voor president zal hij zijn en wat betekent zijn presidentschap voor Nederland en Europa? We spraken met historicus James Kennedy.

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Waarom kwam de overwinning van Donald Trump voor zo veel mensen als een verrassing?

Ik denk dat men te veel naar de peilingen heeft gekeken. Die peilingen hadden te weinig rekening gehouden met een grote groep mensen die niet naar waarheid vertelden op wie zij gingen stemmen. Daarom zaten zij ernaast. Ook hebben veel mensen Trump onderschat. Zij hielden het niet voor mogelijk dat zo'n onzinnig persoon president van de Verenigde Staten zou kunnen worden; er is onvoldoende rekening gehouden met zijn overwinning. Aan de andere kant moeten we ook niet vergeten dat wanneer de opkomst van de Clinton-achterban in de steden Detroit (Michigan), Philadelphia (Pennsylvania) en Milwaukee (Wisconsin) hoger was geweest, Hillary Clinton president was geweest. Met 100.000 stemmen meer in drie staten hadden we nu een andere president gehad.

In deze staten, de Midwest, waar je zelf ook vandaan komt, is het alweer even geleden dat een Republikeinse presidentskandidaat won. Hoe verklaar je deze 'swing'?

Te weinig mensen voelden zich aangesproken door de boodschap van Hillary Clinton. Men zag niet hoe zij iets voor hen kon betekenen. Maar je kunt ook stellen dat de overwinning van Trump een opstand is geweest tegen zowel de Republikeinse als de Democratische Partij. Want ook van de Republikeinse Partij werd weinig goeds meer verwacht.

Er was dus een buitenstaander voor nodig om deze kiezers aan te spreken?

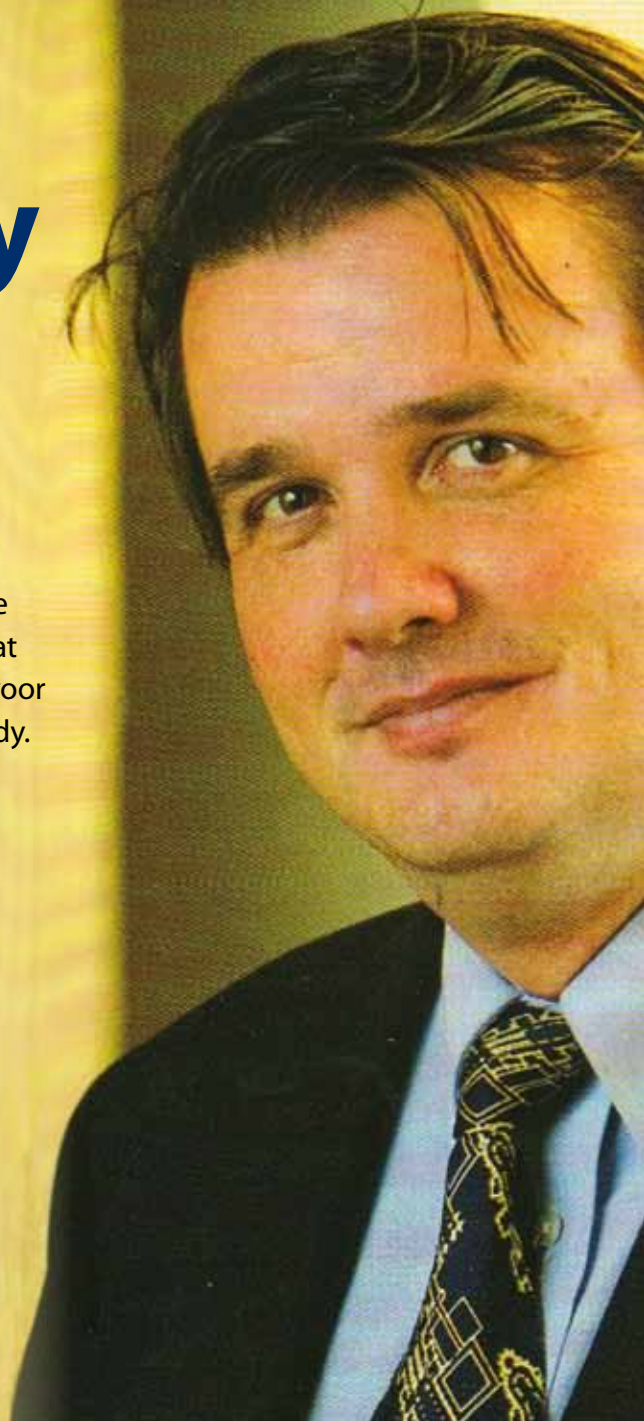
Ja. Tijdens de voorverkiezingen werd het establishment van de Republikeinse Partij verworpen en tijdens de algemene presidentsverkiezingen waren we getuige van de verwerping van het establishment van de Democratische Partij. Een proteststem in beide gevallen.

Wat verwacht je van Trump als president?

Trump heeft inmiddels circa twaalfhonderd verkiezingsbeloften gedaan. Het is onmogelijk die allemaal na te komen. In algemene zin belooft hij dat het allemaal beter wordt onder zijn presidentschap. Het is maar afwachten of dat gaat lukken. Maar verder moeten we erkennen dat we weinig zicht hebben op wat hij gaat doen als president.

Toch heeft Trump forse uitspraken gedaan over bijvoorbeeld immigratie en islam. Kunnen we in dat opzicht een radicale president verwachten?

Ja, daar heeft hij forse uitspraken over gedaan. Maar over deze punten zegt hij nu vrij weinig. Dus wat is radicaal? Hij zal onderdelen van zijn voorgenomen beleid gaan uitvoeren, vermoed ik. Maar of de soep echt zo heet gegeten wordt, weten we niet. Het gevaar is denk ik niet zozeer dat hij een radicale agenda uit gaat voeren, maar dat we te maken hebben met iemand die onberekenbaar is.

Wat bedoel je daarmee?

Voor Trump zijn drie dingen van groot belang. Ten eerste vindt hij het belangrijk wat de media van hem vinden. Dus als die kritiek op hem leveren, gaat hij er tegenin en daar kan hij vervolgens eindeloos mee bezig zijn. Ten tweede vindt hij het heel belangrijk dat iedereen hem aardig vindt. En ten derde wil hij vooruitgang boeken. Dat laatste gaat misschien spannend worden: is alles wat hij wil wettig en zullen instanties hem begrenzen wanneer dat niet het geval is? Verder is Trump iemand die zwalkt. Hij reageert voortdurend op wat hem ter ore komt of wat hij ziet. Het is de vraag of een dergelijke president een voorspelbaar en standvastig beleid zal voeren.

Trump's verkiezing wordt gezien als een overwinning van het populisme. Hoe kunnen we de opkomst van dit populisme verklaren?

Veel mensen die op Trump gestemd hebben, denken dat politici hun belangen en hun waarden niet hoog op de agenda hebben staan. Zij hebben het idee dat politici weinig voor hen doen en hen zelfs verachten.

Mensen hebben dus goede redenen om ontevreden te zijn?

Ja, ze hebben daar een reden voor. Als je ziet dat bijvoorbeeld sinds de jaren negentig de lonen niet omhoog zijn gegaan. Lonen stagneren, zeker in Amerika. Het wordt sinds 2016 wel weer een beetje ingehaald, maar dat is pas heel recent. Men heeft het idee dat een kleine groep rijken het goed voor elkaar heeft, maar dat de gewone man niet heeft geprofiteerd van de globaliserende economie. Daarnaast voerden de Democraten een in cultureel opzicht progressieve agenda. Zij zien zichzelf als vooruitstrevend en lijken van mening te zijn dat iedereen hun progressieve waarden moet aannemen, moet slikken. Daar komt bij dat Amerika een land is waar we duidelijk raciale en etnische verschuivingen kunnen waarnemen. Iets wat te maken heeft met migratiestromen, maar ook zonder migratie verkleurt Amerika.

In de Amerikaanse geschiedenis is er vaker sprake geweest van 'nativisme' en immigratiebeperkingen. Klopt het beeld van de Verenigde Staten als het immigratieland bij uitstek nog wel?

Amerika heeft heel lang een open immigratiebeleid gehad. Maar in de jaren twintig van de twintigste eeuw werden de grenzen plotseling dichtgegooid. Men vond dat Amerika te gastvrij was geweest. Van de migranten die binnen waren gekomen, had men niet meer het idee dat zij een goede bijdrage aan de samenleving zouden leveren. In die tijd was ook de economie in het slop geraakt. Vandaar dat men de grenzen sloot. In de jaren zestig en zeventig werden de grenzen weer opengegooid. In dat opzicht kun je spreken van golfbewegingen. Het heeft ook te maken met de conjunctuur van de economie. In de jaren negentig, toen het economisch goed ging

in Amerika, sprak niemand over immigratie. Zelfs Republikeinen hadden veel waardering voor de goedkope arbeid die van elders kwam. De anti-immigratiestandpunten van de Republikeinse Partij zijn echt iets van de laatste vijf jaar.

In Europa speelt de discussie over immigratie en integratie al iets langer. Is deze discussie overgewaaid naar de Verenigde Staten? Of is het een interne politieke discussie in Amerika met een eigen dynamiek?

Meer dan in Europa beschouwen mensen in de Verenigde Staten immigratie zonder meer als een goede zaak. In dat opzicht is het niet verwonderlijk dat deze discussie in Amerika later wordt gevoerd dan in Europa. Ik denk dat de immigratiediscussie in Amerika veroorzaakt is door de recente economische crisis. De negatieve ontwikkeling van de lonen leidde ertoe dat mensen de oorzaak zochten in globalisering en migratie. Toch is deze voorstelling niet altijd terecht. We weten bijvoorbeeld dat de migratiestroom uit Mexico sinds 2008 vrijwel nul is. Er zijn meer Mexicanen huiswaarts gekeerd de laatste jaren, dan dat ze naar Amerika zijn vertrokken. Eigenlijk is immigratie op dit moment niet echt een probleem in de Verenigde Staten. In dat opzicht loopt de publieke opinie achter op de feiten.

‘Je kunt stellen dat de overwinning van Trump een opstand is geweest tegen zowel de Republikeinse als de Democratische Partij’

Denk je dat Trump's presidentschap een steun zal zijn voor populist in Nederland en Europa?

Ja. Overigens ben ik niet iemand die het populisme per se als iets slechts ziet. Uitgangspunt van het populisme is namelijk dat wanneer het volk regeert er betere tijden aanbreken. Dat is natuurlijk een simplistische voorstelling van zaken en zo werkt het in de praktijk helemaal niet. Maar het idee om een politieke agenda op te stellen die in dienst staat van gewone mensen vind ik sympathiek. We hebben politici nodig die zich afvragen wat goed is voor gewone mensen.

En daar falen de politieke elites in?

Ik denk het wel. Het is natuurlijk ook heel moeilijk. Want wie is die gewone man dan? Hoe behartig ik zijn belangen? Maar je hebt in Nederland wel een bevolkingsgroep, zeg maar Jan Modaal, die de klappen heeft opgevangen en waarvoor de politiek structureel iets moet doen om hen te helpen. Het is noodzakelijk oog te hebben voor de zorgen van deze mensen zonder hen voortdurend bang te maken. Een dergelijk populisme is helemaal niet zo erg. ■

Digitaal maatwerk

Stercollecties bieden voortgezet onderwijs meer mogelijkheden

Amper tien jaar geleden waren ze er nauwelijks: docenten die structureel gebruikmaken van open digitale leermiddelen. Intussen neemt hun aantal zienderogen toe. Toch aarzelen nog steeds veel docenten zelf hun leermateriaal te maken. Open digitale leermiddelen geven je vak op twee manieren meerwaarde: je kunt de actualiteit en de eigen omgeving betrekken en je kunt je eigen keuzes maken: jij kent je leerlingen het beste.

Karen van Herpen
is coördinator
communicatie bij
Stichting VO-content.

De laatste jaren is gepersonaliseerd leren heel actueel. Daarvoor heb je informatie nodig over de kwaliteiten van je leerlingen en voldoende leermateriaal, zonder dat het de werkdruk voor de docent vergroot,' vertelt Harrie Maas, geschiedenisdocent op Mavo Roermond. Hij verzamelde en ontwikkelde met zijn collega's video's, teksten en verwerkingsopdrachten, en plaatste die in de elektronische leeromgeving. Zijn eerste en tweede klas werken nu volledig digitaal en zonder boek, waardoor hij zijn lessen beter op de verschillende behoeften van de leerlingen kan laten aansluiten. De leerlingen krijgen eerst een basisprogramma aangeboden, dat afgesloten wordt met een digitale toets. De uitkomst bepaalt of een leerling de herhalingsroute of de verrijkingsroute volgt. 'Er is inmiddels zo veel materiaal dat er genoeg is om uit te kiezen.'

Stercollecties

Een belangrijke bron voor Maas zijn de Stercollecties van Stichting VO-content. De verzamelingen bestaan uit open, multimediaal en leerlinggericht leermateriaal dat flexibel te gebruiken is en de kerndoelen en eindtermen volledig dekt.¹

'Open digitaal leermateriaal biedt het voortgezet onderwijs mogelijkheden waartoe geen enkel lesboek ooit in staat was'

De leerlijnen zijn opgebouwd in thema's met een vaste structuur, inleiding, werkplan en stappen met opdrachten. Leerlingen werken in ieder thema toe naar een eindproduct. De Stercollectie Geschiedenis gaat uit van de tien tijdvakken en behandelt de onderwerpen uit de geschiedenis-canon. Bij een groot aantal thema's biedt de *Verderkijker* passende digitale fragmenten uit het archief van Teleblik.

Het primaire doel van Stercollecties is maatwerk beter mogelijk maken. In het onderwijs klinkt zo'n doel inmiddels als een cliché, maar iedere

Stercollectie is zo vormgegeven dat deze zowel aanvullend als vervangend kan worden gebruikt. Alle teksten, opdrachten en toetsen kunnen bovendien op detailniveau worden aangepast. Zo zijn er gemakkelijk verwijzingen in te voegen naar actuele ontwikkelingen, zoals de Amerikaanse verkiezingen, de brexit of de vluchtelingencrisis.

Heldere structuur

Er komt nogal wat kijken bij het samenstellen van een eigen leerlijn. De kerndoelen mogen niet uit het oog worden verloren en de hoeveelheid werk moet behapbaar blijven. Daarom maakt Lennie Roefs van UniC in Utrecht, net als Harrie Maas, gebruik van de Stercollecties. 'We gebruiken geen boeken, maar schrijven veel zelf. Je kunt natuurlijk niet alles zelf doen, daarom wees een oud-rector mij op de Stercollecties. Het leuke is dat je de verschillende onderdelen in je eigen leerlijnen kunt plakken. En er worden verschillende bronnen gebruikt.' Bovendien vinden leerlingen de structuur van de Stercollecties helder. Dat is van belang, want op UniC zijn leerlingen zelf verantwoordelijk voor hun planning. 'Het kan zijn dat ze het vanwege een ander project handiger vinden om de volgorde aan te passen of een andere eindopdracht willen. Dat vind ik goed, als ik de leerdoelen maar terugzie.'

Terecht zijn docenten veeleisend als het gaat om digitale leermiddelen. Een boek achter glas biedt geen enkele meerwaarde. Maas: 'Toen we

hiermee begonnen had ik zelf nog nooit een mailtje gestuurd en zat ik vol met bezwaren. Nu we in het gebruik van digitale leermiddelen zijn gegroeid, kan ik juist geen negatieve dingen meer verzinnen. Behalve dan misschien dat de stroom kan uitvallen. Je hebt altijd de leerstof klaarstaan, en hebt meer inzicht in de prestaties van de leerlingen. Het klassenmanagement is ook makkelijker, omdat je vooruit kunt programmeren.'

21st century skills

Voor de creatieve en samenwerkingsopdrachten van de Stercollecties, waarbij leerlingen bijvoorbeeld een onderzoeksvraag beantwoorden of in discussie gaan, is vaak nauwelijks techniek nodig. Juist in deze opdrachten komt de ontwikkeling van *21st century skills* als samenwerken, kritisch denken en sociale en culturele vaardigheden goed naar voren.

De techniek speelt wel een rol bij het bijhouden van vorderingen. In een aantal ELO-platforms kun je Stercollecties integreren, waardoor je leerlingen kunt volgen en het materiaal kunt arrangeren. In Moodle via OpenEdu bijvoorbeeld is elke Stercollectie vanuit Wikiwijs toe te voegen, te verwijderen en te veranderen. De docent bepaalt op deze manier volledig wat hij klaarzet voor de leerlingen en kan op basis van behaalde scores

Zelf uitproberen?

Ga voor meer uitleg en instructiefilmpjes naar www.stercollecties.nl. De leerlijnen zijn te vinden op de website van VO-content en op het Wikiwijsleermiddelenplein, waar ze herkenbaar zijn aan het groene keurmerk met de ster.

vervolgmateriaal aanbieden. Maas: 'Je doorloopt bijvoorbeeld de opdrachten en steeds als je een werkblad tegenkomt, zet je dat in de ELO. Daar vullen de leerlingen ze in. Zo houd je grip op wat ze daadwerkelijk inleveren en krijg je automatisch de cijfers via het leerlingvolgsysteem van de ELO.'

Architect

Open digitaal leermateriaal biedt het voortgezet onderwijs mogelijkheden waartoe geen enkel lesboek ooit in staat was. Wat soms wordt onderschat, is dat het daadwerkelijk benutten van die mogelijkheden onvermijdelijk een proces van vallen en opstaan is, van teleurstelling, reflectie en weer bijstellen, en dat in een omgeving waarin de kwaliteit van het onderwijs aan leerlingen altijd voorop staat. Juist daarom is VO-content altijd op zoek naar kritische docenten die met een Stercollectie werken en op het leermateriaal willen reflecteren. Door hun inbreng kunnen Stercollecties continu worden geactualiseerd en doorontwikkeld, door het toevoegen van bepaalde thema's of toetsen bijvoorbeeld. Ook kunnen technologische functionaliteiten 'achter' de Stercollecties worden verbeterd.

Het advies van de ervaren docenten is om klein te beginnen. Kies vooraf een klas uit, zodat je wordt gedwongen door te zetten. Zolang je het niet probeert, kom je niet verder. Alleen dan komt vroeg of laat het moment dat je de architect bent van je eigen lessen, en alleen nog tijd kwijt bent om de leerlijn te onderhouden. Roefs: 'Mijn advies aan collega's is: gooi af en toe de methode aan de kant. Zorg dat leerlingen eigenaar worden van het leerproces. Daag ze uit. Vraag je af: hoe zouden zij de stof willen leren?' ■

1 De Stercollecties zijn gratis te gebruiken. Naast een leerlijn geschiedenis zijn er ook lessen bij andere vakken beschikbaar. Scholen kunnen ook betaald deelnemer worden (7 euro per leerling per jaar), dan zijn er extra opties beschikbaar. Zie www.vocontent.nl voor meer informatie.

Harry Maas is geschiedenisdocent aan de Mavo Roermond.

Eindeloze mogelijkheden bij vakdidactiek

Didactiekconferentie 2016: vernieuwing en experiment

Samen bezig zijn met vakdidactiek blijft een bron van inspiratie voor de dagelijkse geschiedenislessen. Vooral wanneer je dat doet met collega's die steeds op zoek zijn naar vernieuwing en het experiment niet schuwen. Op de didactiekconferentie van de VGN in Vught blijkt dit recept elk jaar weer te werken. De mogelijkheden om te variëren met geschiedenisinhoud en werkvormen lijken onuitputtelijk.

Menze Poortman
is lid van de Didactiek-
commissie van de VGN.

Een belangrijke motor voor didactiekontwikkelingen is het aanleren van historisch denken. Nieuw is dat allang niet meer, maar volgens lerarenop-leider Jos Niewold wordt dit element met het nieuwe examen-programma van 2018 in het vmbo verder versterkt. De nieuwe examensyllabus heeft meer samenhang en staatsinrichting wordt in een historisch kader geplaatst. Daardoor is het mogelijk meer dwarsverbanden te leggen; overigens niet gemakkelijk voor vmbo-leerlingen.

Inleven

Niewold liet tijdens een workshop zien dat het van belang is voor deze leerlingen het verleden voorstelbaar te maken. Hij pleitte voor een didactiek waarbij er veel aandacht is voor details. Aan de hand van een gedocumenteerd

Quaco, een stripboek over de gelijknamige slaaf uit West-Afrika, de sleutelfactor tot historisch besef. De makers willen niet alleen medeleven opwekken voor de erbarmelijke omstandigheden van de slaven, ze willen leerlingen ook zicht geven op het systeem van de slavernij en de rollen die verschillende partijen daarin spelen. En het werkt. Ineke Mok, auteur, en Els Schellekens, die het lesmateriaal bij de strip ontwierp, toonden in hun workshop dat aan de hand van het levensverhaal van Quaco allerlei aspecten van de slavernij aan de orde komen. De kracht van *Quaco* zit 'm echter in het feit dat leerlingen aangezet worden tot nadenken over waarom mensen het slavernijstelsel steunden. Het roept vragen

op. En gek genoeg niet alleen over historisch handelen, maar ook over de actualiteit van onze diverse samenleving. Leerlingen gaan nadenken over de identiteit van groepen, maar ook van die van henzelf. Het actief historisch kunnen denken is ook wat docentopleider Koen Henskens tot zijn missie maakt. Hij lichtte activerende werkvormen toe over Mohammed en het eerste kalifaat. Andere werkvormen activeren leerlingen met muziek, of door te 'glossen' waarmee bronnen geanalyseerd kunnen worden, of door leerlingen te laten onderzoeken of de Koude Oorlog echt koud was. Alle mogelijkheden van activerende didactiek zijn nog lang niet verkend, maar er speelt veel meer.

'Slimme inzet van ICT maakt het ook mogelijk om te differentiëren'

levensverhaal van een oudoom die een hoge positie bekleedde in het bestuur van Nederlands-Indië, liet hij zien wat hij bedoelde. Het verzamelde materiaal ging niet alleen over het bestuur, maar foto's en brieven gaven ook een gedetailleerd inzicht in wat hij privé zoal deed en dacht. Het kunnen inleven is bij de didactiek rondom

**De geanimeerde
lezing van Philip
Dröge over mini-
staatje Moresnet.**

Digitale lessen

Een belangrijke bron van vernieuwing is de ontwikkeling van ICT. Maaike Zijm heeft zich als docent gespecialiseerd in het gebruik van ICT in de lespraktijk. Zij opende tijdens haar workshop een nieuwe wereld: *Lessonup*, *Versal*, *Blendspace*, om een paar programma's te noemen waarmee je digitale lessen kunt maken. *Goconqr*, *Weebly*, *Screencast-o-matic*: allemaal hulpmiddelen die de leraar kunnen ondersteunen bij het maken van toetsen tot het maken van eenvoudige websites. Voor velen nog terra incognita, maar spannend om te ontdekken. Slimme inzet van ICT maakt het ook mogelijk om te differentiëren. Robbert-Jan Poortvliet gaf daarvan een mooi voorbeeld uit zijn eigen lespraktijk. Vanuit een duidelijk stappenplan en gebaseerd op een taxonomie verweefde hij ICT in de les. Didactiek om te differentiëren kan ook prima zonder ICT, bewees docente Roxanne Elt in haar workshop.

Beoordelen

Ten slotte waren er workshops over toetsen en beoordelen. Rubrics beoordelingsschalen maken het makkelijker om te beoordelen, maar hoe goed zijn de gebruikte rubrics? In de workshop over rubrics moesten deelnemers rubrics analyseren met rubrics – volgt u het nog? Hoe het ook zij, lerarenopleider Guido Goijens presen-

teerde een uitdagende manier om het denken over beoordelen en beoordelingsschalen te scherpen. En zoals een ieder weet, blijft dat beoordelen een moeilijke zaak. Wat doe je met de leerling die in antwoord op de vraag 'Noem een verschil tussen de VOC en WIC' noteert: 'De VOC stichtte vooral handelsposten.' Het antwoord is half en impliceert de rest. Volgens geschiedenisleraar Roderik Egberink stellen we eisen aan de schrijfvaardigheid van leerlingen en is het goed leerlingen hierop voor te bereiden. Hoe dat moet, deed hij uit de doeken tijdens zijn workshop.

Zinloos detail

Voor de mensen die geschiedenis wilden ervaren was er nog een excursie naar Kamp Vught. Nieuw ontsloten lokale bronnen konden worden verkend in de workshop verzorgd door Geschiedenis-lokaal. Ook ProDemos was aanwezig en opende haar schat aan bronnen en werkvormen over politiek. Verder was er een moment voor uitgevers om hun nieuwste publicaties en methoden te presenteren en werden de historici verwend met een pubquiz, verzorgd door Frits Hofstra, en een prachtige lezing van Philip Dröge. De auteur van het boek over het vrijstaatje Moresnet (1816-1920) slaagde erin om aan de hand van de geschiedenis van dat kleine gebiedje, ongeveer zo groot als

het eiland Marken, een groot verhaal over mensen te vertellen. De inwoners wilden na een periode van bandeloosheid niet langer een toevluchtsoord zijn voor mensen van allerlei allooi, maar zochten erkenning via de oprichting van hun eigen staat. Dat verlangen representerde zich in een klein en zinloos detail. Voor het versturen van brieven was het landje te klein, toch ontwierpen de inwoners een heuse Moresnet-postzegel. Zo krachtig kan een geschiedenisverhaal zijn. ■

Boven: In de rij voor Philip Dröge om zijn boek *Moresnet* van een persoonlijke boodschap te voorzien. Hieronder: Deelnemers van de didactiekconferentie op bezoek in Kamp Vught.

Verlichting eindexamen havo

Een toelichting bij de moeilijke keuzes die gemaakt zijn

De ‘verlichtingswerkgroep’ presenteerde eind november een voorstel om de ervaren last van het eindexamen havo te verlichten. 543 docenten vulden daarop de veldraadpleging in. De uitkomst van die raadpleging plus de herziening van de syllabus en het programma leidde ertoe dat de maatregelen nu van kracht zijn. Met terugwerkende kracht zelfs: huidige havo 4-leerlingen zullen al in 2018 onder het ‘verlichte regime’ getoetst worden.

Hanneke Tuithof (voorzitter) en **Alderik Visser** (secretaris) zijn lid van de ‘verlichtingswerkgroep’.

Terwijl de raadpleging nog openstond, publiceerde de werkgroep onderstaand verslag van haar besprekingen – als nadere uitleg bij de moeilijke keuzes die gemaakt zijn.

Lastig traject

Vrij massaal wordt het eindexamen geschiedenis als overladen ervaren, door leerlingen én door docenten. In juni 2016 is op initiatief van OCW en onder penvoering van SLO daarom de zogenaamde ‘verlichtingswerkgroep’ ingesteld. De opdracht was om snel met een voorstel te komen voor een verlichting van het eindexamenprogramma voor de havo. Als nadere bepaling bij die opdracht gold (en geldt):

- dat het om een *substantiële* verlichting van de *ervaren* overladenheid van het havoprogramma in de bovenbouw moet gaan;
- dat een en ander snel en zonder grote aanpassingen van de syllabus c.q. het eindexamenprogramma kan worden doorgevoerd;
- dat het voorstel kan rekenen op brede steun onder de betrokken docenten.

Tussen augustus en november heeft de werkgroep, die zeven leden heeft, een stevig traject doorlopen om hier een goed voorstel voor te doen – een lastig traject ook. Bij alle vakken, en zeker ook bij geschiedenis, spelen diepe overtuigingen, gevoelens, politiek, theorie én praktijk allemaal tegelijk een belangrijke rol.

We denken dat we een goed voorstel hebben om dat te doen wat ons gevraagd is: snel voor wat lucht zorgen. Tegelijk zijn we ons ervan

bewust dat onze keuzes mogelijk grote gevolgen hebben, en dat zij raken aan de overtuigingen en gevoelens van veel andere betrokken docenten in het land. Daarom nemen we de lezer in dit stuk iets meer mee dan we in het persbericht konden doen, en geven daarmee ook iets meer rekenschap van wat ons voor de komende drie jaar goed lijkt als tussenoplossing voor de geconstateerde problemen.

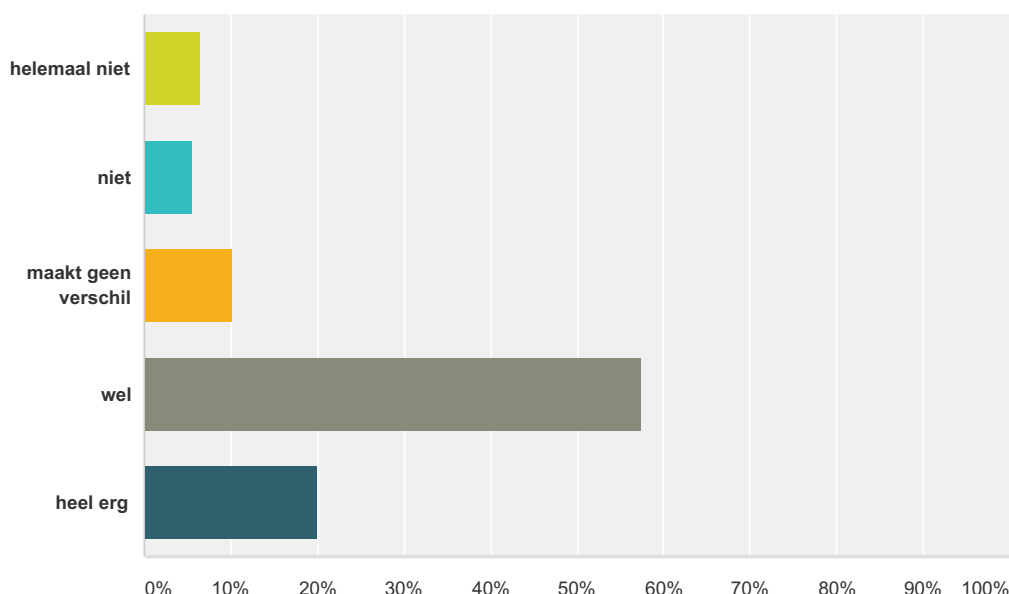
Kloof

Aan het idee achter en de structuur van het eindexamenprogramma – historisch redeneren op basis van oriëntatiekennis – mochten we niet tornen. Het zou onwenselijk en bovendien praktisch onmogelijk zijn om daar nu (voor havo) vanaf te stappen of grote aanpassingen in te doen. Belangrijk uitgangspunt van het bestaande programma is, dat het centraal examen betrekking heeft op tien tijdvakken. Dat maakt wel dat dit havoprogramma zich weinig onderscheidt van dat van het vwo. Leerlingen op het vwo kunnen bovendien een jaar langer over datzelfde programma doen. Dát het programma daardoor overladen zou *zijn*, daarover zijn we het in de werkgroep tot het einde toe oneens gebleven. Dat het wel zo wordt *ervaren* kan niet worden ontkend. Die ervaring hangt onder andere samen met het feit dat aan het idee van oriëntatiekennis lastig vorm te geven is, voor methodemakers én voor docenten, en dat zeker ook in de context van een examenprogramma. Dat heeft er onder andere voor gezorgd dat er grote verschillen zijn ontstaan tussen theorie en praktijk. Zo zijn de zogenaamde historische contexten (HC) nooit bedoeld als een extra laag *boven op*, maar als een verbindende schakel *tussen* tijdvakken en kenmerkende aspecten. Ook zijn de voorbeelden die leerlingen ooit geacht werden te kunnen geven een heel eigen leven gaan leiden, en als verplichte voorbeelden in syllabus en methoden terechtgekomen. En daar komt de druk van het CE nog bij, inclusief het oefenen met de examenvragen die daarvoor geconstrueerd kunnen worden, en die niet per se het mooiste onderwijs opleveren...

De verlichting in het kort

- Met ingang van NU (= eindexamen 2018)
 - Minder stapelen – minder voorbeelden – meer helderheid
- De verlichting van de stof voor het centraal eindexamen havo bestaat uit drie onderdelen:
- 1 Tijdvakken 1 t/m 4 zijn verplaatst van CE naar SE.
 - 2 Zeventien uitgewerkte voorbeelden zijn geschrapt.
 - 3 Tien van die ‘voorbeelden’ ter verheldering opgenomen in de stof.

In hoeverre is het verschuiven van vier tijdvakken van CE naar SE in jouw ogen een substantiële verlichting van het examen geschiedenis havo?

Tussen de bedoeling van het examenprogramma en de uitvoeringspraktijk lijkt al met al een flinke kloof te zijn ontstaan. Maar niet alleen die theorie, ook de praktijk viel en valt buiten ons bereik – in ieder geval op korte termijn. Om snel tot een échte verlichting te komen, konden we dus weinig anders dan het programma enigszins aanpassen.

Heet hangijzer

Het heetste hangijzer was en bleef daarbij tot het einde toe de status van de tijdvakken. Door er één, twee of meer van het centraal examen naar het schoolexamen te verplaatsen, dreigt het idee van oriëntatiekennis onder druk te komen. In reactie op de gevoelde overladenheid lijken belangrijke onderdelen van het programma, in het bijzonder de schoolexamenonderdelen (domeinen C en D) in de praktijk nu al ondergesneeuwd te raken en zelfs te verdwijnen. Meer en meer lijkt de nadruk te komen liggen op wat er centraal wordt getoetst.

Het gevaar dat de eerste vier tijdvakken nog maar weinig aandacht krijgen als ze naar het schoolexamen worden overgeheveld, is al met al niet ondenkbeeldig. Dat zou een argument zijn om juist aan de tijdvakken niet te tornen. Dat we daar uiteindelijk in grote meerderheid (6-1) toch voor gekozen hebben, is dan ook een pragmatische keuze: het programma op het havo moet verlicht, en wel nu. Door de eerste vier tijdvakken over te hevelen naar het schoolexamen:

- scheppen we ruimte voor docenten om de periode tot circa 1500 mogelijk meer op een eigen manier te behandelen en te toetsen;
- schudden we het hele programma een beetje

op, zodat er ook meer ruimte komt voor de andere onderdelen die nu in de verdrukking zijn geraakt (met name de domeinen C en D);

- ontlasten we de leerlingen, die door de praktijk van het ‘stapelen’ twee jaar lang de inhoud van tijdvak 1 tot en met 4 vaak als reproductieve kennis met zich meezeulen;

- geven we een voorzichtige aanzet tot de ontwikkeling van een eigen havoprogramma, dat meer het midden houdt tussen dat van vmbo en vwo.

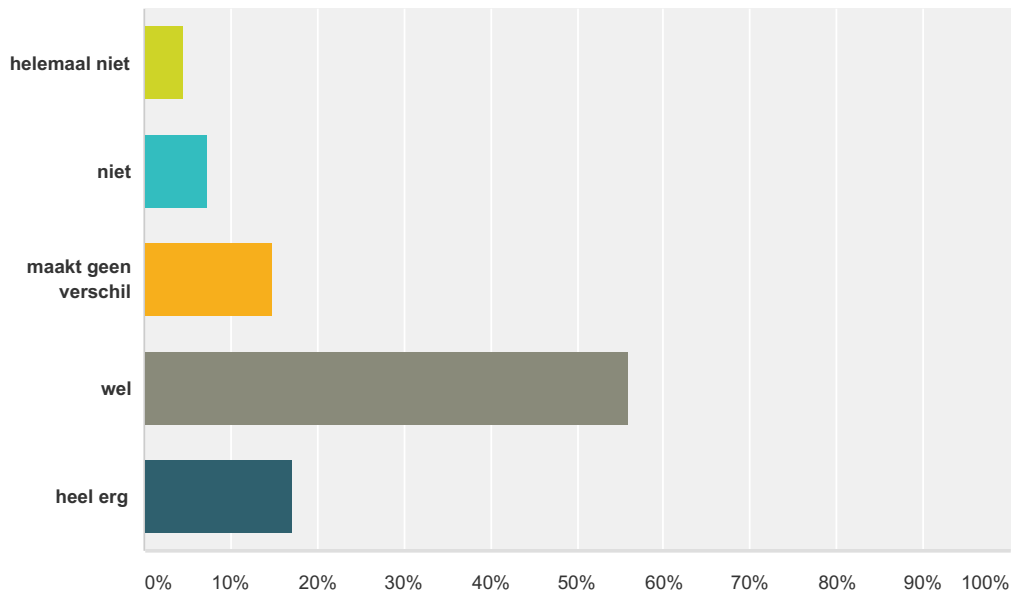
Voorbeelden

Bij aanvang van het verlichtingstraject was het zeker ook een optie om een van de HC's te schrappen. In de praktijk, zo stelden we vast, zien sommige docenten deze als ‘lichtere’ versies van de aloude thema's. Bij het LAKS meldden zich al havoleerlingen met de klacht dat ze het ‘thema’ Koude Oorlog bij gebrek aan tijd helemaal niet behandeld hadden.

Voordat de tien tijdvakken in 2015 in het centraal examen werden getoetst, hebben de HC's op verzoek van docenten én toetsmakers een plaats gekregen in de syllabus. Zij waren en zijn – nogmaals – niet bedoeld als extra last, maar als een poging tot concretisering en verdieping van de oriëntatiekennis, waarin meerdere tijdvakken en kenmerkende aspecten (KA's) met elkaar in verband worden gebracht.

Gaandeweg onze bijeenkomsten bleek dat een flink aantal docenten HC's wel degelijk op die manier is gaan ervaren en gebruiken. De gevoelde ‘last’ zit volgens hen ook niet in die HC's zelf, als wel in de uitgewerkte voorbeelden. Ook die ►

In hoeverre is het schrappen van 17 aangewezen voorbeelden in jouw ogen een substantiële verlichting van de stof voor het eindexamen geschiedenis havo?

voorbeelden zijn ooit op verzoek van docenten op deze manier gespecificeerd. Maar in plaats van 'voorbeelden' (van KA's) zijn zij in de praktijk (van het toetsen) 'leerstof' geworden, vaak reproductief aan te brengen kennis. Het bleef voor veel docenten bovendien lastig te bepalen hoeveel er over een gegeven voorbeeld verteld moest worden.

Op grond van die inzichten hebben we gemeend er goed aan te doen, geen HC's te schrappen: zij kunnen, mits goed ingezet, gebruikt worden om het tijdvakkenkader meer in samenhang te brengen en te duiden. Wel hebben we er unaniem voor gekozen de voorbeelden die erg ingewikkeld zijn of minder goed gekozen lijken, te schrappen. De duidelijke en bekende voorbeelden die zijn overgebleven konden we zo meer vanzelfsprekend in de lopende tekst van de HC's plaatsen. In onze ogen worden zo ook de teksten van de HC's veel duidelijker.

We kunnen niet inschatten hoeveel lestijd dit de docenten in havo 4 en 5 precies gaat opleveren. Dat zal ook per docent verschillen. Wel denken we dat dit voorstel hen meer duidelijkheid geeft,

en mogelijk ook meer arbeidsvreugde bij het bedenken van voorbeelden die er naar hun eigen mening wél toedoen. Wie gehecht is geraakt aan een voorbeeld dat nu geschrapt is, kan dat natuurlijk altijd nog in de klas bespreken. Maar hun leerlingen hoeven het dan niet meer 'verplicht' te kennen voor het CE.

Vooruit

Voor een *quick fix* van het havoprogramma was er in theorie nog een aantal andere opties. Gegeven de formele opdracht vielen die in de praktijk snel af. Zo valt er bijvoorbeeld op de hoeveelheid, de formulering, de gelijksoortigheid c.q. de mate van specificiteit en ook op de werking van de 49 KA's best wat af te dingen. Een weldoordachte, consistente herziening ervan is mogelijk aan de orde, maar was in deze korte tijd niet op een goede manier te realiseren, en viel daarmee dus ook buiten onze opdracht. Andere opties, zoals het schrappen van alle HC's, zouden mogelijk te veel discussie c.q. te weinig draagvlak opleveren, en problemen voor toets- en methodemakers. Al met al dachten we met de combinatie van de twee voorstellen misschien niet het fraaiste, maar wel het best denkbare voorstel te hebben geformuleerd. Binnen de opdracht die ons is gesteld biedt het docenten en vooral de havoleerlingen iets meer adempauze, en hopelijk iets meer ruimte om ook andere, mooiere dingen rond geschiedenis te doen dan alleen de voorbereiding op het eindexamen. Het feit dat eindexamendocenten zo massaal gestemd hebben (n = 543) en het voorstel ook in zo'n grote mate hebben ondersteund, sterkt ons in de gedachte

Leden verlichtingswerkgroep

Hanneke Tuithof, lerarenopleider HU/UU, voorzitter

Alderik Visser, leerplanontwikkelaar SLO, secretaris

Geert van Besouw, docent, lid namens VGN

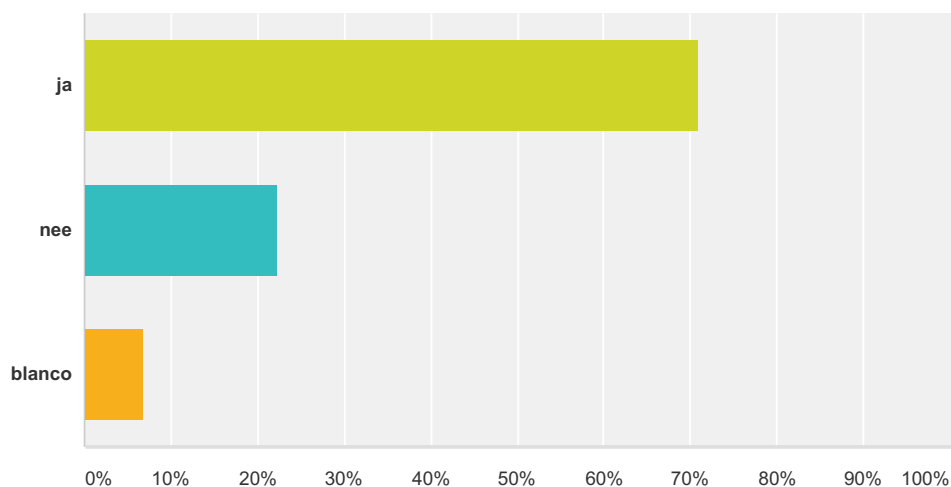
Stefan Boom, toetsontwikkelaar & lid namens CITO

Hellen Janssen, docent, lid namens VGN

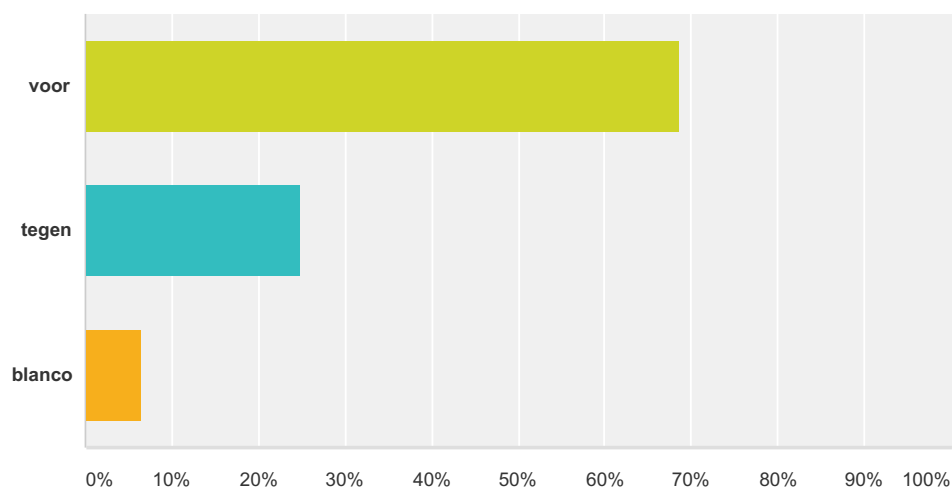
Bas van der Meijden, lerarenopleider Windesheim, onafhankelijk

Elise Storck, lerarenopleider ICLON, lid namens CVTE

*Ik stem in met de combinatie van deze maatregelen
om het geschiedenisexamen voor leerlingen in het havo te verlichten*

*Als deze verlichtingsmaatregel met terugwerkende kracht kan gelden
voor de leerlingen die nu in havo 4 zitten en die in 2018 eindexamen doen,
dan ben ik daar blij mee*

dat we voor nu de juiste keuzes hebben gemaakt. Tegelijk weten we ook dat niet iedereen even blij is met deze verlichting, en realiseren we ons dat de snelle doorvoering waar het ministerie onverhoopt voor gekozen heeft, op praktische problemen zal stuiten. Dat neemt niet weg dat we tevreden zijn met het resultaat, en met de ondersteuning die we niet alleen van docenten, maar ook van de VGN, het CvTE en het ministerie hebben ervaren.

Noodoplossing

Duidelijk is tegelijk dat dit een noodoplossing is, een tussenoplossing. Al heel snel gaan de gesprekken van start die zullen leiden tot een nieuwe

syllabus voor het jaar 2020 (voor havo en vwo).

Dat betekent dat er op basis van deze nieuwe syllabus voor de havo slechts drie, hooguit vier jaar een eindexamen zal zijn.

In de VGN wordt druk nagedacht over structuren en ideeën voor een nieuw te ontwikkelen curriculum. Of en hoe dat er gaat komen ('2032') blijft onduidelijk, maar het thema 'curriculum' staat nog steeds volop in de aandacht. Tijd en aanleiding genoeg om met z'n allen na te denken over wat juist ook voor de havo goed en doordacht geschiedenisonderwijs zou kunnen zijn, en hoe dat aan het einde van de rit getoetst zou kunnen worden. Op dat traject hopen we meniggeen van jullie nog eens tegen te komen. ■

Oranje is de kleur van de zon

Swingende rockopera vertelt het bloedstollende verhaal

'Ze-hestien tweeënzeventig! Ze-hestien tweeënzeventig!' Begeleid door opzwepende ritmes en snelle melodieën van de band *Susies Haarlok* zingt het twaalfkoppige koor een jaartal. Een jaartal dat de geschiedenisboeken in is gegaan als het Rampjaar 1672. Redeloos, radeloos, reddeloos.

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

De rockopera *De Witt of Oranje* vertelt het verhaal van Henk, de knecht van Cornelis de Witt en Gijsje, een prinsgezind Haags meisje. Gijsje ziet in Johan en Cornelis de Witt het ultieme kwaad. Henk echter wil zijn meester trouw blijven en weigert zich mee te laten slepen door emoties. Ondanks de politieke tegenstellingen worden zij verliefd op elkaar. Hun liefde wordt echter zwaar op de proef gesteld door de ontwikkelingen in het jaar 1672, waarin het orangisme zal overwinnen en het staatsgezinde republicanisme het onderspit delft.

Koninklijk zaad

In de wervelende theatervoorstelling geproduceerd door Tafel van vijf worden de gebeurtenissen van het Rampjaar verteld en gezongen, gedanst en geschreeuwd. Een muzikale reis van barok naar metal en weer terug. De emoties lopen voortdurend hoog op. De inval van de Fransen,

gaat. Ware vrijheid is 'het bestuur voor burgers, gecontroleerd door burgers'. Daarom heeft Cornelis een hekel aan Oranje en aan alles wat riekt naar liefde voor de monarchie. Hij beschimpt de jonge prins Willem III die van mening is voorbeschikt te zijn de Republiek te leiden. 'Iemand moet de baas zijn, iemand die leiderschap en vechten in het bloed zit,' zingt de prins. Wie kan het land beter redden dan een Oranje? Maar Cornelis wil er niet aan. Hij blijft de elitaire regent die geen voeling heeft met wat het volk wil. De snelle opmars van het Franse leger brengt Cornelis in het nauw. Arnhem, Zutphen, Amersfoort, Utrecht vallen de Zonnekoning als rijpe appels in de schoot. 'Dit gaat onnatuurlijk snel,' krijgen we te horen. 'Welke gluiperd heeft de Fransen geholpen?' Een predikant bestijgt het podium: 'Drijf deze duivels uit en alles wordt normaal!' Niet veel later wordt Cornelis opgepakt, beschuldigd van het beramen van een moordaanslag op de prins. 'Zie je wel, hij is een verrader!'

Demonische ontlading

20 augustus 1672. 'Dies irae, dies illa,' zingt het koor in schrille dissonanten. Het is de dag des oordeels voor Cornelis en Johan de Witt. Wat volgt is een demonische ontlading van alle opgebouwde spanning. Als honden worden de twee broers afgemaakt. Henk en Gijsje vertellen hoe Haagse schutters hun pistolen leegschieten op Johan en Cornelis. Lichamen worden verminkt en aan stukken gescheurd. Lichaamsdelen worden opgegeten. Het beroemde schilderij van Jan de Baen wordt geprojecteerd. De broers als varkens gespietst tegen een paal. Hun buiken opengereten, hun ingewanden als voer gegeven aan de katten. Het gezang van het koor sterft weg: 'Dona eis requiem. Amen.' ■

'Tegenover het populistische orangisme staat de aristocratische "ware vrijheid" van Cornelis de Witt'

de benoeming van Willem III tot kapitein-generaal en stadhouder, de terugtocht van het staatse leger en tot slot de moord op de gebroeders De Witt. Waarom werden zij vermoord? Het was de schuld van het volk dat, opgehitst door schreeuwerige pamfletten, zijn woede koelde op de gebroeders. Het volk liet zich verblinden door de opkomende Oranjezon. 'De prins, onze held,' zingt het koor. En: 'Oranje is de kleur van de zon.' De vrouwelijke leden van het koor krioelen en kronkelen van wellust op de grond en spreiden hun benen terwijl de prins van Oranje wordt bejubeld. 'O koninklijk zaad.' Populisme als aanstichter van het onheil.

Ware vrijheid

Tegenover het populistische orangisme staat de aristocratische 'ware vrijheid' van Cornelis de Witt. Cornelis vertelt ons dat vrijheid boven alles

Volgend seizoen komt Tafel van vijf met een klassenvoorstelling over Koning Willem II en zijn chantage rondom de grondwet van 1848. Zie www.tafelvanvijf.nl.

van het Rampjaar 1672

De fascinatie blijft

Nieuwe biografieën over Frederik II houden mythes in stand

In een jaar tijd verschenen er ineens twee Nederlandstalige publicaties over keizer Frederik II van Hohenstaufen (1194-1250). *Kroniek van een eigenzinnige Keizer. Stupor Mundi. Frederik II 1194-1250*, van Gregor Dijkhuis en onlangs *Het weergaloze bestaan van keizer Frederik II 1194-1250* van Cas van Houtert. Hoe komt het dat er juist nu over deze in Nederland vrij onbekende persoon twee biografieën verschenen zijn?

Huub Kurstjens is historicus en auteur van diverse publicaties over het geslacht Hohenstaufen.

Het antwoord komt van de auteurs zelf: de een is vol enthousiasme en bewondering over deze onmiddeleeuwse middeleeuwer die met zijn onorthodoxe, verlichte manier van denken zijn tijd ver vooruit was. De ander noemt hem weergaloos en op afstand de grootste en meest tot de verbeelding sprekende vorst van zijn tijd die werkte aan de verwezenlijking van zijn ideaal, een imperium waarin vrede en gerechtigheid heersten. Toe maar, de gedroomde vorst waar we vandaag de dag nog een puntje aan kunnen zuigen!

Ontaarde zoon

Het probleem is alleen dat er historisch het nodige op af te dingen is. Het gevaar schuilt namelijk in mythes die een eigen leven gaan leiden. Het begint al met allerlei benamingen voor Frederik II als *Puer Apuliae* (kind van Apulië) en *Stupor Mundi* (de man die de wereld versteld deed staan). Beide omschrijvingen hebben oorspronkelijk namelijk geen positieve, maar een negatieve connotatie. Zo is *Puer Apuliae* een begrip dat afkomstig is uit het middel-

‘In Noord-Italië moet men niets van Frederik II hebben, omdat hij de opkomende steden aan zijn gezag wilde onderwerpen en hun economische en politieke ontwikkeling belemmerde’

De fictieve ontmoeting tussen Frederik II en Al-Kamil, een tekening uit het beroemde boek van Frederik II *De arte venandi cum avibus* ('Over de kunst van het jagen met vogels').

eeuwse Duitsland. Het werd gebezigd door intellectuelen aan het hof van Otto IV van Brunswijk, een rivaal van Frederik II. Het was beledigend bedoeld in de betekenis van ontaarde zoon, omdat Frederik II ervan beschuldigd werd zich alleen bezig te houden met het ver weg liggende Zuid-Italië en Duitsland verwaarloosde. In geen enkele kroniek uit Zuid-Italië wordt hij zo genoemd.

En ook *Stupor Mundi* heeft oorspronkelijk een deels andere betekenis. De Engelse kroniekschrijver en monnik Mattheus van Parijs gebruikte deze omschrijving, waarbij hij enerzijds zijn bewondering

voor Frederik II niet kon onderdrukken, maar waarbij anderzijds de uitdrukking *stupor mundi et immutator mirabilis* – de man die de wereld versteld deed staan en haar wonderbaarlijk veranderde – een afwijzende ondertoon had. Voor de conservatieve mentaliteit van de christelijke middeleeuwen moest iedere wereldveranderaar wantrouwig bekeken worden, want de wereldorde was door God geschapen. Overigens

was deze uitdrukking ook niet helemaal nieuw. Al aan het begin van de dertiende eeuw werd deze expressie in een anoniem Engels manuscript gebruikt voor koning Richard I Leeuwenhart (overleden in 1199).¹

Vreeswekkend voorbeeld

Dat Frederik II door tijdgenoten en historici als een controversieel persoon beschouwd wordt, blijkt uit de volgende voorbeelden. De een noemde hem de 'antichrist' (Joachim van Fiore), de ander de 'messias' (Petrus van Eboli), en 'de eerste Europeaan naar mijn smaak en een genie onder de Duitse keizers' (Friedrich Nietzsche). En ook 'een *exemplum tremendum* (een vreeswekkend voorbeeld), een model van de totalitaire staat' (Richard Seewald). Ook de waardering vandaag de dag loopt sterk uiteen, van heel bewonderend tot sterk afwijzend. Dit verschil in waardering is zelfs geografisch traceerbaar: in Zuid-Italië wordt hij vereerd, in Noord-Italië verguisd en in grote delen van Duitsland is hij vrijwel vergeten.² De reden dat hij in Zuid-Italië vereerd wordt, heeft te maken met de tijd dat hij daar gewoond en geleefd heeft, dat het centrum van het keizerrijk zich daar toen bevond en dat hij gezorgd heeft voor voor- spoed op vele terreinen. Met hem als persoon wil men zich graag identificeren in de hoop dat het op deze regio afstraalt. In Noord-Italië moet men niets van hem en zijn familie hebben, omdat hij de opkomende steden, verenigd in de Lombardische Liga, aan zijn gezag wilde onderwerpen en hij hun economische en politieke ontwikkeling belemmerde.

De politieke partij Lega Nord, ook in naam een verwijzing naar de Lombardische Liga, is nog steeds een voorbeeld van verzet: tegen centraal gezag en vóór meer autonomie. In Duitsland ten slotte is hij wel bekend in Zwaben, het gebied waar de familie Hohenstaufen vandaan komt, maar in de rest van het land veel minder. Bij de Duitse uitzending in 2003 van *Unsere Besten. Wer ist der Deutsche?* (in Nederland bekend als *De grootste Nederlander*) eindigde Frederik II op de vierennegentigste plaats, vóór voetballer Uwe Seeler, maar na sekskoningin Beate Uhse

Kruistochtbelofte

Dat sommige mensen Frederik zo hoog waarden, heeft voor een groot deel te maken met mythevorming rondom zijn persoon. Ik zal enkele mythes de revue laten passeren. Allereerst de mythe dat Frederik II een vredesstichter zou zijn geweest. Deze mythe is het duidelijkst te herkennen bij de Zesde Kruistocht. Door zijn huwelijk in 1225 met Isabella van Brienne verkreeg Frederik II het recht om zich als keizer Jeruzalem toe te eigenen. In de ogen van de paus stelde Frederik zijn belofte om op kruistocht te gaan, een belofte die hij al in 1215 in Aken tijdens zijn kroning tot Rooms-Duits koning had gedaan, te lang uit. In het bijzonder de moslimopstanden op Sicilië (hierover later meer) leidden tot dat uitstel, een uitstel waarvoor de paus hem in 1227 excommuniceerde. Toen hij uiteindelijk een jaar later alsnog besloot te gaan, was al snel duidelijk dat hij een te klein leger had en dat er in het Heilige Land veel onenigheid was. Dankzij diplomatieke onderhandelingen met ►

¹ M. Brando, *Lo strano caso di Federico II di Svevia. Un mito medievale nella cultura di massa*, Bari 2008, p. 163-164. (Voor een vertaling/ uitgebreide samenvatting, zie: <http://tinyurl.com/jrl889b>; Hubert Houben, *Kaiser Friedrich II. (1194-1250). Herrscher, Mensch und Mythos* (Stuttgart 2008), p. 193-194.

² Brando, p. 33-124.

Castel del Monte in Apulië, Zuidoost-Italië, werd in opdracht van Frederik II gebouwd.

3 D. Abulafia, *Frederick II. A Medieval Emperor* (Londen 1988), p. 439.

4 D. Alighieri, *Convivio*, vierde boek (*Le dolci rime d'amor, ch'è solia*), H 3 (1304-1307).

5 Dat VII tussen haakjes staat, heeft te maken met het ont-nemen van Hendriks koningschap door Frederik II, onder wiens bewind hij koning was. Dit 'rangnummer' is vervolgens overgegaan op de Hendrik die vanaf 1308 koning van Duitsland was en vanaf 1312 keizer van het Heilige Roomse Rijk. Later werd die VII alsnog, als een soort eerherstel, toegevoegd aan de eerdere Hendrik, waardoor de Duitse geschiedenis een koning Hendrik (VII) en een keizer Hendrik VII kent.

6 Zo gaf Hendrik (VII) bijvoorbeeld aan Nijmegen in 1230 stadsrechten. Zie ook: H. Kurstjens, p. 19-22.

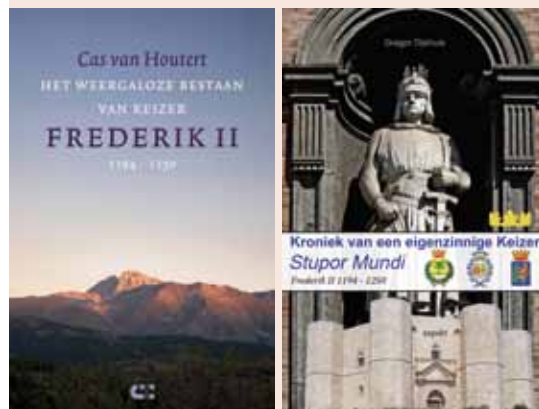
7 Eigenlijk is het gebruik van het begrip verlichting, net als het eerder gebruikte woord tolerantie, in deze middeleeuwse context een anachronisme.

de moslims onder leiding van sultan Al-Kamil, kreeg hij het koninkrijk Jeruzalem voor tien jaar in handen, een politiek compromis. Het compromis draagt bij aan zijn mythevorming als vredesstichter: het was de enige kruistocht waarbij geen geweld gebruikt is.

In werkelijkheid was het een pragmatische oplossing, een win-winsituatie: hij werd koning van Jeruzalem en had voldaan aan zijn kruistochtbelofte en Al-Kamil won tijd om zijn wankele machtsbasis in eigen land te versterken. Vanwege zijn excommunicatie en zijn conflict met paus Gregorius IX wilde patriarch Gerold hem echter niet kronen in Jeruzalem. Frederik had geen steun van de kerk en ondertussen meer vijanden dan vrienden gemaakt. Uiteindelijk heeft hij met de staart tussen de benen het Heilige Land moeten verlaten.

Anachronisme

De tweede mythe is dat Frederik een tolerant vorst zou zijn. Deze mythe is gebaseerd op de multiculturele samenleving die Zuid-Italië lange tijd was. Tussen 1222 en 1225 sloeg Frederik II op Sicilië met veel geweld moslimopstanden neer. Daarna deporteerde hij het restant van de opstandelingen naar een geïsoleerde, voor hen vreemde omgeving: de stad Lucera, in Apulië. Daar bood hij hun bescherming en garandeerde hun vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen. Zij werden daarop trouwe onderdanen van hem. Maar was Frederik II dan een voorbeeld van een tolerant vorst? Hoe is het te rechtvaardigen om iemand een voorloper van tolerantie te noemen als hij eerst de moslims op Sicilië op een gewelddadige en wrede manier probeerde te decimeren om zo zijn centralistische politiek door te voeren? En mogen we in dit verband wel spreken van tolerantie? Het is in relatie tot de middeleeuwen een anachronistisch

Het weergaloze bestaan van keizer Frederik II, 1194-1250. Cas van Houtert (IJzer, Utrecht 2016), 432 blz., € 24,95

Kroniek van een eigenzinnige Keizer. Stupor Mundi. Frederik II 1194-1250. Gregor Dijkhuis (Aspekt, Soesterberg 2015), 311 blz., € 22,95

oude Romeinse keizers: hun status, de Romeinse wetgeving, het streven naar een vergelijkbaar groot rijk, het zich laten afbeelden op munten als een Romeins keizer met lauwerkrans, et cetera. Zelfs Dante Alighieri noemde hem 'de laatste Romeinse keizer'.⁴ Maar ook in zijn politieke handelen was hij conservatief, getuige het conflict dat hij kreeg met zijn zoon Hendrik (VII).⁵ In afwezigheid van zijn vader regeerde Hendrik (VII) over het Rooms-Duitse rijk, maar week na verloop van tijd af van de door zijn vader opgelegde politieke voorschriften. De belangrijkste tegenstelling tussen vader en zoon ging over de juiste benadering van de rijksvorsten, met andere woorden over de vraag hoe en met welke vorsten de koning het beste zou kunnen samenwerken. Frederik zocht de samenwerking met de rijksvorsten die hij nodig had voor zijn keizerlijke politiek, terwijl Hendrik diezelfde vorsten tegen zich in het harnas joeg en van zich vervreemde door voor de opkomende steden te kiezen.⁶ Dat was pas modern! Dat wil overigens niet zeggen dat Frederik geen moderne trekken had als vorst, het is alleen te eenzijdig om alleen dat aspect te benadrukken.

Kettervervolger

Een vierde mythe is de overlevering dat Frederik een atheïst, ketter of zelfs een moslim zou zijn. In 1238 zou paus Gregorius op een beledigende manier gezegd hebben dat Frederik niet alleen blasfemisch en een atheïst zou zijn geweest, maar ook homoseksueel. En niemand minder dan Friedrich Nietzsche schreef in *Ecce Homo* dat hij juist grote bewondering had voor de grootste keizer der Hohenstaufen, Frederik II, atheïst en antiklerikaal 'comme il faut'. Maar Frederik zelf onderstreepte altijd zijn rechtgelovigheid en beschouwde zijn excommunicatie als een groot onrecht, als een vergrijp tegen de

'Wat blijft is de fascinatie, niet de bewondering voor, maar de verwondering over Frederik II'

begrip. Tolerantie is een modern denkbeeld dat pas gebruikt en toegepast wordt ná de Reformatie en tijdens de verlichting in relatie tot de menselijke waardigheid en het recht op een individueel geweten. Frederik had wel respect voor religieuze minderheden, maar we mogen dit niet verwarren met tolerantie in de moderne zin van het woord. De historicus Abulafia beweerde in zijn biografie over Frederik II dat 'zijn koningschap het einde markeert, niet het begin van een tolerante en multiculturele samenleving in Sicilië'.³

De derde mythe is de mythe van Frederik als een modern vorst. Het is opnieuw Abulafia die Frederik van zijn voetstuk haalt door hem te beschrijven als iemand die 'eerder achteruit dan vooruitkeek, een solide conservatief'. Enkele voorbeelden ter illustratie daarvan. Hij greep in alles terug op de

goddelijke wereldorde. Dat Frederik geen atheïst was, bleek ook uit de gesprekken die hij met Michael Scot, een middeleeuwse geleerde, voerde. Het was voor beiden vanzelfsprekend dat God de aarde had geschapen en dat Hij na hun dood over de mensen zou oordelen. Frederik ontleende ook zijn keizerschap aan de goddelijke almacht en de door Hem gewilde wereldorde. Opmerkelijk is ook het respect dat Frederik had voor religieuze minderheden, zoals joden en moslims; tegelijkertijd was hij een fanatieke kettervervolger en trad hij hard op tegen in het bijzonder de Waldenzen in Lombardije. Hij beschouwde zichzelf zonder twijfel als een christelijke, door God ingezette machthebber en hij is zeker niet de atheïst waar hij door menigeen voor gehouden wordt. Een laatste mythe is die van Frederik als een verlichtingsdenker. Frederik II had veel belangstelling voor de wetenschap. Hij schreef ook een beroemd boek over de valkerij: *De arte venandi cum avibus* ('Over de kunst van het jagen met vogels'). Daarnaast hield hij zich bezig met wiskunde, voerde hij filosofisch-theologische discussies aan het hof, deed aan astronomie, astrologie, medische wetenschap (met grote inbreng van Arabische wetenschappers), rechtswetenschap, aan literatuur en aan bouwkunst (onder andere Castel del Monte, waar overigens ook veel mythes over in omloop zijn). Kortom: Frederik was zeer geïnteresseerd in wetenschap en cultuur en ook de rede en de waarneming stonden bij hem hoog in het vaandel. Wat dat betreft zou je hem in zijn benaderingswijze een voorloper van de verlichting kunnen noemen.⁷ Hij stond echter zeker niet afwijzend tegenover het geloof en hij droeg ook zeker niet bij tot de modernisering van de samenleving waar de latere verlichting door gekenmerkt werd, zoals het vrijheids- en gelijkheidsbeginsel en de mensenrechten. Bovendien was hij niet de enige vorst die zich in zijn tijd intensief bezighield met wetenschap. Ook andere vorsten, zoals Alfons IX en Alfons X, koningen van León en Castilië in de twaalfde en dertiende eeuw, deden dat. Volgens de Amerikaanse mediëvist Robert Burns zou eerder Alfons X *Stupor Mundi* genoemd moeten worden dan Frederik II. Dat neemt niet weg dat Frederik grote verdiensten heeft gehad op wetenschappelijk en cultureel gebied.

Verwondering

Frederik is een fascinerende persoonlijkheid, ja, in sommige opzichten zelfs een groot vorst, iemand met een veelzijdig talent (onder andere als wetenschapper), maar ook een controversiële middeleeuwse vorst. Hij leent zich uitstekend om te mystificeren en om te gebruiken voor identiteitsdoeleinden, zoals in Zuid-Italië. Dat is tegelijkertijd het gevaar en een valkuil. De twee nieuw verschenen Nederlandse publicaties over hem houden veel van die mythes in stand. Dat is jammer, maar aan de andere kant wordt Frederik II door deze publicaties wel voor

een breed publiek toegankelijk. Alleen ontbreekt het daarbij aan een verantwoording van bronnen; het lijkt daardoor alsof de weergave feitelijk is. In werkelijkheid is er sprake van een door bewondering ingekleurde beeldvorming. Wat blijft is de fascinatie, niet de bewondering voor, maar de verwondering over Frederik II.

Frederik II, een modern of een conservatief vorst? Het ligt er maar aan hoe je het bekijkt. Hij is eerst en vooral een kind van zijn tijd, een echte middeleeuwer.

De auteur dankt Ton Vissers en Wim Rongen voor hun opmerkingen en bijdragen. ■

Verder lezen

D. Abulafia, *Frederick II. A Medieval Emperor* (Londen 1988).

M. Brando, *Lo strano caso di Federico II di Svevia. Un mito medievale nella cultura di massa*, (Bari 2008).

H. Houben, *Kaiser Friedrich II. (1194-1250). Herrscher, Mensch und Mythos* (Stuttgart 2008).

H. Kurstjens, *De Hohenstaufen en Nijmegen (circa 1150-1250)* (Nijmegen 2016).

W. Stürner, *Friedrich II, Teil I: Die Königsherrschaft in Sizilien und Deutschland, 1194-1220 en Teil II: Der Kaiser: 1220-1250* (Darmstadt 2003).

Portret van Frederik II met zijn valk. Afbeelding uit het boek *De arte venandi cum avibus*. Dit manuscript uit de Vaticaanse bibliotheek dateert uit het einde van de dertiende eeuw.

Op de website van *Kleio* is een bijlage te downloaden met teksten en een enkele afbeelding waarmee in de klas geoefend kan worden. Bij welk tijdvak (2 t/m 7) past Frederik II het beste wat betreft zijn ideeën en gedachtegoed? Was hij een vorst die meer hoorde bij de oudheid (O), bij de (late) middeleeuwen (M) of bij de renaissance (R)?

EUROCLIO bestaat 25 jaar

Jubileumjaar barstensvol activiteiten

Vijfentwintig jaar geleden organiseerde de Raad van Europa een project genaamd *History Teaching in the New Europe*. Met dank aan het strategische denken bij de Raad van Europa en de doortastendheid van de toenmalige voorzitter van de VGN, Joke van der Leeuw-Roord, ontstond het idee voor wat later EUROCLIO werd. Een vooruitblik op de jubileumactiviteiten.

Jonathan Even-Zohar
is directeur
van EUROCLIO.

Het zou nog een jaar duren voordat er officieel een vereniging – waar zestien verenigingen van geschiedenisdocenten zich bijvoegden – opgericht zou worden. Globaal was het de bedoeling het geschiedenisonderwijs te internationaliseren, depolitiseren, ontwapenen, en in het algemeen in te zetten als een middel voor de te bouwen vreedzame en democratische orde. Na een kwart eeuw kunnen we bij EUROCLIO, op ons kantoor in Den Haag, terugkijken op vele bijeenkomsten, publicaties en projecten met duizenden collega's uit alle hoeken van Europa en daarbuiten, en dat gaan we in 2017 uitgebreid vieren. In de komende *Kleio's* zullen we daarom ingaan op een deel van het werk van EUROCLIO en de aandacht vestigen op de belangrijkste bijeenkomsten en mogelijkheden om over de grens te kijken.

Vraagstukken

How can history teaching change today? is de overkoepelende vraag die we alle verenigingen willen voorleggen om in ons jubileumjaar te bediscussieren. Bij de opstapeling van maatschappelijke vraagstukken wordt al snel naar het onderwijs gekeken voor oplossingen. Zo werd EUROCLIO de afgelopen jaren aan de lopende band uitgenodigd deel te nemen aan projecten en discussies over bijvoorbeeld radicalisering en extremisme, xenofobie, intolerantie, antisemitisme, mediawijsheid,

enzovoort. In ons *Manifesto for High Quality History, Citizenship and Heritage Education* geven we de principes aan van waaruit we menen dat het geschiedenisonderwijs deze maatschappelijke vraagstukken kan benaderen.¹

In tweede instantie gaat het bij deze vraag om *hoe* ons vak bij kan dragen aan oplossingen. Wat zijn de *best practices*? Wat is er nodig om deze in een breder kader te implementeren? Wij gaan deze discussie lanceren op onze jaarlijkse conferentie. Dit jaar wordt die gehouden in San Sebastian en we hopen vanuit de VGN ook de Nederlandse visie mee te nemen.

Kennisuitwisseling

Komend jaar zal echter ook een jaar vol Europese verkiezingen zijn waarbij de wildste scenario's niet onmogelijk zijn. Wordt de Europese Unie geleid door overtuigde nationalistes die, meer dan ooit, streven naar een nationaal electoraat dat 'globalisering-moe' is?

Het mag duidelijk zijn dat nationalistisch geschiedenisonderwijs een belangrijke rol zal spelen. In Hongarije, Macedonië en Rusland bijvoorbeeld, waar EUROCLIO-verenigingen met moeite overeind blijven, was de laatste jaren al duidelijk te zien wat een machtsinstrument etnocentrisch en nationalistisch geschiedenisonderwijs is. Maar ook in Engeland heeft de regering-Cameron het

www.euroclio.eu/manifesto

Activiteiten van EUROCLIO in 2017

■ 2-7 april, San Sebastian: EUROCLIO Annual Conference *Intersections. How can History Teaching Change Today? Local/Global and Past/Present*. www.euroclio.eu/san-sebastian.

■ 28-30 april, Sarajevo: *Learning about Recent Wars through Personal Memories*.

Bijeenkomst voor docenten uit heel Europa met als doel manieren te vinden om de pijnlijke en recente geschiedenis van de oorlog in voormalig Joegoslavië vanuit persoonlijke getuigenissen te benaderen.

■ 28-29 juni, Utrecht: *Educating for Democracy and Diversity. Quality History Education in the 21st Century*. Bijeenkomst van de Raad van Europa waarbij met docenten en beleidsmakers gezocht wordt naar de unieke bijdrage van het geschiedenisonderwijs aan brede maatschappelijke vraagstukken. Interesse? Mail naar jonathan@euroclio.eu.

■ Eind juli, Albanië: EUROCLIO Summer School *History that Connects the Balkans*. Enerverende kijk in de keuken van regionale samenwerking op de Balkan gedurende vijf dagen op een teruggetrokken locatie in het Albanese hooggebergte. Programma wordt in april bekendgemaakt. Aanmelden via judith@euroclio.eu.

geschiedeniscurriculum hervormd ten einde het Britse Rijk positief te benaderen in het onderwijs. Nu zien we in Frankrijk, Kroatië en Polen dezelfde agenda gestalte krijgen. Kort gezegd dient het geschiedenisonderwijs in deze politieke contexten een duidelijke rol voor het scheppen van een mythische natie.

EUROCLIO, en haar eenenzeventig lidverenigingen in vijftig landen, is er echter niet voor opgericht het politieke gevecht aan te gaan. In plaats daarvan blijven we professionele kennisuitwisseling en capaciteitsversterking stimuleren op terreinen binnen het geschiedenisonderwijs waar de leden concreet gebruik van kunnen maken.

In de volgende *Kleio* zullen we de (opnieuw) gelanceerde online leeromgeving op **Historiana.eu** toelichten. Aldaar is veel materiaal, waaronder leeractiviteiten, bronnencollecties en een app – om zelf leeractiviteiten met historische bronnen samen te stellen en met je leerlingen te delen – gratis beschikbaar. ■

Wil je op de hoogte blijven van al het nieuws rondom EUROCLIO, schrijf je dan in voor de *EUROCLIO Newsletter* op de website of volg ons op Facebook (facebook.com/euroclio).

Educatie in Bronbeek

Breng de geschiedenis dichtbij en bezoek Museum Bronbeek. Leer alles over de geschiedenis van Nederlands-Indië in het koloniale museum van Nederland. Kernthema's: VOC, Cultuurstelsel, Japanse bezetting, Dekolonisatie

Wat bieden we:

Rondleidingen, opdrachten door het museum, verhalen van ooggetuigen en programma's op maat

Meer weten?

Kijk voor meer informatie op www.bronbeek.nl > educatie

Commando DienstenCentra
Ministerie van Defensie

Museum Bronbeek • Velperweg 147 • 6824 MB Arnhem • www.bronbeek.nl • loket.bronbeek@mindef.nl • 026-3763 553

Sta jij al geregistreerd?

register
leraar.nl

Laat ook zien wat je waard bent!

Hoe werkt het register?

Het lerarenregister geeft je zeggenschap over je eigen professionele ontwikkeling. De wet Beroep Leraar, waar het lerarenregister onderdeel van uitmaakt, versterkt de positie van leraren in het po, vo, (v)so en mbo, bakent je beroep af en gaat onbevoegdheid tegen. Het register beschermt en garandeert de kwaliteit van leraren. Zo biedt het register ouders en leerlingen de zekerheid dat er een bevoegde en bekwame leraar voor de klas staat die zijn vak bijhoudt en met zijn of haar collega's werkt aan het verbeteren van onderwijs. De Tweede Kamer heeft met grote meerderheid met het wetsvoorstel ingestemd. Als de Eerste Kamer er ook mee akkoord gaat is er vanaf augustus 2017 een beroepsregister waarin alle bevoegde leraren staan opgenomen.

Wil je meer weten over het lerarenregister? Kijk op registerleraar.onderwijscooperatie.nl

Er is er één jarig

Het heeft even geduurd, maar in de afgelopen decembermaand is het toch gebeurd: het kabinet wil Zwarte Piet veranderen. Minister Van der Steur – inmiddels afgetreden – legde uit dat de traditie van Zwarte Piet in zijn huidige vorm niet uit te leggen is in een geglobaliseerde wereld. Deze gebeurtenis symboliseert de grote culturele revolutie van de eenentwintigste eeuw: universalisme versus populisme. De inhoud van de discussie over Zwarte Piet is tamelijk onzinnig, maar gaat in essentie terug op een wezenlijke ideologie: wat hebben we met elkaar en welke kant moet het met Nederland op? Ons politieke en maatschappelijke bestel heeft het afgelopen jaar een paar forse opdooffers gekregen. De Engelsen kozen voor de brexit, Nederlanders wezen het associatieverdrag met Oekraïne af en de Amerikanen hielpen Trump in het zadel. In ons goede vaderland gaat de PVV tot afgrijzen van de Amsterdamse grachtengordel in de opiniepeilingen aan kop. De hyperbolen vliegen ons in de kwaliteitskranten om de oren. ‘Opstand van de boze burger’, ‘De conservatieve revolte is losgebarsten’, ‘Nederland blijft Nederland niet’, ‘De corrupte elite en het “pure” volk’. En de winnaar van de P.C. Hooft-prijs voor 2017, Bas Heijne, spreekt over ‘verlichting en contraverlichting’. Daar zit wat in. De eerste zou gelijkheid en individuele vrijheid inhouden en de tweede culturele en historische eigenheid. Immigratie is de belangrijkste oorzaak van de scheidslijn tussen de verlichting en de contraverlichting. De verlichtingsideologen savoureren de

man’ en de niet-generaliserende, gematigde burger bindt. Het gaat om de vraag: ‘Wat hebben wij met elkaar te maken?’ Het antwoord is: ‘De historisch gegroeide gezamenlijkheid van de natie.’ Want het is een enorme misvatting de mens alleen te zien als een individu die de wereld wel vormgeeft. Mensen hebben een context en een bedding nodig. Ondertussen moeten we beseffen dat er geen weg terug is. Trump kan roepen wat hij wil, maar de economische hegemonie van de globalisering zal niet verdwijnen. Als er geen weg terug is van de internationalisering, moeten we een ‘verhaal’ hebben om in het heden en de toekomst gemeenschap en samenhang te vinden. Het verleden van Nederland biedt een prachtig verhaal. Het onderwijs is geroepen de bijna 200.000 scholieren van niet-westerse afkomst in het voortgezet onderwijs de geschiedenis van Nederland te vertellen. Die geschiedenis is voor de één miljoen andere leerlingen even nodig en nuttig. Toen president Obama in 2014 in Nederland was, vormde de bezichtiging van het Plakkaat van Verlatinghe in het Rijksmuseum, een hoogtepunt van dit bezoek. Dit document is het ‘geboortekaartje’ van Nederland en tevens van onze vrijheid. Inspirerend voor anderen. Ik stel voor deze verjaardag voortaan jaarlijks met elkaar te gaan vieren. Het onderwijs zal er dit jaar meer van horen, dat belooft ik! ■

‘Ons politieke en maatschappelijke bestel heeft een paar forse opdooffers gekregen’

multiculturele maatschappij en diskwalificeren de meerderheid van tokkies, populisten en nationalist. De aanhangers van de contraverlichting doen er goed aan zich te realiseren dat er zonder de verlichting geen grond- en mensenrechten zouden zijn.

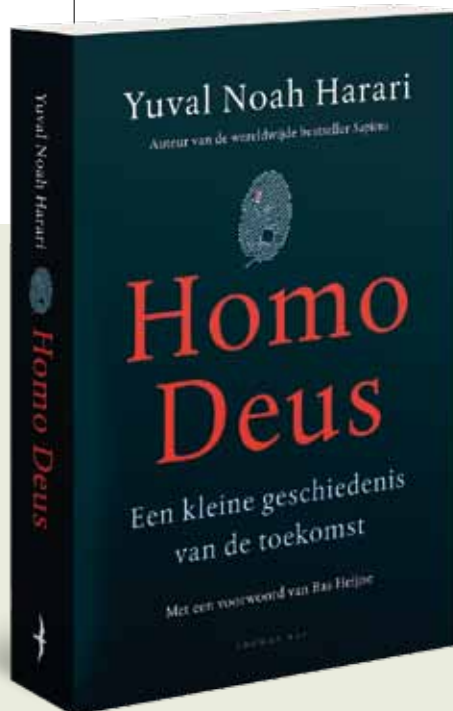
Met cijfers en tabellen alleen redden we het niet. De tegenstelling tussen ‘mij en zij’ wordt in sociaaleconomische termen geschetst. We hebben het over voorlopers en achterblijvers, winnaars en verliezers. Maar de kern van de onvrede is cultureel en ideologisch. Er is sprake van vervreemding. Er is een gebrek aan gemeenschappelijkheid en behoefte aan gemeenschap en samenhang. Kosmopolieten moeten de menselijke behoefte aan gemeenschapszin niet veronachtzamen. Laten we proberen te zoeken wat de ‘boze witte

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

De mens van morgen

Na zijn succesvolle werk *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid* (2015) is het Yuval Noah Harari opnieuw gelukt een prachtig boek te schrijven. Met *Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst* gaat hij een stap verder door de lezer, aan de hand van de geschiedenis, mee te nemen in de toekomst. Yuval Noah Harari (1976) is een Israëlsch historicus, werkzaam als hoogleraar aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem. Hij specialiseerde zich in middeleeuwse en militaire geschiedenis en later ook in wereld- en macrogeschiedenis. In *Sapiens* liet Harari al zien dat hij algemeen aanvaarde stellingen anders ziet. Een voorbeeld hiervan is dat hij schreef dat het niet de mens was die het graan domesticierde, maar dat het graan de mensheid heeft gedomesticeerd en dat de uitvinding van de landbouw niet een vooruitgang, maar juist een achteruitgang was.

Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst. Yuval Noah Harari (Thomas Rap, Amsterdam 2017), 444 blz., € 24,99, met een voorwoord van Bas Heijne. Verkrijgbaar vanaf 23 februari.

In *Homo Deus* trekt Harari de lijn door naar de toekomst, maar doet dit aan de hand van de geschiedenis. Harari begint zijn boek optimistisch door te constateren dat de grootste menselijke gevaren, namelijk oorlogen, ziekte-epidemieën en hongersnoden, zijn verslagen of in elk geval te verslaan zijn door de industriële en wetenschappelijke revolutie. In het eerste deel van het boek beschrijft Harari vervolgens hoe de mens dominant is geworden over alle andere soorten op de aarde. Hij stelt dat zowel mensen als alle andere diersoorten een innerlijke ervaring hebben, zoals pijn, blijdschap en verlangen, maar ook een objectieve werkelijkheid, zoals rivieren, bomen en stenen. De mens onderscheidt zich van de andere diersoorten door een derde niveau, namelijk een intersubjectieve, gemeenschappelijke verbeelding. Voorbeelden van deze verbeelding zijn geld, geloof en politieke ideologieën. Dit derde niveau maakt dat de mens beter dan welk ander diersoort kan samenwerken in grote groepen. Andere diersoorten kunnen samenwerken in groepen waarbinnen iedereen elk lid persoonlijk kent, groepen van enkele tientallen tot maximaal tweehonderd leden. De mens kan samenwerken binnen een groep met duizenden tot miljoenen leden, doordat de groep verbonden is via het geloof in dezelfde god of dezelfde politieke ideologie. In het tweede deel van zijn boek beschrijft Harari hoe de mensheid met haar dominantie betekenis heeft gegeven aan de wereld. Humanisme speelt in dit hoofdstuk een grote rol. Humanisme is de motor achter ons huidige moderne wereldbeeld. In het derde en laatste deel van *Homo Deus* trekt Harari de lijn door naar de toekomst. Wat gebeurt er met de wereld als de mens zich door de humanistische idealen ontwikkelt tot een soort godmens, een homo

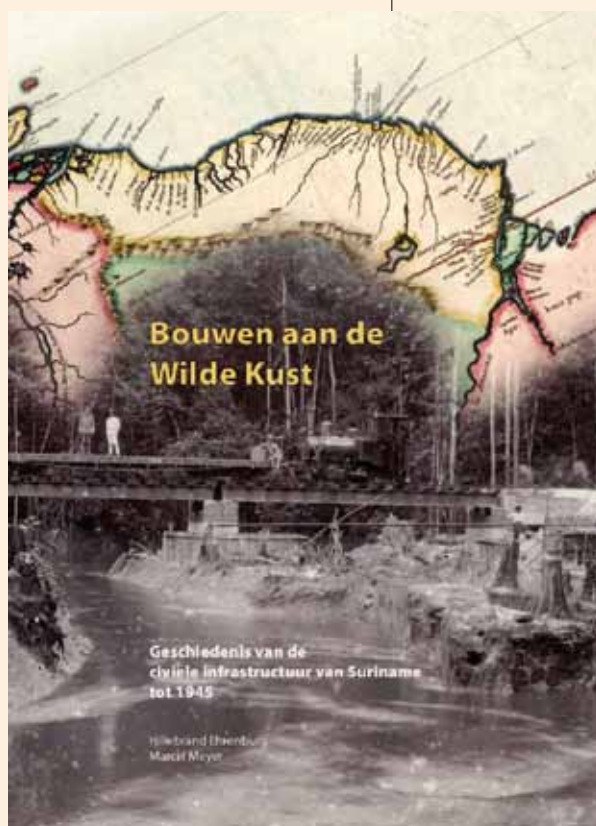
deus? Maar ook: wat gebeurt er als het humanisme, net als andere menselijke verbeeldingen in het verleden, ten val komt? Gaan biotechnologie en kunstmatige intelligentie de rol van het humanisme in de toekomst overnemen of zorgen ze voor het einde van een bindende verbeelding? *Homo Deus* eindigt met drie vragen die de lezer voor een lange periode aan het denken willen zetten. Is het leven een algoritme of is het leven slechts informatieverwerking? Wat is waardevoller: intelligentie of bewustzijn? En de laatste vraag: wat gebeurt er met onze huidige samenleving als er computerprogramma's komen die ons beter kennen dan wij onszelf? Harari neemt de lezer op een toegankelijke manier mee in zijn verhaal door zijn stellingen aan de hand van uiteenlopende voorbeelden uit te leggen. Zo legt hij de val van een gemeenschappelijke verbeelding uit aan de hand van de val van het communisme onder leiding van Nicolae Ceaușescu in Roemenië, maar ook aan de hand van het ineenstorten van het geloof in God door de opkomst van het humanisme. Bewonderenswaardig is de hoeveelheid kennis die Harari bezit, en dan ook nog over zo veel thema's. Van geschiedenis tot religie, van antropologie tot biologie en van natuurkunde tot politiek – hij koppelt overal voorbeelden en verklaringen aan. De voorbeelden die Harari bij zijn stellingen aanhaalt, zijn verhaaltjes op zich en dat maakt dat dit boek, zeker voor een in geschiedenis geïnteresseerde lezer, ontzettend interessant. *Homo Deus* kan net als Harari's eerste boek *Sapiens* een wereldwijd succes worden. Opnieuw is het hem gelukt een prachtig, interessant en origineel boek te schrijven dat de lezer aan het denken zet.

Miriam van der Veen

Het oerwoud geeft, het oerwoud neemt

Fier poseren een tiental mannen op en onder 'hun' brug tegen de achtergrond van het oerwoud. Twee in tropenuniform, dat moet hoger personeel zijn. Twee anderen – in een donkerder uniform – ook op de platte wagon, waarschijnlijk kort daarvoor voortgeduwd door de kleine stoomlocomotief. Anderen, niet geüniformeerd, staan aan de zijkanen van het tafereel. Fotograaf Augusta Curiel staat op de andere oever van de meanderende rivier, je ziet de oevers bijna afkalven. Het is 1910. Een van de grootste civiele werken nadert haar voltooiing: de Lawaspoorlijn, een 173 kilometer lange verbinding tussen Paramaribo en Dam, alom gezien als Cornelis Lely's grootste mislukking – via deze lijn werd namelijk niet het verwachte goud gevonden. Ehrenburg en Meyer, de auteurs van *Bouwen aan de Wilde Kust* hebben een ander oordeel: de spoorlijn was een technisch hoogstandje, ontstoot voor het eerst het niet aan een rivier gelegen binnenland, was belangrijk voor de bosbouw en de drinkwatervoorziening van Paramaribo en heeft tachtig jaar gefunctioneerd. Kanalen, polders, wegen, een vliegveld, ontwatering, watervoorziening, grondstofwinning, spoorwegen, bouwmaterialen en landmeters: het zijn kernwoorden in *Bouwen aan de Wilde Kust*. Net als de plaatsnamen Nickerie, Coronie, Saramacca, Commewijne, Para, Paramaribo en het fictieve El Dorado. Ook in Suriname werd gezocht naar het illustere goudland – vanaf 1687 werd er gezocht en soms ook gevonden. Twee eeuwen later was er zelfs meerdere keren sprake van goudkoorts. Veel mensen hebben geprobeerd er rijkdom te vergaren; veel mensen zijn – door malaria en gele koorts – ten ondergegaan. Uiteindelijk was het niet goud, maar een andere grondstof,

het bij toeval gevonden bauxiet, dat Suriname voor het eerst in de zwarte boekhoudcijfers bracht. Een uit het Franse Les Baux afkomstige en uit Frans-Guyana ontsnapte gevangene zag bij Moengo grote hoeveelheden van deze grondstof. Een Surinaamse handelaar liet monsters onderzoeken. Het gevolg is bekend: tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Suriname zich tot de grootste vindplaats van deze grondstof, essentieel voor de vliegtuigindustrie. Moengo werd een modelstadje. Om het te beschermen werden Amerikaanse militairen in Suriname gelegerd. Onder hun leiding werd een vliegveld op Zanderij aangelegd. *Bouwen aan de Wilde Kust* is het idee van Marcel Meyer, eigenaar van een civieltechnisch adviesbureau in Paramaribo en voormalig docent aan de Universiteit van Suriname. Zijn idee is uitgewerkt door Hillebrand Ehrenburg, civieltechnisch consultant met grote ervaring in Suriname. Het boek kwam mede tot stand door sponsoring van Nederlandse, maar vooral ook Surinaamse instellingen en bedrijven. Uit de wijze waarop Meyer en Ehrenburg met hun onderwerp omgaan, blijkt grote betrokkenheid. Het aanleggen van infrastructuur in Suriname, Berbice, Demerara en Essequibo was een gevecht tegen modder, muskieten en malaria. En hoewel het voor de hand leek te liggen dat het oerwoud voldoende grondstof kon leveren, was dat meestal niet het geval. Per hectare waren er gemiddeld twee bruikbare bomen. Het kappen en afvoeren was tijdrovend en dus kostbaar. Het invoeren van hout en bakstenen (als ballast in schepen) bleek goedkoper, hoewel plaatselijk gemaakte bakstenen wel voor geregelde aanvoer konden zorgen. De overheid is lang zo klein

Bouwen aan de Wilde Kust. Geschiedenis van de civiele infrastructuur van Suriname tot 1945. Hillebrand Ehrenburg en Marcel Meyer (LM Publishers, Volendam 2015), 336 blz. € 37,50

mogelijk geweest; men zorgde voor uitgifte van (plantage) percelen. Het waren de slaven, later de contractarbeiders en na hen vele anderen, die – ten koste van duizenden doden – de kustpolders en de plantages hebben aangelegd en als balatableeders of goudzoekers hebben gewerkt. Wie tegenwoordig het oerwoud in gaat, vindt op vele plekken nog de restanten van suikerfabrieken, plantages en railverbindingen. Het is niet alleen 'de zee geeft, de zee neemt', maar zeker ook 'het oerwoud geeft, het oerwoud neemt'. De Lawaspoorweg is daar getuige van.

Ger Jan Onrust

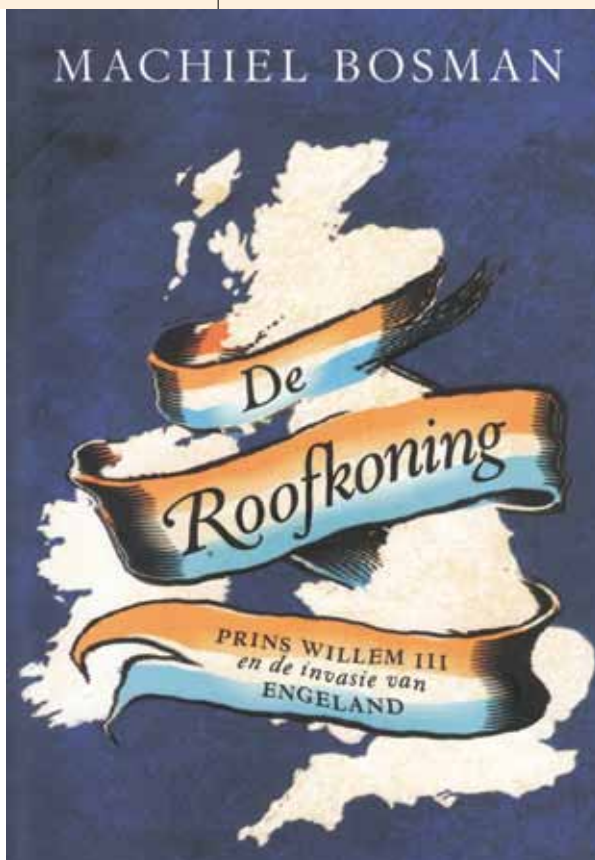
Prins van Oranje als cynische machtspoliticus

Het was ongetwijfeld een van de spectaculairste gebeurtenissen uit de Gouden Eeuw: de invasie van Engeland in 1688. In enkele maanden tijd had prins Willem III een enorme armada, bestaande uit honderden boten, op weten te bouwen. Toen alle voorbereidingen klaar waren, zeilde de reusachtige vloot in november 1688 met aan boord 35.000 man vanuit Hellevoetsluis richting Engeland. Geholpen door een 'protestantse wind' wist de vloot het Kanaal over te steken en veilig te landen op de Zuid-Engelse stranden. Nog geen halfjaar na de landing kon Willem de koningskroon op zijn hoofd

zetten. Zonder al te veel bloedvergieten had hij zijn schoonvader, de Engelse koning Jacobus II, van de troon weten te stoten. Deze omwenteling is de Britse geschiedenisboekjes ingegaan als de Glorious Revolution. Volgens historicus Machiel Bosman is deze benaming misleidend. In zijn boek *De Roofkoning* verwijt hij Engelse geschiedschrijvers dat zij maar al te graag onder het tapijt schuiven dat hun revolutie veroorzaakt is door de Nederlandse invasie. Bosman biedt ons een vrij traditionele interpretatie van de Glorious Revolution. Hij vertelt het verhaal van Jacobus II, de katholieke koning van het protestantse Engeland die met zijn godsdienst-politiek fout op fout stapelt en het Engelse protestantse establishment tegen zich in het harnas jaagt. De geboorte van Jacobus' zoon, een potentiële katholieke troonopvolger, vormt de directe aanleiding voor de Nederlandse invasie. Hoewel Willem III het vervolgens doet voorkomen alsof hij Engeland komt bevrijden van de katholieke tirannie, is de invasie volgens Bosman een ordinaire greep naar de macht. De prins van Oranje als cynische machtspoliticus, dat is in het kort de these van Bosman. Als deze versie van de Engelse omwenteling al schokkend is, dan is hij in elk geval niet nieuw. Bosman stelt weliswaar terecht dat in de Nederlandse geschiedschrijving verbazingwekkend weinig aandacht is besteed aan prins Willem III, maar jammer genoeg voegt zijn boek inhoudelijk weinig toe aan de bestaande literatuur over de prins. *De Roofkoning* behoorde tot de shortlist van vijf genomineerden voor de Geschiedenis Libris Prijs 2016. Het is mij eerlijk gezegd niet duidelijk waarom. Inhoudelijk gezien biedt het weinig nieuws en wat betreft compositie en stijl is het een weerbarstig boek. De vele sprongen vooruit en terug in de tijd maken het boek er niet leesbaarder op. Bosman maakt gebruik van verschillende literaire technieken om het dramatische

effect van de handelingen en gedachten van de hoofdpersonen te vergroten. Daarmee zoekt hij bewust de grenzen van de geschiedschrijving op om zijn verhaal een literair aanzien te geven. Helaas levert dat een minder doorknede stijl op met zinnen als: 'Het is briljant. Het is ziek. Het is pure politieke magie.' En: 'Koningen zijn kleine rotgodjes die knikkeren met mensenhoofden.' Een koningsdrama van Shakespeariaanse allure had een geraffineerdere schrijfstijl verdiend. Een ander nadeel van deze literaire benadering is dat de eenzijdige aandacht voor de individuele emoties, gedachten en handelingen ten koste gaat van de historische analyse. Stijl is uiteindelijk een kwestie van smaak. Ernstiger is dat Bosman geen grip lijkt te hebben op religie in het zeventiende-eeuwse Engeland. Dat is vreemd omdat godsdienst in zijn interpretatie van de Glorious Revolution een cruciale rol speelt. Het was volgens hem de katholieke koning Jacobus die met zijn bevordering van het katholicisme in het protestantse Engeland verzet opriep. En het was Willem III die met zijn leus 'voor de vrijheid en de protestantse godsdienst' Engeland binnenviel. Voor iemand die godsdienst dus zo centraal stelt, maakt Bosman net iets te veel uitgluiers. Zo is het onderscheid dat Bosman maakt tussen de *high church* die zou neigen naar het katholicisme en de meer protestantse *low church* wellicht zinvol voor de negentiende eeuw, maar slaat het de plank volkomen mis als het betrekking heeft op de Church of England van na de Restauratie (1660). En wie puriteinen en calvinisten vereenzelvigt met *dissenters*, zoals Bosman doet, heeft niet zoveel begrepen van het concept staatskerk in de vroegmoderne tijd. *De Roofkoning* is daarom een weinig geslaagde, quasihistorische roman die weinig toevoegt aan het debat over Willem III en de Glorious Revolution.

Matthijs Wieldraaijer

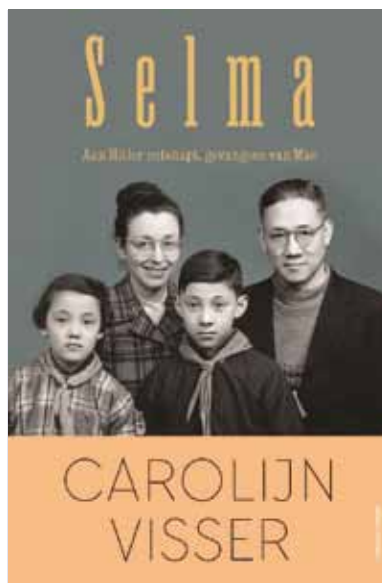
De Roofkoning. Prins Willem III en de invasie van Engeland. Machiel Bosman (Athenaeum, Amsterdam 2016), 267 blz., € 19,99

Nederlandse in maoïstisch China

Van de jaren zestig en zeventig kan ik me herinneren dat verscheidene mensen in Nederland gecharmeerd waren van de Volksrepubliek China onder leiding van Mao Zedong. Inmiddels is Mao ruim veertig jaar dood en zullen ook zijn sympathisanten hier – als zij nog leven – een realistischer kijk op China hebben gekregen. Bestsellers als *Wilde zwanen* van Jung Chang en *Het lelietheater* van Lulu Wang en andere publicaties hebben de ogen ongetwijfeld geopend.

Selma zou, als het verhaal enige decennia geleden was verschenen, eveneens zo'n eyeopener zijn geweest. Hoofdpersoon is Selma Vos uit IJmuiden, Joods van geboorte. Door samen met haar vader uit een trein naar Westerbork te ontsnappen en onder te duiken overleeft zij de oorlog. Na de bevrijding vertrekt ze naar Cambridge om er Engels te studeren. Daar ontmoet zij Chang Tsao, met wie ze trouwt. Na hun afstuderen gaan ze in Hongkong wonen en werken. Zoals veel Chinezen, die hun studie in het buitenland hebben gevolgd, wil Chang meehelpen aan de opbouw van de nieuwe Volksrepubliek. Vandaar dat hij niet aarzelt als hij een betrekking aan de Universiteit in Peking krijgt aangeboden. Bovendien kan Selma als taaldocente aan de slag, waardoor het gezin (ze hebben intussen twee kinderen), naar Chinese maatstaven gemeten en mede door een aantal privileges, frank en vrij en in betrekkelijke luxe kan leven. In 1966 echter, nadat Selma is teruggekeerd van een bezoek aan Nederland, komt er abrupt een einde aan de vrijheid. De Culturele Revolutie is uitgebroken en op scholen, universiteiten en op straat, zorgen scholieren en studenten met kreten als 'Dood aan de revisionisten' en 'Ruim alle monsters en gekken op' voor een complete chaos. Vooral docenten moeten

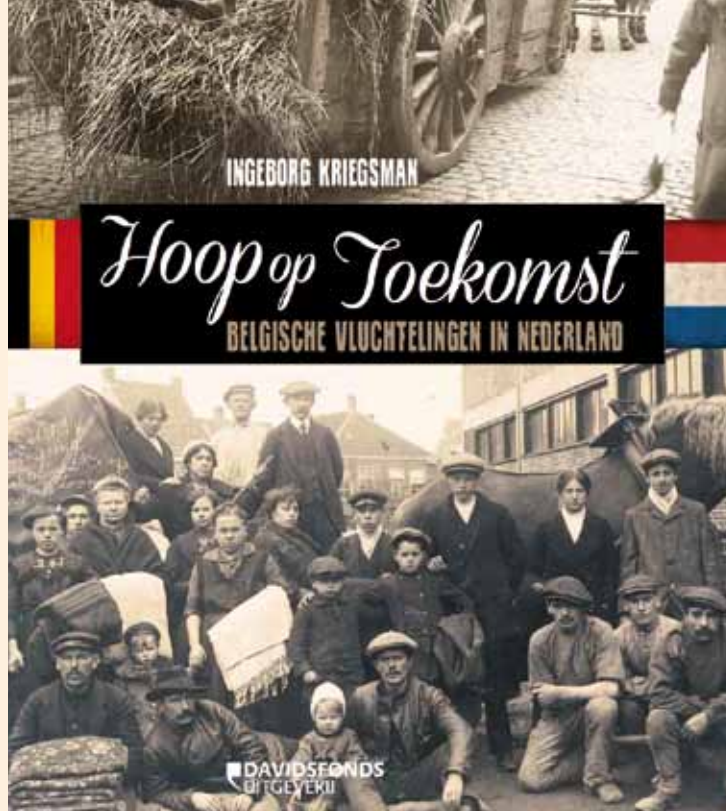
het ontgelden. Zij lijken aangeschoten wild. Ook het leven van Selma verandert op slag. Opnieuw komt ze in een hel terecht. Het begint meteen op het vliegveld. Ze moet haar paspoort inleveren. Thuis wacht haar een volgende onaangename verrassing. Ze heeft een ontslagbrief gekregen. Maar nog veel erger, na een huiszoeking hebben de Rode Gardisten Chang meegenomen. Collega's beschuldigen hem van kapitalisme en revisionisme. De martelingen en uithongering vervolgens zijn zo wreed dat hij ongeneeslijk ziek wordt en overlijdt. Ook Selma wordt de totale anarchie fataal. In een van de laatste campagnes van Mao wordt zij gearresteerd. Na alle beschuldigingen, intimidaties en zware mishandelingen ziet ze uiteindelijk geen uitweg meer en neemt ze het lot in eigen handen. Carolijn Visser, bekend als auteur van reisverhalen, heeft met *Selma* een meeslepende en aangrijpende geschiedenis geschreven. Deze is gebaseerd op onder meer gesprekken die ze met de zoon en dochter van Selma heeft gevoerd en de brieven die Selma zowel gecensureerd als ongecensureerd naar haar vader stuurde. Uiteraard geeft het verhaal ook een historisch overzicht met veel feiten over Mao's bewind. Ik noem er een paar: de grote parades in Peking (Selma mocht die als echtgenote van een vooraanstaand partijlid prominent bijwonen), het analfabetisme, de armoede en de hongersnood in grote delen van China (de zoon en dochter werden er tijdens hun heropvoeding op het platteland mee geconfronteerd), de slechte diplomatieke relatie tussen China en Nederland (daardoor is er in Peking alleen nog een 'Charge d'affaires' gevestigd), de woonsituatie van de doorsnee Chinees, de corruptie en al die zinloze bewegingen en ontwikkelingen als Laai Honderd Bloemen Bloeien, de Grote Sprong Voorwaarts, de Culturele Revolutie en de Campagne

Selma. Aan Hitler ontsnapt, gevangene van Mao. Carolijn Visser (Atlas Contact, Amsterdam 2016), 224 blz., € 19,99

tot Zuivering van de Klassengeleerden. Ook weidt de auteur in een van de laatste hoofdstukken uit over de invloed van het maoïsme op onze maatschappij. Een mooi voorbeeld is de SP, die in het begin van haar bestaan, analoog aan wat er in China gebeurde, altijd de vergaderingen opende met kritiek en zelfkritiek van haar leden. *Selma* is niet alleen boeiend voor docenten geschiedenis maar ook zeer geschikt voor havo- en vwo-leerlingen om er hun literatuurlijst mee te vullen. Het is een prachtig boek, dat door het persoonlijk vertelperspectief leest als een historische roman. Het bevat tevens impliciet wijze levenslessen. Wellicht de belangrijkste is dat het blindelings en klakkeloos volgen van een leider noodlottige gevolgen voor een samenleving kan hebben. Temeer wanneer de volgelingen worden volgestopt met oneliners. Mao heeft dat met *Het rode boekje* gedaan en helaas zien we het overal op de wereld nog steeds gebeuren. Ook in Nederland!

Gert Moleman

Hoop op toekomst. Belgische vluchtelingen in Nederland. *Ingeborg Kriegsman* (Davidsfonds/Wbooks, Leuven/Zwolle 2016), 207 blz., € 27,50

Vluchten voor geweld is van alle tijden

Op 28 juli 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Het lukte Nederland om als neutraal land officieel buiten dit conflict te blijven. Desondanks voelde ons land wel degelijk de gevolgen van deze Europese en wereldwijde oorlog. Een van de meest in het oog springende gevolgen was de enorme instroom van Belgische vluchtelingen in het najaar van 1914. Uit angst voor het Duitse leger vluchtten toen meer dan één miljoen Belgen naar Nederland. Het overgrote merendeel van hen keerde binnen een aantal maanden weer terug. Meer dan honderdduizend Belgische vluchtelingen – waaronder zo'n dertigduizend Belgische militairen – bleven gedurende de oorlogsjaren echter in Nederland. Het verblijf van deze Belgische vluchtelingen in Nederland vormt het onderwerp van het boek *Hoop op toekomst*, geschreven door Ingeborg Kriegsman. Aan de hand van krantenartikelen beschrijft Kriegsman hoe het

leven van de Belgische vluchtelingen in Nederland eruitzag en hoe zij dit leven zelf ervoeren. De krantenartikelen zijn hoofdzakelijk afkomstig uit zogenaamde kampkranten: kranten gemaakt door Belgische vluchtelingen in de vluchttoorden bij Ede en Nunspeet, en in de interneringskampen bij Zeist, Harderwijk, Kampen en Groningen. In de vluchttoorden – naast Ede en Nunspeet was er ook één bij Gouda en één bij Uden – woonden Belgische burgers. In de interneringskampen verbleven de Belgische soldaten. De krantenartikelen geven een mooi inkijkje in het dagelijks leven van de Belgische vluchtelingen in Nederland. Er werd geleerd, gesport, gewerkt, gelachen en gehuild. Vluchtelingen vermaakten zich met cultuur, haalden baldadigheden uit en hadden te kampen met ratten. De berichtgeving over het leven in de kampen was meestal positief van toon, hoogst waarschijnlijk door censuur. Toch zijn er in het

boek her en der voorbeelden te vinden van verholde kritiek, zoals het verslag van een dagje uit naar de Jaarbeurs in Utrecht, die door de Belgische schrijver van het artikel wordt aangeduid als een 'dag van vrijheid'. Het boek *Hoop op toekomst* komt samen met een dvd. Op die dvd staan een documentaire en twee archieffilms uit 1916. Aan de hand van authentiek beeldmateriaal, interviews met nabestaanden en duiding door experts uit zowel België als Nederland wordt wederom het verhaal van de Belgische vluchtelingen in Nederland verteld. Deze documentaire is meer gestructureerd dan het boek, waar de onderlinge samenhang tussen de berichten soms wat te wensen overlaat. De twee archieffilms zijn voorzien van commentaar, die extra informatie geeft over de beelden en het leven in de kampen.

Het boek en de dvd maken duidelijk dat 'vluchten voor geweld' en de reactie daarop van alle tijden is. De filmbeelden van Belgische vluchtelingen met hun buideltjes met kleren, en hun opvang in grote tentenkampen in Nederland vertonen griezelig veel overeenkomsten met recente beelden van vluchtelingen. En het verzet van Nederlandse vakbonden en lokale autoriteiten tegen de werving van arbeiders onder Belgische vluchtelingen vindt zijn echo in de huidige angst voor arbeidsmigranten. Deze actualiteit maakt *Hoop op toekomst* uitermate geschikt om gebruikt te worden door geschiedenis- en maatschappijleerdocenten. Daarnaast bieden zowel de krantenartikelen als de interviews met nabestaanden geschiedenisdocenten nieuw materiaal om met leerlingen de bruikbaarheid van historische bronnen te bespreken. Kriegsman en alle andere betrokkenen hebben daarmee een waardig monument gemaakt voor al die Belgische vluchtelingen die in het najaar van 1914 een veilig heenkomen zochten in Nederland.

Jaap Nieuwstraten ■

De graven van Blois

Gedetailleerd verslag van het middeleeuwse (hof)leven

Het recentelijk verschenen boek ***De graven van Blois, heren van Gouda en Schoonhoven*** bevat het verhaal van de graven Jan en Guy van Blois en hun rol in de Lage Landen in de 14e eeuw. Het vertelt over het dagelijkse leven aan het hof van deze heren van Schoonhoven en Gouda aan de hand van de eeuwenoude jaarrekeningen. 30 jaar lang deed auteur Hennie Verhoef onderzoek in de archieven om deze documenten toegankelijk te maken voor een breed publiek. Aan de hand van thema's en met veel aandacht voor details zijn de interessantste gebeurtenissen op en rondom het kasteel van Schoonhoven in hun historische context geplaatst. Lastige begrippen worden uitgelegd en er is een apart hoofdstuk over geld, maten, gewichten en kalenders opgenomen. Tevens bevat het boek een bijlage met de oorspronkelijke tekst van de oorkonden van het hof van de graven van Blois.

H.A. (Hennie) Verhoef is een Schoonhovens amateurhistoricus met een grote liefde voor archeologie en lokale historie.

- **Rijk geïllustreerd, full-colour**
- **Gaat verder dan lokale geschiedenis**
- **Resultaat van 30 jaar archiefonderzoek**
- **Inclusief bijlage met transcriptie van de oorkonden**

Dit werkelijk prachtige boek is de vrucht van vele jaren toegewijd vorsch, hier toegankelijk gemaakt op een zeldzaam aantrekkelijke manier. Zo moet lokale geschiedenis tot leven worden gewekt. En onderschat intussen ook de wetenschappelijke waarde van dit boek niet.

Prof. F.P. (Frits) van Oostrom, Universiteitshoogleraar in Utrecht

De graven van Blois, heren van Gouda en Schoonhoven is niet alleen een 'boek voor liefhebbers van lokale historie', maar veel meer. Door de honderden wetenswaardigheden die in het boek beschreven staan, komt het functioneren van een middeleeuwse stad en een middeleeuws hof tot leven.

Dit prachtige boek geeft leraren heel veel handvatten om het leven in de middeleeuwen duidelijk te maken. Abstracte begrippen worden concreet gemaakt. Zo illustreren de vele stadsrechten die de burgers van Schoonhoven weten te verkrijgen de toenemende zelfstandigheid van de steden in deze tijd. Een verordening uit 1366 aan Goudse bierbrouwers maakt het economisch functioneren van de gilden in een keer duidelijk. En we zien dat een belegering van een kasteel niet alleen een zaak is van ridders en gewapende knechten, maar ook van boeren, bakkers en timmerlieden. Leerlingen krijgen inzicht in het begrip 'feodaliteit' aan de hand van concrete rechten en plichten van de graven van Blois, en de zegeningen van één muntstelsel worden duidelijk na het lezen van het hoofdstuk over de verschillende munten. Het boek is rijk geïllustreerd. Dit maakt nieuwsgierig en vult de vele details uit de tekst prachtig aan.

Mw. Liesbeth Dirks, uitgeroepen tot geschiedenisleraar van 2016. Zij is docente aan het Schoonhovens College.

Auteur: H.A. Verhoef

Titel: De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda

Jaar van uitgave: december 2016

ISBN: 9789082309522 / NUR: 684

Prijs: € 24,95

Uitgever: Historische Uitgaven Schoonhoven

www.historischeuitgavenschoonhoven.nl

E-mail: info@historischeuitgavenschoonhoven.nl

Het boek is verkrijgbaar bij de boekhandel of
www.historischeuitgavenschoonhoven.nl

Jaarrekening graven van Blois.

VGN KLEIO

Hoofredactie: Ben Vriesema |
hoofredactie@vgnkleio.nl
Eindredactie: Annemiek de Groot,
Juil Lelieveld, Richard de Rooij,
Anneleen Siebelink |
redactie@vgnkleio.nl
Redactie: Quinten Koster, Daan
van Leeuwen, Lisa Oskamp, Daan
Schuijt, Nicole van der Steen,
Bart den Uyl, Jan Verdonk, Hans
Vermeer, Matthijs Wieldraaijer
Medewerkers: Jelte Posthumus,
Ton van der Schans
Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres: Langs de Rijn 1,
3962 EJ Wijk bij Duurstede
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel |
ISSN 0165-6449
Advertentie acquisitie: Susanne
Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com
Kleiookrant: Kopij kunt u sturen
naar redactie@vgnkleio.nl.
Voor uitgevers: Recensies
aanvragen via boeken@vgnkleio.nl.
Website: www.vgnkleio.nl
Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio

Contributie: Lidmaatschap
VGN € 75,- | Studenten € 50,-
**Leden- en abonnementen-
administratie:** Lid worden of uw
gegevens wijzigen? Stuur een mail
naar: aanmelden@vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans,
voorzitter, mediacontacten
Marcel Nonhebel, secretaris,
contact didactiek cie.
Maud Knook, penningmeester
Hellen Janssen, ICT/taskforce
communicatie, cie. havo/vwo
Vincent Loth, contact LO-cie.,
PVVVO, LAR (ethische cie.)
Maarten van Gils, cie. nieuwe
docenten, coörd. VGN-activiteiten
Steven Stegers, Euroclio,
ICT/taskforce communicatie,
cie. Wereldgeschiedenis
Jos Niewold, cie. VMBO,
contact SLO (M&M)

Berichten voor het VGN-bestuur
kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

Volkslied

Af en toe is het tijd voor een competitief, maar ontspannend moment in de les. Nadat de beste groep uit de vwo 6-klas tot mijn teleurstelling niet verder komt dan slechts vier schilders uit de Gouden Eeuw (Rembrandt, Vermeer, Hals en Steen) wordt er gebluft over hoeveel regels uit het Wilhelmus de groepen foutloos kunnen zingen. Groep 2 durft het eerste en zesde couplet wel aan, maar als Nienke namens haar teamgenoten voor de klas staat, blijft ze al steken in het eerste vers, op die ene zin, met dat rare woord: *Een Prinse van Oranje ben ik, vrij, onverveerd*. Onverveerd. Zonder vrees. Zonder vrees staat ze voor de groep, maar het woord onverveerd komt er niet uit. De tekst van het Wilhelmus is het oudste volkslied op de planeet, maar echt serieus nemen mijn leerlingen het niet. En dat is niet vreemd: in archaisch Nederlands wordt een geschiedenis verteld van Duitse wortels en vreemde heersers. Het Wilhelmus is een ver-van-je-bedshow, hoewel het klinken ervan tijdens de huldiging van een olympisch kampioen hen tóch ontroert, geven ze toe.

‘De tekst van het Wilhelmus is het oudste volkslied op de planeet, maar echt serieus nemen mijn leerlingen het niet’

Tot mijn geluk zie ik mijn collega van de klassieke talen langs het lokaal lopen. Hij is een wandelende bibliotheek – iemand die je niet tegenover je wilt treffen bij een potje Triviant – en ik twijfel niet of hij de twee coupletten zou kunnen zingen. Misschien kent hij er nog wel meer! Ik haal hem het lokaal in en jawel, met een prachtig gereformeerd stemgeluid rollen de twee verzen er zo uit. De klas luistert met een glimlach en applaudisseert enthousiast wanneer de classicus klaar is met de laatste zin – *die mij mijn hart doorwondt*.

Slechts een klein aantal politieke partijen noemt in hun programma het volkslied, hoewel het zogenaamde ‘Nederlandschap’ toch een thema is geworden.

Het CDA ziet het graag in een boek met daarin de rechten en plichten van de Nederlander. Maar Nederland is de Verenigde Staten niet, zoveel is duidelijk. Tegen het einde van de les schakelen mijn collega en ik over naar provinciale volksliederen: die van de Friezen en de Groningers. De bel klinkt al tijdens de tweede zin van het *De âlde Friezen* – leerlingen verlaten langzaam het lokaal – en als we *Grönnens laid* inzetten staan er nog vier leerlingen te luisteren. Eenmaal klaar kijken we elkaar tevreden aan. We kennen de tekst nog! De laatste twee leerlingen lopen grinnikend naar de volgende les. ■

Wil je op deze column reageren?
Mail naar maarmeneer@gmail.com.

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radio-programma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en filmfiefhebber.

Jordaan

In de folder van het VGN-congres die u ontving bij Kleio 7 ontbreekt een beeldverantwoording. Het beeld van de vrouw die haar kind wast bij de tobbe is gemaakt in de Jordaan door Ben van Meerendonk. Het komt uit de collectie van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

Landelijke Geschiedenis Quiz

De Landelijke Geschiedenis Quiz vindt plaats op zaterdag 11 maart in het Jacob Roelandslyceum in Bostel. Middelbare scholieren uit het hele land strijden in deze quiz tegen elkaar om de beste geschiedenisleerlingen van Nederland te worden. Na een succesvolle eerste editie in 2016, waarvan 35 scholen deelnamen, belooft de quiz in 2017 een nog groter evenement te worden. Ad van Liempt, bekend van onder andere *Nova* en *Andere Tijden*, geeft deze dag een lezing.

Oorlogsenthusiasme

Duizenden van Europa's meest vooraanstaande kunstenaars, schrijvers en wetenschappers waren euforisch toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Hoe konden zoveel intelligente, vooruitstrevende en sociaal geëngageerde mannen en vrouwen veranderen in militante, oorlog verheerlijkende radicalen? Om dit mysterie te begrijpen, duikt Ewald Kieft in het hoorcollege *Oorlogsenthusiasme* in de levens van een aantal intrigerende oorlogsenthusiastelingen, zoals de Italiaanse dandy en vrouwenverslinder Gabriele d'Annunzio en de Duitse anarchist Erich Mühsam. Waar kwam hun oorlogsenthusiasme vandaan? En hoe verging het hen tijdens de oorlogsjaren, toen ze het ware, alles vernietigende karakter van de Eerste Wereldoorlog onder ogen zagen? Het college is te downloaden voor € 12,- of te beluisteren in de Home Academy Club, de streamingdienst van Home Academy: www.home-academy.nl.

3D-wandeling over het Binnenhof

ProDemos heeft een app gemaakt over de geschiedenis van het Binnenhof. Met de app kun je het Binnenhof bekijken in 3D-modellen, in de jaren 1630, 1860, 1970 en 2016. Bij iedere periode horen achtergrondinformatie, politieke feitjes, architectonische wetenswaardigheden en anekdotes. Tablets met de app zijn voor 5 euro te huur in het bezoekerscentrum van ProDemos in Den Haag. Met de tablet loop je een route, in de app staat een kaart met locaties die je kunt bezoeken. Meer informatie en vooraf reserveren via www.prodemos.nl/bezoekerscentrum.

TV-serie over Zuid-Afrika

De NPO komt met de nieuwe geschiedenisserie *Goede Hoop* met Hans Goedkoop, over de rol van Nederland in de Zuid-Afrikaanse geschiedenis. Sinds Jan van Riebeeck in 1652 voet aan wal zette in Zuid-Afrika, heeft Nederland een prominente rol gespeeld in de geschiedenis van dit land. Het is een verhaal van overheersing, uitbuiting en racisme, maar ook van assimilatie, vrijheidsstrijd en emancipatie; een verhaal dat zich uitstrekt van VOC-mentaliteit tot Boerenoorlogen en Apartheid. De documentaire-serie *Goede Hoop* is onderdeel van een multimediaal project over de gemeenschappelijke geschiedenis van Nederland en Zuid-Afrika. *Goede Hoop* is te volgen op sociale media, er wordt een jeugdserie gemaakt over hetzelfde onderwerp, er komen clips op Schooltv.nl, er verschijnt een boek en er komt een tentoonstelling in het Rijksmuseum. De serie is van 23 maart t/m 11 mei 2017 elke donderdag om 20.25 uur op NPO 2 te zien.

Opgegraven strijd

Wat vind je zoal terug in de bodem van strijdgebieden en wat voegt het toe aan wat we weten over het voeren van oorlog? Het Noord-brabants Museum in 's-Hertogenbosch besteedt tot en met 14 mei 2017 als eerste museum in Nederland uitgebreid aandacht aan oorlogsarcheologie. Bezoekers aan de tentoonstelling *Opgegraven strijd. Archeologie van de oorlog* worden aan de hand van objecten en multimediale presentaties wegwijs gemaakt in de oorlogsarcheologie van de steentijd tot de Koude Oorlog. De variatie van voorwerpen is enorm: prehistorische skeletten, Romeinse slingerkogels, middeleeuws geschut, vuurwapens uit de Slag bij Arnhem, maar ook kleine alledaagse objecten uit Napoleontische legerkampen en Duitse concentratiekampen. Voorwerpen uit heel Nederland uit de periode 2000 v.Chr. tot 2000 n.Chr., met de nadruk op de Tweede Wereldoorlog, worden in deze tentoonstelling samengebracht. Online tickets zijn verkrijgbaar via tickets.hnbm.nl.

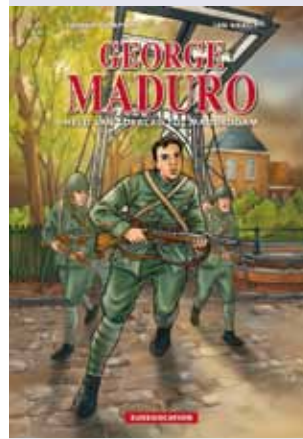
Bord, gevonden in de kelder van een verwoest huis bij de Maasbrug in Venlo, 1944-1945, Collectie Depot voor Bodemvondsten provincie Limburg. Foto: Minja Hemminga - Archol BV. Links: De 95-jarige kanonnier Gerrit Bax kijkt in 2010 naar de gevolgen van zijn voltrefeer: de berging van restanten van de Junkers Ju88-bommenwerper die hij zeventig jaar eerder ten westen van Utrecht uit de lucht schoot. Foto: Herre Wynia. Onder: Vindplaats Keltische ijzeren zwaarden uit de eerste eeuw v.Chr., opgebaggerd uit de Maas bij Kessel-Lith. Foto: Minja Hemminga - Archol BV.

Histocrypto

Welke historische persoon is hier cryptisch weergegeven? Stuur het antwoord voor 1 maart 2017 naar redactie@vgnkleio.nl.

Het antwoord op de Histocrypto uit *Kleio 7* was: Henry Kissinger. De winnaar is Frans Schleijsen.

Curaçaose verzetsheld

Het achtste historische en educatieve stripverhaal van Stichting Eureducation en Jan Kragt gaat over George Maduro. Maduro's naam wordt geëerd in Madurodam. Zijn ouders – bemiddelde Cura-

çaose Sefardische joden – waren de eerste financiers van de miniatuurstad. George Maduro was een heldhaftige militair (hij kreeg de Willemsorde), die na de bezetting direct in verzet kwam. Hij belandde meerdere keren in de gevangenis. In september 1943 werd hij, tijdens het wegbrengen van neergestorte geallieerde piloten, verraden. Hij wist te ontsnappen, maar werd opnieuw – door de Gestapo – opgepakt. Op 8 februari 1945 overleed hij, verzwakt door voedseltekorten en mishandelingen, aan tyfus, te Dachau. Scenarist Kragt heeft het enerverende leven van George Maduro omgezet in een historische strip, geschikt voor onderbouwleerlingen. Geschiedenisdocent Janno van der Eem heeft lesmateriaal bij de strip gemaakt, dat gratis te downloaden is van de site van Eureducation. Voor gebruik in het onderwijs is er een speciale prijs, bij afname van minimaal vijf exemplaren.

George Maduro. Held van Curaçao tot Madurodam. *Franky Drappier & Jan Kragt.* (Stichting Eureducation, Culemborg 2016), 48 blz. € 6,95 (setverkoop voor het onderwijs € 2,95).

Rosie the Riveter

Miljoenen vrouwen werkten tijdens de Tweede Wereldoorlog in de fabriekshallen om oorlogsmaterieel te maken, van autobanden tot vliegtuigen. Ze deden zwaar en soms gevaarlijk werk dat voorheen als 'mannenwerk' was bestempeld, en kregen een salaris dat vrouwen vóór de oorlog niet snel konden verdienen. Dit bood jonge vrouwen onafhankelijkheid die smaakte naar meer. Van de schitterende propagandaposters die vrouwen opriepen te gaan werken tot de soms weinig glamoureuze realiteit van lange overuren maken en slapen in een overvolle noodwoning: de tentoonstelling *Rosie the Riveter* zet dit veelzijdige verhaal in een brede internationale context.

De geschiedenis van deze vrouwen is tot en met 1 oktober 2017 te zien in het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 in Groesbeek. Meer info op www.bevrijdingsmuseum.nl.

Maria in Utrecht

Museum Catharijneconvent opent in februari een grote tentoonstelling over Maria. Te zien zijn afbeeldingen van Maria uit nationale en internationale collecties, uit onder andere de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Museum Boijmans van Beuningen, het Van Gogh Museum en het Mauritshuis. Maria is het onderwerp van ikonen en schilderijen, manuscripten, sculpturen, tatoeages en video-installaties. Er zijn ook kunstwerken te zien van kunstenaars die zich door Maria lieten inspireren, zoals Rubens, Rembrandt, Pieter de Grebber, Jan Toorop, Jan Fabre en Maria Roosen. De tentoonstelling *Maria* is te zien tot en met 20 augustus 2017 in Museum Catharijneconvent in Utrecht. Bij de tentoonstelling komt een uitgebreid randprogramma, met als hoogtepunt de Maria-maand mei vol extra activiteiten.

Boven: Maria met kind, Pieter Fransz de Grebber, 1632, Gemeentemuseum Jacob van Hoorne, Weert.
Hiernaast: Roosenkrans, Maria Roosen, 2008-2016, courtesy the artist, Galerie Fons Welters, Amsterdam and Roberto Polo Gallery, Brussel.
Geheel rechts: Maria met kind (detail), Antwerpen, ca. 1700, Museum Catharijneconvent, Utrecht.

Strip over keizer

De vijfde historische strip van Hennie Vaessen maakte hij in samenwerking met Huis Doorn. Volgens Cornelis van der Plas (conservator van Huis Doorn) zou Wilhelm II het verhaal niet op prijs hebben gesteld, maar zou hij het feit dat er een strip over hem was gemaakt, tuk op publiciteit als hij was, geapprecieerd hebben. Vaessen heeft een nette biografie gemaakt, met genoeg achtergrondinformatie om, ook voor wie niet is ingevoerd, het leven van de laatste Duitse keizer te begrijpen. De nadruk ligt hierbij op Wilhelms verblijf in Doorn, de plek waar hij de laatste 23 jaar van zijn leven verbleef.

De keizer die zijn land ontvluchtte. Een historisch beeldverhaal. Hennie Vaessen (PelikaanPers, Oosterbeek 2016), 44 blz., € 16,-

Het volgende nummer van Kleio verschijnt 31 maart

3^e nationaal geschiedenis- onderwijscongres

NATIONAAL
GESCHIEDENIS
ONDERWIJS
CONGRES

Burgerschapsvorming

actueel en relevant door het geschiedenisonderwijs

Datum: 10 maart 2017

Plaats: Oude zaal Tweede
Kamer en bij ProDemos,
Den Haag

Ochtendprogramma

- Aanbieding *Bij de Tijd* deel 2, koers voor de toekomst van het geschiedenisonderwijs
- Lezing Siep Stuurman: *Burgerschap als historisch begrip*
- Lezing Jan Drentje: *Naar een nieuwe leerlijn burgerschap en staatsinrichting*

Middagprogramma

Uitwerking van het thema in tien workshops

- Burger of onderdaan (*Arie Wilschut, HvA*)
- Geschiedenis als bron van conflict in de klas (*Hellen Janssen en Daniel Suitela, Zwijsen College Veghel*)
- Burgerschapsvorming in de superdiverse stad (*Paul van de Laar, EUR*)
- Burgerschap en emancipatie van minderheidsgroepen (*Gijsbert Oonk, EUR*)
- Internationalisering in het onderwijs (*Jonathan Even Zohar, Euroclio*)
- Instrument voor schoolontwikkeling burgerschap en geschiedenis (*Jeroen Bron, SLO*)
- Burgerschap bij geschiedenis en andere maatschappijvakken (*Pieter de Bruijn, OU*)
- Burgerschap in geschiedenis, een good practise (*ProDemos*)
- Burgerschap en nationaliteit of Statebuilding (*Paul van Meenen, Onderwijswoordvoerder D66*)
- Rondleiding Tweede Kamer en Binnenhof (*ProDemos*)

TIP: maak gebruik van het nascholingsbudget van je school!

Alle deelnemers ontvangen een nascholingscertificaat t.b.v. het Lerarenregister.

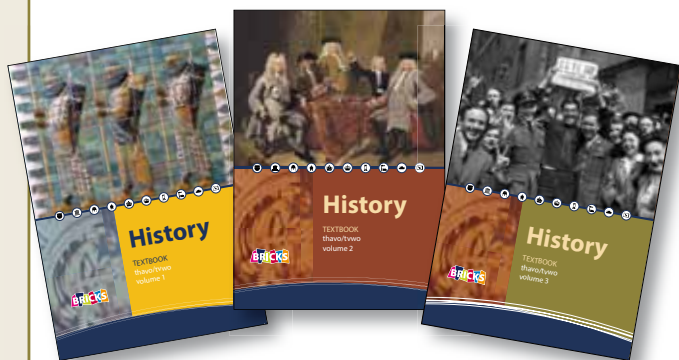

Het volledige programma staat op vgnkleio.nl/congres-2017.

Daar kunt u zich ook opgeven voor deelname. Wacht niet te lang, het is bijna zover!

Twée nieuwe smaken in het geschiedenisonderwijs

BRICKS History

- Voor de onderbouw havo/vwo
- Voor het tweetalig onderwijs (tto)
- Sterk CLIL en EIO-georiënteerd
- Ontwikkeld in samenwerking met tto-docenten geschiedenis
- Ook een editie voor het tweetalig vmbo!

OLYMPIA

- Voor de onderbouw havo/vwo
- Voor het Nederlandstalig onderwijs
- Laat mensen aan het woord die in onze tijd 'leven van de geschiedenis'
- Ontwikkeld in samenwerking met docenten geschiedenis

BRICKS History en **Olympia** zijn naast elkaar te gebruiken!

Nieuwsgierig?

Bezoek onze stand tijdens het VGN-congres op 10 maart aanstaande. Wij vertellen u dan graag meer én laten u de geschiedenis ook écht proeven met een koekje volgens een middeleeuws recept. Of neem contact op met Marlies van der Velden (mvandervelden@ovd.nl / 06-10039561).

EDUCATIEVE UITGEVERIJ

Uitgever van inspirerende lesmethodes voor PrO/vso, vmbo, vo/tto en mbo. www.ovd.nl.